

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Σπουδών

**Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Πολιτιστική Πολιτική
και Ανάπτυξη**

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Ο Επιτελικός Ρόλος του Πολιτισμού ως Εργαλείου
Σωφρονισμού. Εκφάνσεις Πολιτιστικής Πολιτικής σε
Χώρους Εγκλεισμού. Περιπτωσιολογία Καταστημάτων
Κράτησης στην Ελλάδα.**

Μαρία Παπώτη

**Επιβλέπων Καθηγητής
Στυλιανός Λεκάκης**

Δεκέμβριος 2019

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Σπουδών

**Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Πολιτιστική Πολιτική
και Ανάπτυξη**

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Ο Επιτελικός Ρόλος του Πολιτισμού ως Εργαλείου
Σωφρονισμού. Εκφάνσεις Πολιτιστικής Πολιτικής σε
Χώρους Εγκλεισμού. Περιπτωσιολογία Καταστημάτων
Κράτησης στην Ελλάδα.**

Μαρία Παπώτη

**Επιβλέπων Καθηγητής
Στυλιανός Λεκάκης**

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Δεκέμβριος 2019

ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ

Περίληψη

Σκοπός της διατριβής είναι να αναδείξει τη λειτουργική ικανότητα του πολιτισμού να συμβάλλει στην πραγμάτωση του σωφρονιστικού σκοπού με την έννοια της προοπτικής ισότιμης και ομαλής κοινωνικής επανένταξης των φυλακισμένων, αίροντας τους κοινωνικούς αποκλεισμούς που υφίστανται, με την εργαλειακή του ενσωμάτωση και οργανική χρησιμότητα εντός του σωφρονιστικού συστήματος. Αναζητείται η δυναμική εφαρμογή της εν λόγω θεωρητικής προσέγγισης και η προβολή της σε πρακτικές πολιτιστικής πολιτικής εντός των σωφρονιστικών συστημάτων μέσω της χαρτογράφησης του ελληνικού πλαισίου και της περιπτωσιολογικής μελέτης του καταστήματος κράτησης Κορυδαλλού.

Η ρεαλιστική αποτίμηση των δεδομένων, μέσα από τη διατριβή, αναγνωρίζει αφενός τη θετική δυναμική του πολιτισμού στη λειτουργία και εφαρμογή του σωφρονιστικού συστήματος και στην επίτευξη της θεωρητικής του σκοποθεσίας, αφετέρου όμως καταδεικνύει προβληματικές τόσο τις μετουσιωμένες πρακτικές σωφρονιστικής πολιτιστικής πολιτικής όσο και το γενικό πλαίσιο ύπαρξης και λειτουργίας των φυλακών, καταλήγοντας στο πρόταγμα μια ριζικής αναθεώρησης συνθετικά του σωφρονιστικού συστήματος και της πολιτιστικής διαχείρισης, ώστε να μπορέσει η παρούσα θέση να τελεσφορήσει.

Summary

The intention of this thesis is to highlight the functional capacity of culture to contribute to the achievement of the correctional purpose in the sense of the prospect of equitable and neat social reintegration of prisoners, by removing the social exclusions that exist, with its organic integration into the penitentiary system. The potential implementation of this theoretical approach and its promotion into cultural policy practices within prison systems is sought through the mapping of the Greek correctional system and the case study of the Korydallos' detention facility.

Realistic assessment of data on the one hand, recognizes the potential positive dynamics of culture in the functioning of the correctional system and achievement of its theoretical intention, but on the other hand, demonstrates problematic both the denatured practices of correctional cultural policy and the general context of existence and function of prisons, leading to a radical combined overhaul of the penitentiary system and cultural management, so that this thesis can be effectual.

Ευχαριστίες

Προς τους καθηγητές μου, Στυλιανό Λεκάκη και Χρήστο Δερμεντζόπουλο, που με την επιστημονική τους αυθεντία, το ήθος και την υποδειγματική προσωπική τους διαδρομή κέρδισαν απόλυτα τον θαυμασμό, τον σεβασμό, την εκτίμηση και την εμπιστοσύνη μου, μου διάνοιξαν νέους ορίζοντες ενδιαφέροντος και μου ενεφύσησαν τη διάθεση προσωπικής συνέπειας και συνέχειας.

Ευχαριστώ προσωπικά τον κ. Δερμεντζόπουλο για την ενθαρρυντική αρχή που μου προσέφερε στο ΠΜΣ με την καλή προαίρεση και πίστη του προς εμένα.

Ευχαριστώ ιδιαιτέρως τον κ. Λεκάκη, αν και οι λεκτικές διατυπώσεις δεν επαρκούν για να εκφράσουν στο ακέραιο την ευγνωμοσύνη μου τόσο για την εποικοδομητική συνεργασία μας στο πλαίσιο της ΘΕ, όσο και για την πολύτιμη και ουσιαστική καθοδήγηση που μου παρείχε στη διάρκεια εκπόνησης αυτής της διπλωματικής διατριβής και, κυρίως, για την αμέριστη ηθική συμπαράστασή του, που ανήγαγαν τον τυπικό χαρακτηρισμό του επιβλέποντα καθηγητή σε μέντορα.

Ευχαριστώ επίσης, όλους όσους συνέδραμαν στο έργο μου και μου παρείχαν τον χρόνο τους και σημαντικές πληροφορίες.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένεια και τους φίλους που μου εξασφάλισαν την ισορροπία μεταξύ προσωπικής ζωής και υποχρεώσεων με σωστές δόσεις παρότρυνσης και σύνεσης.

Περιεχόμενα

1	Εισαγωγή	5
1.1	Σωφρονισμός.....	5
1.2	Ο Σωφρονισμός ως Σκοπός της Ποινής.....	6
1.2.1	Ιστορική Αναδρομή της Ποινής κατά της Ελευθερίας και των Σωφρονιστικών Σκοπών της.....	8
1.2.2	Σύγχρονες Σωφρονιστικές Τάσεις και Θεσμικές Αρχές.....	11
1.3	Ζητήματα Θεωρίας και Πρακτικής: Σωφρονισμός και Φυλακή.....	14
1.3.1	Η Φυλακή και οι Συνθήκες της.....	16
1.3.2	Ο Εγκλεισμός και τα Αποτελέσματά του.....	18
1.4.	Επίμετρο για τον Σωφρονισμό.....	20
2	Πολιτισμός	22
2.1	Πολιτισμός.....	22
2.2	Ο Πολιτισμός ως Δικαίωμα.....	23
2.3	Ο Πολιτισμός στα Σωφρονιστικά Κείμενα.....	24
2.4	Η Χρησιμότητα του Πολιτισμού στον Σωφρονισμό.....	26
2.5	Ο Πολιτισμός ως Σωφρονιστική Πρακτική.....	32
2.6	Ο Πολιτισμός ως Σωφρονιστική Πολιτική.....	35
3	Πολιτισμός και Σωφρονισμός	37
4	Μεθοδολογία Έρευνας	39
5	Η Πολιτιστική Πρόβλεψη στο Ελληνικό Σωφρονιστικό Σύστημα	41
5.1	Το Κανονιστικό Πλαίσιο.....	41
5.2	Η Σωφρονιστική Πολιτιστική Πολιτική.....	44
5.3	Οι Πολιτιστικές Πρακτικές του Κ.Κ. Κορυδαλλού.....	45
5.4.	Αποτίμηση της Ελληνικής Σωφρονιστικής Πραγματικότητας.....	49
6	Επίλογος	52
6.1	Συμπεράσματα.....	52
6.2.	Προτάσεις.....	56
	Βιβλιογραφία	59

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

1.1 Σωφρονισμός

Η ετυμολογική ερμηνεία της λέξης «σωφρονισμός»¹ ορίζεται σημασιολογικά ως η διαδικασία, περιλαμβανομένων των μεθόδων και των μέσων, που καθιστούν κάποιον λογικό και συνετό (Μπαμπινιώτης, 1998 σ. 1752). Η έννοια περικλείει και την τιμωρία² που, από την αρχική της σημασία ως αρωγή στην προστασία της τιμής κάποιου, λογίζεται πλέον ως επιβολή ποινής ή εξαντλητικής δοκιμασίας σε κάποιον, με πρόθεση ανταπόδοσης του κακού που προκάλεσε ή εκδίκησης και, κατ' επέκταση, παραδειγματισμού προς αποφυγήν για τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνικής ομάδας (Μπαμπινιώτης, 1998 σ. 1791). Ο σωφρονισμός, επομένως, με το τελεολογικό ιδεώδες που ενσωματώνει, θέτει ως παραδοχή την έλλειψη στοιχείων εκ των ων ουκ άνευ για μια ομαλή κοινωνική συμβίωση, που χρήζει παρέμβασης και αντιμετώπισης. Η εξακρίβωση μιας τέτοιας έλλειψης συνάδει με εκφρασμένες συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται από τη διοίκηση ή το κράτος, σε συνδυασμό με τα πολιτιστικά ήθη της εποχής, εγκληματικές, παραβατικές ή αποκλίνουσες και τοποθετούνται απέναντι στο συμβατικό κοινωνικό πλαίσιο (Χάιδου, 2018 σ. 62).

Η πλούσια σε νοηματικό περιεχόμενο λέξη του σωφρονισμού από τις πρώτες της εντοπισμένες αναφορές³ συσχετίστηκε άμεσα με το δικαίκο πλαίσιο της εκάστοτε κοινωνίας, όπως αυτό διαμορφώνεται από τις τοπικά και χρονικά κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες (Χάιδου, 2002 σ. 6:8). Η ιστορική της διαδρομή μέσα σε αυτό καθιέρωσε ομόρριζες ορολογίες που υφίστανται σήμερα, όπως σωφρονιστικό δίκαιο, σωφρονιστικός κώδικας, σωφρονιστικό σύστημα, σωφρονιστικό κατάστημα, σωφρονιστική πολιτική και σωφρονιστική επιστήμη (Αλεξιάδης, 2001 σ. 5),

¹ Από τη λέξη σώφρων = σώος + φρην

² Από τη λέξη Τιμή + ωρός

³ Πλάτωνας, Αριστοτέλης (Δημόπουλος, 2003 σ. 17)

οι οποίες συνθέτουν και διέπουν μια ολοκληρωτική διαδικασία διαχείρισης των εγκληματιών, των ατόμων δηλαδή των οποίων οι πράξεις συνιστούν διαπιστωμένες παραβάσεις κανόνων και αντιτίθενται στο κοινωνικό σύνολο προσβάλλοντας τις υπερισχύουσες ως θεμελιώδεις κοινωνικές αξίες του, ζημιώνοντας αγαθά, διαταράσσοντας τη συνοχή του, διεγείροντας συγκινησιακές αντιδράσεις αποδοκιμασίας και διακυβεύοντας την άρχουσα τάξη (Χαΐδου, 2002 σ. 25).

Η διαχείριση αυτή, ως πρόθεση άλλοτε «εκλογίκευσης» και «συνέτισης» και άλλοτε «τιμωρίας», αποτέλεσε και εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο συζήτησης με ποικίλες, και συχνά αντιτιθέμενες, ιδεολογικές θεμελιώσεις⁴ και εξουσιαστική συνηγορία (Χαΐδου, 2002 σ. 28:36). Στο επίκεντρο αυτής τίθεται πάντοτε το άτομο, δηλαδή ο εγκληματίας, ποτέ όμως ιδωμένο ξέχωρα από το κοινωνικό σύνολο (Χαΐδου, 2018 σ. 45). Εύλογα προκύπτει πως τόσο οι έννοιες λογική, σύνεση, συμμόρφωση, δίκαιο όσο και η τιμωρία, η ποινή και το έγκλημα δεν είναι σταθερές, αλλά διαχρονικά και διαπολιτισμικά μεταβλητές, νοηματοδοτούνται δε και ορίζονται σε κάθε κοινωνικό σύνολο υπό τις εκάστοτε διαμορφωμένες δομές και αξίες (Δασκαλάκης, 1985 σ. 21). Πρόκειται για κοινωνικές κατασκευές αμιγώς πολιτικής και πολιτισμικής καταβολής (Δασκαλάκης, 1985).

Η αντικειμενοποίηση των κοινωνικών συμπεριφορών που λογίζονται ως ανάρμοστες και παρεκκλίνουσες από το αποδεκτό πρότυπο δεν τεκμαίρει ασφαλώς την ύπαρξη άλογης συμπεριφοράς. Η μεθόδευσή της συχνά βασίζεται σε υστερόβουλα⁵ επιχειρήματα που στην πραγματικότητα θέτουν ζητήματα πειθαρχίας και κοινωνικού ελέγχου (Χαΐδου, 2018 σ. 13). Η διαπίστωση αυτή καθιστά ιδιόζουσα, προβληματική, και ίσως παράδοξη, τη συσχέτιση του σωφρονισμού με την όλη διαδικασία διαχείρισης του εγκληματικού φαινομένου τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο.

1.2 Ο Σωφρονισμός ως Σκοπός της Ποινής

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως ο σωφρονισμός δεν ενέχει απλώς, αλλά αποτελεί ο ίδιος σκοπό. Μέσα στο ποινικό περιβάλλον, όπου άτομα και πράξεις ή

⁴ Ιστορικά αναπτύχθηκαν διάφορα φιλοσοφικά ρεύματα όπως η κλασική σχολή, η θετικιστική, η εκλεκτική, Κίνημα Κοινωνικής Άμυνας κ.ά.

⁵ Η σχέση δικαιοσύνης και πολιτικής είναι άρρηκτη και αλληλεξαρτώμενη (Αλεξιάδης, 2007 σ. 25) όπως και η σχέση δικαιοσύνης-κράτους (Κροπότκιν, 2002 σ. 30)

παραλείψεις, παρά τη νομική τυπολογία τους επενδύονται με το αίσθημα της κοινωνικής μομφής, έχει καθιερωθεί εξελικτικά η επιβολή κυρώσεων (Αλεξιάδης, 2001 σ. 6). Οι κυρώσεις⁶ ποικίλλουν ανάλογα με την πράξη για την οποία επιβάλλονται, αλλά μία εκ των βασικότερων μορφών είναι οι περιοριστικές της ελευθερίας ποινές⁷. Οι ποινές αυτές, θίγοντας ένα από τα σπουδαιότερα ανθρώπινα αγαθά, την ελευθερία, αποσκοπούν στον σωφρονισμό του παραβάτη-εγκληματία, με όποια ερμηνεία προσεγγίζεται, τόσο στο στάδιο της επαπειλής όσο και κατά την εκτέλεσή τους. Ως μέσο του σωφρονισμού έχει επισημοποιηθεί ο θεσμός της φυλακής (Χαίδου, 2018 σ. 42), όπου εκτίεται η ποινή με τον εγκλεισμό σε αυτή⁸, ενώ οι μέθοδοι και τα μέτρα υλοποίησής του καθορίζονται αντίστοιχα από σωφρονιστικούς δικαιικούς κώδικες και κανονισμούς των φυλακών, ώστε να συνάδουν με τον σκοπό που υπηρετούν, τόσο από άποψη στόχευσης όσο και από δυναμική αποτελεσματικότητας (Κουράκης, και συν., 2000 σ. 17). Η σωφρονιστική ιδέα δεν παύει με την απότιση της ποινής, αλλά (οφείλει να) συνεχίζεται και μετά από αυτήν⁹, κατά την φυσική επανένταξη στην κοινωνία, όπως επίσης συνυπάρχει με την ευρύτερη προληπτική κοινωνική - αντεγκληματική πολιτική και τις κατευθυντήριες αρχές που θέτει. Η απλοϊκή αυτή σχηματοποίηση αποδίδει τη λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος (Αλεξιάδης, 1983 σ. 62), του οποίου η ύπαρξη και η διαμόρφωση συνιστά αντικείμενο διεπιστημονικού ενδιαφέροντος¹⁰ (UNODC, 2011 σ. 4).

Το σωφρονιστικό σύστημα εμπλέκεται αναγκαστικά σε θεωρητικό επίπεδο με το θεσμικό, δικαιικό και νομικό πλαίσιο, και δη το ποινικό, τόσο το εθνικό όσο και το διεθνές, με το ευρύτερο σύστημα απονομής δικαιοσύνης¹¹ που το υποστηρίζει, καθώς με την κάθε προγραμματική κυβερνητική αντεγκληματική πολιτική, όπως αυτή νοείται σε οποιοδήποτε στάδιό της, δηλαδή την πρόληψη και την καταστολή του εγκληματικού φαινομένου, καθώς και με την έννοια της κοινωνικής πρόνοιας και μηχανισμού ελέγχου (Γαλανού, 2011 σ. 3). Ως σύνολο συντίθεται και ανατροφοδοτείται μέσα στην κοινώς διαμορφωμένη και επικρατούσα αντίληψη του κοινωνικού συνόλου περί εγκλήματος και κοινωνικής απαξίας (Δημόπουλος, 2003 σ. 725), που ενίοτε είναι χειραγωγήσιμη,

⁶ Χρηματική ποινή, θανατική, φυλάκιση

⁷ Κράτηση, φυλάκιση, κάθειρξη, περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων ή ψυχιατρικό κατάστημα

⁸ Στην πράξη στη φυλακή εγκλείονται όχι μόνο κατάδικοι (όσοι καταδικαστήκαν δικαστηριακά με αντίστοιχη ποινή στερητικής της ελευθερίας) αλλά και οι προφυλακισθέντες, υπόδικοι, και όσοι προσωποκρατούνται για χρέη, οι οποίοι βέβαια υπόκεινται στην πραγματικότητα στις ίδιες συνθήκες διαβίωσης (Αλεξιάδης, 2001 σ. 3)

⁹ Μετασωφρονιστική πολιτική

¹⁰ εγκληματολογία, κοινωνιολογία, ψυχιατρική κ.ά.

¹¹ Δικαστήρια, αστυνομία, φυλακές, σωφρονιστικά ιδρύματα

διαμεσολαβημένη και κατευθυνόμενη από την πολιτική εξουσία βάσει συμφερόντων (Albrecht, 2002 σ. 196).

Σε πρακτικό επίπεδο, ο σωφρονισμός μετουσιώνεται σε μεθόδους και μέσα μεταχείρισης και οργάνωσης των εγκληματιών εντός των δομών του σωφρονιστικού συστήματος, ήτοι των σωφρονιστικών καταστημάτων¹², και δη των φυλακών, όπως αυτά κατηγοριοποιούνται και εντέλει λειτουργούν, καθώς και των μετασωφρονιστικών αρωγών¹³ (Χάιδου, 2002 σ. 19). Οι υλικές υποδομές και το ανθρώπινο δυναμικό είναι καθοριστικά στοιχεία για την αποτελεσματική εφαρμογή της σωφρονιστικής θεωρίας και είναι σύνηθες τα μέσα και οι μέθοδοι, αντί να επιτελούν και να υπηρετούν τον σωφρονιστικό σκοπό της ποινής, να τον ανακαθορίζουν εκτρέποντας ή αλλοιώνοντάς τον (Αλεξιάδης, 1983 σ. 62).

1.2.1 Ιστορική Αναδρομή της Ποινής κατά της Ελευθερίας και των Σωφρονιστικών Σκοπών της

Είναι γεγονός πως οι ποινές και η επιδίωξη συγκεκριμένων σκοπών μέσω αυτών δεν είναι κοινές για όλους τους πολιτισμούς ούτε διαμορφωθήκαν με παρόμοιο τρόπο ιστορικά (Αλεξιάδης, 2001 σ. 19). Ωστόσο, έχουν καταγραφεί τάσεις ανά εποχές και ανά τόπους που καταδεικνύουν την ιστορική εξέλιξή τους ως τη σημερινή εικόνα που τείνει να συγκλίνει, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο, λόγω της παγκοσμιοότητας του ζητήματος και της διεθνούς συνεργασίας που έχει προκύψει (Αλεξιάδης, 2001 σ. 9).

Σε γενικές γραμμές, η επιβολή μιας ποινής προσβλέπει αφενός στην πρόληψη και αφετέρου στην καταστολή κάθε εγκληματικού φαινομένου. Η πρόληψη νοείται γενική όταν λειτουργεί παραδειγματικά, εκφοβιστικά, ανασταλτικά για τα μέλη της κοινωνίας μόνο με την νομική επαπειλή της, και ειδική ως προς την μετέπειτα της ποινής συμπεριφορά του αποφυλακισμένου, δηλαδή όταν αποτρέπει εκφοβιστικά την υποτροπή του με την τέλεση νέων εγκλημάτων (Κουράκης, και συν., 2000 σ. 18). Η κατασταλτική δυναμική της ποινής είναι δεδομένη κατά την επιβολή και την εκτέλεσή της έχοντας εμβέλεια μόνο ως προς τον ίδιο τον δράστη στον οποίο καταλογίζεται και μπορεί να ερμηνευτεί ως εξουδετέρωση, τιμωρία ή προσπάθεια βελτίωσής του (Χάιδου,

¹² Ειδικά καταστήματα κράτησης νέων/ενηλίκων – αγροτικές φυλακές, θεραπευτικά καταστήματα, κλειστές και δικαστικές φυλακές

¹³ Πολιτικές στέγασης, σίτισης, εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης των αποφυλακισμένων σε συνεργασία με ΜΚΟ και φορείς δημόσιους ή ιδιωτικούς αρ.79 (ΦΕΚ 291/Α', 24-12-1999)

2018 σ. 40). Σε κάθε περίπτωση, αυτό που επιδιώκεται να διασφαλιστεί είναι η συνοχή και η ευημερία του κοινωνικού συνόλου μέσω του αποκλεισμού του εγκληματία και η ανάλογη συμμόρφωση κάθε μέλους δια της αποτρεπτικής οδού.

Από τις πρώιμες ποινές που εμφανίστηκαν, κυρίαρχα είδη αποτελούσαν οι σωματικές βλάβες με βασανιστήρια, η θανατική καταδίκη, η καταναγκαστική εργασία και η εξορία. Όπως γίνεται αντιληπτό, μοναδικός σκοπός των ποινών αυτών, ως προς τον εγκληματία, δεν μπορεί να νοηθεί παρά η εκδίκηση, η ανταπόδοση, η εξόντωση, η αχρήστευση μέσω της φυσικής παρεμπόδισης δράσης (Δημόπουλος, 2004 σ. 43) και η εκμετάλλευση χωρίς καμία προοπτική θετικής επιρροής προς το ίδιο το άτομο, και ως προς το κοινωνικό σύνολο, ο εκφοβισμός και η υποχρέωση συμμόρφωσης και υπακοής. Αντιθέτως, οι μορφές αυτές ποινής χαρακτηρίζονται εξελικτικά απάνθρωπες και ταπεινωτικές, ενώ αμφιλεγόμενο πάντα είναι το έρεισμα¹⁴ που τις νομιμοποιεί.

Η εποχή του Διαφωτισμού που ακολούθησε στα τέλη του 17ου αι., αναδιαμόρφωσε το πλαίσιο των ποινών, οδηγώντας στον περιορισμό και εξάλειψη των προαναφερθεισών ποινών. Η αναγνώριση της ελευθερίας ως το σπουδαιότερο αγαθό του ανθρώπου, κατέληξε στην ευρεία υιοθέτηση των στερητικών της ελευθερίας ποινών, γεγονός μάλιστα που θεωρήθηκε πολιτιστικό επίτευγμα (Χαΐδου, 2018 σ. 72)! Συνεπακόλουθα, ως χώρος εκτέλεσης των ποινών κατά της ελευθερίας κατοχυρώθηκε θεσμικά η φυλακή, η οποία έως τότε προοριζόταν απλώς ως χώρος συντηρητικής φύλαξης (Δημόπουλος, 2003 σ. 18) ή μηχανισμός καταναγκασμού (Foucault, 1976 σ. 303).

Με δεδομένο πλέον ως θεσμοθετημένο και κυρίαρχο είδος ποινικού κολασμού τη φυλάκιση και ως πειθαρχικό μέσο και χώρο έκτισης τη φυλακή, άρχισαν να διαμορφώνονται οι όροι και οι συνθήκες λειτουργίας της, πάντα συνυφασμένοι με τον σκοπό της ποινής, το εκάστοτε σωφρονιστικό ιδεώδες το οποίο προβλεπόταν για τον φυλακισθέντα εγκληματία και το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Η ευρεία εφαρμογή της φυλάκισης ως μέτρο αντιμετώπισης του εγκλήματος καλλιέργησε μια έντονη κοινωνική και φιλοσοφική συζήτηση ως προς τον στόχο της ποινής κατά της ελευθερίας, τη μεταχείριση των κρατουμένων και τις συνθήκες διαβίωσης σε καθεστώς εγκλεισμού, την οργάνωση της φυλακής, αλλά και την αποτελεσματικότητά της, οδηγώντας στη

¹⁴ Ηθικό, θρησκευτικό – μεταφυσικό, οικονομικό κλπ.

διαμόρφωση συγκεκριμένων σωφρονιστικών συστημάτων¹⁵ (Αλεξιάδης, 2001 σ. 28), καθώς και σε κινήματα κατάργησης της φυλάκισης και της φυλακής¹⁶.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το σωφρονιστικό σύστημα σε έναν μεγάλο αριθμό κρατών¹⁷ και με τη συνηγορία διεθνών νομικών κειμένων υιοθέτησε αρχικά την άποψη πως η στερητική της ελευθερίας ποινής αποβλέπει στην αναμόρφωση και βελτίωση του εγκληματία και στην κοινωνική του αποκατάσταση και επανένταξη. Αποκηρύσσοντας την τιμωρητική διάσταση υπερίσχυσε μια θετική σωφρονιστική συνιστώσα (Χάιδου, 2018 σ. 48). Το κράτος ως πάτρωνας φέρει την εξουσία, την ευθύνη και την εγγυητική αποστολή να επιτελέσει τον διττό αυτό σκοπό μέσω σωφρονιστικών συστημάτων στα οποία θα λαμβάνεται ανάλογη μέριμνα και αγωγή και θα μεταχειρίζονται τους κρατούμενους ως άτομα χρήζοντα θεραπευτικής επέμβασης στην προσωπικότητα και τον αξιακό τους κώδικα και μάλιστα υποχρεωτικού χαρακτήρα. Στην ποινή αποδίδεται συνεπώς ένας κοινωνικός και ανθρωπιστικός σκοπός με δυνατότητα «ίασης» του ατόμου που, όντας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, θεωρείται ηθικά ή ψυχικά ασθενές και με ελλείψεις επαγγελματικών ικανοτήτων (Γιοβάνογλου, 2006 σ. 15). Η αποκατάσταση με την κατάλληλη αγωγή και αρωγή (ψυχιατρική, ψυχολογική, ιατρική κλπ.) οδηγεί στην ομαλή επανακοινωνικοποίηση και στην έμπρακτη αφομοίωση του συμβατικού κοινωνικού προτύπου.

Η πρόδηλη αντίθεση της αναμορφωτικής αυτής προσέγγισης στις νεότερες συνταγματικές επιταγές και τις διεθνείς δικαιοτικές αρχές ως προς τον σεβασμό και την προστασία της αξίας και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ανθρώπου (Γαλανού, 2011 σ. 7), η αβάσιμη παθολογικοποίηση των εγκληματιών, η παράβλεψη άλλων εγκληματογόνων παραγόντων¹⁸, είναι οι βασικοί λόγοι για τους οποίους επαναπροσδιορίστηκε ο σωφρονιστικός σκοπός της ποινής. Το νέο θεωρητικό μοντέλο που υποστηρίχθηκε, το λεγόμενο δικαιοκώ, αποποιήθηκε της επιβολής οποιωνδήποτε αναμορφωτικών μέτρων, υποστηρίζοντας μόνο τη διευκόλυνση της κοινωνικής επανένταξης με εκούσια συμμετοχή των εγκληματιών σε διορθωτικά προγράμματα και με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Το δικαιοκώ σωφρονιστικό πρότυπο ενείχε στο

¹⁵ κοινοβιακό, απομονωτικό ή πενσυλβανικό, μικτό, προοδευτικό κ.ά.

¹⁶ Τη δεκαετία του '70 επικρίνοντάς τες ως εκφάνσεις ολοκληρωτισμού και κοινωνικού ελέγχου (Χάιδου, 2002 σ. 92)

¹⁷ ΗΠΑ, Σκανδιναβία, Δ. Ευρώπη

¹⁸ Κοινωνικοί π.χ. ανεργία, φτώχεια, αναλφαβητισμός κ.ά.

ιδεολογικό του έρεισμα τη δίκαιη ανταποδοτικότητα υποβιβάζοντας την προληπτική υπόσταση της ποινής (Γιοβάνογλου, 2006 σ. 19).

Η αποτελεσματικότητα των σωφρονιστικών μοντέλων αμφισβητήθηκε¹⁹ επανειλημμένα δίνοντας χώρο στη σωφρονιστική επιστήμη για εκ νέου εξέταση του σκοπού της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Η νέα προσέγγιση, με έντονη την επιρροή κοινωνικών κινημάτων²⁰ κα με έμβλημα τα ανθρώπινα δικαιώματα, διαμόρφωσε ένα κράμα του αναμορφωτικού και του δικαιικού προτύπου. Η έννοια της αναμόρφωσης εντός της φυλακής επαναδιατυπώθηκε ως εποικοδομητικό αντιστάθμισμα στα δεινά του εγκλεισμού και η κοινωνική επανένταξη του φυλακισμένου ανήχθη σε δικαίωμα, η προάσπιση του οποίου θα επιτευχθεί με την εξασφάλιση παροχών και ευκαιριών σε μια αξιοπρεπή μεταχείριση με προοπτική την ισότιμη κοινωνική του επάνοδο (Γιοβάνογλου, 2006 σ. 25). Ο καταδικασθείς θεωρείται φορέας και υποκείμενο δικαιωμάτων για τα οποία το κράτος, ως εγγυητής και στο πλαίσιο της κοινωνικής αλληλεγγύης, οφείλει να μεριμνά προστατεύοντάς τα στο δυσβάσταχτο περιβάλλον της φυλακής και προσφέροντας δυνατότητες βελτίωσης των γνώσεων και των δεξιοτήτων μέσω εκπαίδευσης, ψυχαγωγίας και εργασίας, η αποδοχή των οποίων γίνεται αποκλειστικά εκούσια και συναινετικά (Γιοβάνογλου, 2006 σ. 36). Η κοινωνική επάνοδος του φυλακισμένου εν ευθέτω χρόνω συντάσσεται άφευκτα με την ενίσχυση της δημόσιας ασφάλειας και τάξης.

1.2.2 Σύγχρονες Σωφρονιστικές Τάσεις και Θεσμικές Αρχές

Το περιεχόμενο της ποινής κατά της ελευθερίας δηλώνει τον σωματικό - κινητικό περιορισμό του ατόμου εντός συγκεκριμένου χώρου έκτισης της ποινής, δηλαδή της φυλακής (Γιοβάνογλου, 2006 σ. 34). Ο περιορισμός αυτός υποστηρίζεται τόσο νομοθετικά όσο και θεωρητικά ως ο μοναδικός που (θα έπρεπε να) υφίσταται ο φυλακισμένος (Γαλανού, 2011 σ. 25). Στο πλαίσιο αυτής της συνθήκης ο κρατούμενος δεν στερείται την ιδιότητα ούτε του ανθρώπου ούτε του πολίτη και φέρει όλα τα αναλογούντα δικαιώματα (Χάιδου, 2002 σ. 58).

Με δεδομένο αυτό, το περιβάλλον της φυλακής θα πρέπει να προσιδιάζει στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον και, εφόσον απώτερος στόχος της ποινής και περιεχόμενο του

¹⁹ “nothing works” ρήση - πόρισμα του 1974 από τον Martinson (Χάιδου, 2018 σ. 74)

²⁰ Όπως το κίνημα Κοινωνικής Άμυνας της δεκαετίας του 1970

σωφρονισμού που επιτελεί είναι η επαναφορά στην κοινωνία στο πλαίσιο της κοινωνικής αποκατάστασης, η προετοιμασία για αυτήν την επάνοδο θα πρέπει λαμβάνει χώρα με αρμόζοντα τρόπο σε όλη τη διάρκεια της έκτισης της ποινής (Council of Europe, 2006). Έτσι, η έννοια της (επανα)κοινωνικοποίησης του εγκληματία νοείται ως μια προσδοκώμενη εσωτερικευμένη προσωπική αλλαγή που εκδηλώνεται εξωστρεφώς σε ενδεδειγμένη συμπεριφορά ενταγμένη πλήρως σε ένα πλέγμα κοινωνικών σχέσεων (Δασκαλάκης, 1985 σ. 34). Η λογική αυτή αναγκαιότητα επιτάσσει εξανθρωπισμένες συνθήκες διαβίωσης που θα υποστηρίζονται από κατάλληλη, και όχι απλά στοιχειώδη, υποδομή, οργάνωση, επάνδρωση και λειτουργική επιδομή (Αλεξιάδης, 2001 σ. 25).

Με την επιβολή της φυλάκισης, το κράτος μέσω του ποινικού του μηχανισμού καταστρατηγεί το θεμελιώδες δικαίωμα της ελευθερίας των πολιτών για το οποίο εγγυάται (Γαλανού, 2011 σ. 28). Η παράδοξη αυτή εξουσιαστική σχέση που επιφέρει εκ των πραγμάτων και άλλες αναπόφευκτες συνέπειες, σε συνδυασμό με την καταχρηστική αύξηση του ποσοστού εγκλεισμού με αμφίβολη πρόθεση²¹ και νομιμοποίηση (Albrecht, 2002 σ. 197), ενίσχυσε τη γενική πεποίθηση για κατηγορηματική οριοθέτηση και προστασία των δικαιωμάτων των κρατούμενων. Διεθνή και εθνικά κανονιστικά κείμενα²² θέσπισαν ένα σύνολο αρχών που προασπίζουν μια πολιτισμένη, δίκαιη και αξιοπρεπή μεταχείριση των φυλακισμένων (Χάιδου, 2002 σ. 60) εισάγοντας το κράτος δικαίου στο σωφρονιστικό σύστημα προς επίρρωση του σκοπού της κοινωνικής επανόδου.

Σύμφωνα με τις σωφρονιστικές αρχές αυτές, απαγορεύεται ρητά η υποβολή σε βασανιστήρια, ποινές και συμπεριφορές που είναι απάνθρωπες, εξευτελιστικές, ταπεινωτικές ή τιμωρητικές (United Nations, 2015 σ. 8). Η εκτέλεση των εξατομικευμένων ποινών πρέπει να διέπεται από την αρχή της νομιμότητας, της ισότιμης μεταχείρισης, της απαγόρευσης διακρίσεων, της ελεύθερης άσκησης των δικαιωμάτων, της έννομης προστασίας των φυλακισμένων και της πρόσφορης αρωγής για την

²¹ Περιθωριοποίηση και έλεγχος συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, συχνά ανίσχυρων όπως οι μετανάστες (Χάιδου, 2002 σ. 94)

²² Ενδεικτικά κείμενα του ΟΗΕ, ΣτΕ, ΚτΕ: Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ΟΗΕ 1948, Στοιχειώδεις Κανόνες Μεταχείρισης Κρατούμενων ΟΗΕ 1957, Κοινωνία των Εθνών 55 Σύνολο κανόνων για τη μεταχείριση των κρατούμενων 1934, Σύμβαση του ΣτΕ για την πρόληψη βασανιστηρίων 1987, Βασικοί Κανόνες Μεταχείρισης Κρατούμενων 1973 Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες Σύσταση Rec 2006, Ευρ. Σύμβαση Κατά των βασανιστηρίων, Ελάχιστα Πρότυπα ΟΗΕ, Ψήφισμα P8_TA(2017)0385 Ευρωκοινοβουλίου κ.ά.

κοινωνική επανένταξη (Γαλανού, 2011 σ. 13). Οι συνθήκες των φυλακών υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο για να διαπιστώνεται η ορθή διοίκηση, η προσομοίωση τους με το εξωτερικό πολιτιστικό περιβάλλον και η ύπαρξη επικοινωνίας με την κοινωνία (Γαλανού, 2011 σ. 6).

Οι ανάγκες των φυλακισμένων, όπως αυτές προκύπτουν από την ετερογένειά τους και από την ίδια τους την συνύπαρξη σε καθεστώς εγκλεισμού, απαιτούν την ενσωμάτωση σωφρονιστικών μεθόδων και παροχών που πληρούν κριτήρια τα οποία τις καθιστούν πρόσφορες και αποτελεσματικές ως προς την επανόρθωση, δηλαδή κοινωνικοποιητικές και επωφελείς (Γαλανού, 2011 σ. 19). Η κάθε σωφρονιστική παροχή που επιλέγεται οφείλει να προσανατολίζεται με τρόπο ρεαλιστικό και ευέλικτο στις δυναμικές και ευμετάβλητες συνιστώσες που σχετίζονται με τον εγκληματία και την πράξη του, όπως η εκπαίδευση, η ψυχαγωγία, η απασχόληση και ο κοινωνικός - πολιτισμικός συγχρωτισμός (Albrecht, 2002 σ. 215) και που δύνανται να συμβάλλουν στην κοινωνική επανένταξη των φυλακισθέντων αποκλείοντας ή ελαχιστοποιώντας την πιθανότητα υποτροπής τους (Coyle, 2009 σ. 88).

Η συμμετοχή των κρατούμενων σε οποιαδήποτε προνοιακή παροχή προσφερόμενη²³ υπό την κοινωνική όψη του κράτους οφείλει να γίνεται με ελεύθερη και ανεπηρέαστη βούληση και σε καθεστώς ουδετερότητας, καλλιεργώντας την συναίσθηση της κοινωνικής ευθύνης, ενισχύοντας τον αυτοσεβασμό και διασφαλίζοντας την αξίωση για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (Council of Europe, 2006). Η γενική δε μεταχείρισή τους εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων απαιτεί πολιτική που δεν διακυβεύει τον σεβασμό και την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (Πανούσης, 2018) και της πολιτιστικής πολυμορφίας (United Nations, 1990).

Σημαντική προϋπόθεση αποτελεί το να συρρικνώνονται οι εγγενείς αρνητικές συνέπειες του εγκλεισμού τόσο από τα προσφερόμενα μέσα όσο και από την ίδια την οργανωτική λειτουργία της φυλακής (Albrecht, 2002 σ. 218), δεδομένου πως οι συνθήκες της φυλάκισης διασφαλίζουν ή ακυρώνουν αφενός την ορθή εκτέλεση της ποινής με την λειτουργική έννοια και αφετέρου τον σωφρονιστικό σκοπό της κοινωνικής επανένταξης (Goffman, 1961 σ. 93). Η δυναμική της φυλακής, ως θεσμού, μηχανισμού και χώρου, επεμβαίνει οργανικά και στην ίδια την ποινή, καθώς προσαρμόζει τη διάρκεια της

²³ Ως θετική υποχρέωση του κράτους όπως συνάγεται από τα νομολογία ΕΔΔΑ (Γαλανού, 2011 σ. 13)

επιβληθείσας με δικαστική απόφαση ποινής ανάλογα με την πορεία της έκτισής της εντός των τειχών της (Foucault, 1976 σ. 319).

Η υλική υποδομή, η γεωγραφική τοποθέτηση και η αρχιτεκτονική των εγκαταστάσεων της φυλακής, η διαρρύθμιση και η αισθητική του χώρου²⁴, οι παροχές, οι τεχνικές, τα προγράμματα – δράσεις, το σωφρονιστικό προσωπικό και η διεύθυνση της φυλακής, οι οικονομικοί πόροι, οι εξωγενείς παράγοντες²⁵ που συνδράμουν, εξισορροπούν με το νομοθετικό πλαίσιο για να εξυπηρετήσουν αποτελεσματικά το σωφρονιστικό σύστημα (Δημόπουλος, 2003 σσ. 590, 714).

1.3 Ζητήματα Θεωρίας και Πρακτικής: Σωφρονισμός και Φυλακή

Στο πλαίσιο αυτής της ιστορικής εξέλιξης και παρά τη διαμόρφωση διαφορετικών σωφρονιστικών συστημάτων, η διαπίστωση πως η φυλακή δεν είναι επιτυχής θεσμός, διότι δεν επιτελεί το σωφρονιστικό σκοπό για τον οποίο ορθώνεται, δηλαδή δεν επανορθώνει, δεν σωφρονίζει και δεν μειώνει την εγκληματική υποτροπή, εξακολουθεί να αιωρείται ως αξίωμα πλέον (Χαΐδου, 2018 σ. 73). Παρόλα αυτά, επιβιώνει υπερτροφικά (Council of Europe, 2006 σ. 105), θεωρείται ορθολογικά «φυσικό» και αναπόσπαστο συστατικό της κοινωνίας (Foucault, 1976 σ. 304:305) και πασχίζει να δικαιολογήσει την εδραίωσή της μέσω του δυναμικού αναμορφωτικού ρόλου που της αποδίδεται.

Γενικά, η παραδοξότητα και η αντίφαση είναι στοιχεία που χαρακτηρίζουν όλο το σωφρονιστικό σύστημα καθιστώντας το αμφιλεγόμενο και δυσλειτουργικό (Council of Europe, 2006 σ. 109). Η φυλακή, επιβεβλημένη μέσα στην λογική αλληλουχία της ποινικής δικαιοσύνης, χαίρει αποδοχής από το ευρύ κοινωνικό σύνολο ως τρόπος αντίδρασης στο εγκληματικό φαινόμενο, αλλά η περιβολή αυτή, με την τοποθέτηση κάποιου σε αυτή, σφραγίζεται με στιγματισμό, αρνητικά στερεότυπα και κοινωνική αποστροφή (Δημόπουλος, 2003 σ. 725). Ο ίδιος ο αποχαρακτηρισμός του παραβάτη στην

²⁴ Οι περισσότερες ευρωπαϊκές σωφρονιστικές εγκαταστάσεις που χρησιμοποιούνται έως τώρα κατασκευάστηκαν στα μέσα του 19^{ου} και 20^{ου} αι. με αποτέλεσμα να είναι πλέον ακατάλληλες και ασυμβίβαστες με τα νέα σωφρονιστικά πρότυπα (Council of Europe, 2006 σ. 114)

²⁵ π.χ. μη κυβερνητικοί οργανισμοί, ιδρύματα που δρουν και προσφέρουν στην κοινότητα των φυλακισμένων κλπ.

ποινική διαδικασία και η μετονομασία του σε εγκληματία κατά τον σωφρονιστικό μηχανισμό, καθώς και η μόνιμη ετικέτα του «μαύρου» ποινικού μητρώου που τον αποκλείει από δημόσια αξιώματα και διοικητικές πράξεις²⁶, υποδηλώνει σαφώς την αναπαραγωγή αυτή (Foucault, 1976 σ. 331).

Ο επίσημα τιθέμενος σκοπός του θεσμού του εγκλεισμού στη φυλακή, ενώ διατείνεται για την κοινωνική επάνοδο του κρατούμενου, εντέλει χρησιμοποιεί ως μέσο²⁷ την ίδια την αποβολή και αποκοπή του από το κοινωνικό σύνολο (Χαίδου, 2002 σ. 47). Η όποια σωφρονιστική επιρροή αναμένεται από τον μηχανισμό αυτό απαιτείται από την εσωτερικότητα της φυλάκισης, δηλαδή την εγκόλπωση στο πνεύμα της φυλακής²⁸, και μάλιστα σε ένα αυστηρό καθεστώς πειθαρχίας και επιτήρησης (Foucault, 1976 σσ. 306, 324). Η εσωτερίκευση αυτή, ως κανονικοποίηση (Philip, 2006 σ. 199), εύκολα μπορεί να παρερμηνεύσει τον σκοπό σε μια διαδικασία υπέρμετρης επιδίωξης του (Goffman, 1961 σ. 94). Η ίδια επίσης η φύση του εγκλεισμού και η δομή στην οποία λαμβάνει χώρα επισύρει πολλές αρνητικές συνέπειες, όπως σωματικές, ψυχολογικές, κοινωνικές κ.ά.²⁹ επιτείνοντας την απλή στέρηση ελευθερίας κίνησης που προβλέπει αρχικά.

Συχνά, επίσης, το χάσμα μεταξύ θεσμού, σκοπού και αποτελέσματος προκαλείται από την αδυναμία σύγκλισης του πνεύματος του νόμου με την πρακτική εφαρμογή του λόγω υλικοτεχνικής (και οικονομικής) ανεπάρκειας στις εγκαταστάσεις, τις υποδομές τις παροχές και τα μέσα, ελλείψεων – ποσοτικών ή ποιοτικών³⁰ – στο ανθρώπινο δυναμικό που επιφορτίζεται με τον ρόλο της εφαρμογής των κανόνων οργάνωσης και λειτουργίας των φυλακών, του ανύπαρκτου ή διακριτικού ελέγχου, ή της ελλιπούς - λανθασμένης μεθοδολογίας αποτίμησης της αποτελεσματικότητας (Δημόπουλος, 2003 σ. 590). Το κενό δε γράμμα του νόμου μπορεί να είναι αυθαιρεσία ή εγκατάλειψη εκ μέρους της εκτελεστικής εξουσίας.

Γενικά, είναι αξιοσημείωτο πως η οποιαδήποτε αναμόρφωση ή αναδιάρθρωση του σωφρονιστικού συστήματος απαξιώνεται αρκετά, σχεδόν από κάθε πολιτική ατζέντα, και, αν και εφόσον τεθεί σε αυτή, τότε ιεραρχικά υποβιβασμένη κρατεί τις τελευταίες

²⁶ Π.χ. διορισμός στον δημόσιο τομέα, συμμετοχή σε δημόσιους διαγωνισμούς κ.ά.

²⁷ Μάλιστα θεσμοποιείται ως μέσο συμπεριφορά που στοιχειοθετεί ορισμό εγκλήματος σε ποινικό νόμο (Δασκαλάκης, 1985 σ. 59)

²⁸ Όπου κυριαρχεί η υπο-κουλτούρα

²⁹ Και στην ίδια την προσωπικότητα εντέλει παρότι αντίκειται στο δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης

³⁰ Από άποψη εκπαιδευτικού υπόβαθρου και επαγγελματικής κατάρτισης

θέσεις, αφενός, του πολιτικού ενδιαφέροντος³¹, το οποίο εξαντλείται κυρίως στην επικαιροποιημένη εγκληματοποίηση και ποινικοποίηση συμπεριφορών και, αφετέρου, του οικονομικού προϋπολογισμού, παρά τις όποιες ευγενείς συστάσεις των διεθνών αρχών (UNODC, 2011 σ. 8). Αντίστροφα, η επίκλησή του ως κοινωνικό πρόβλημα που χρήζει εκσυγχρονισμού και αναβάθμισης μπορεί να νομιμοποιεί την ενίσχυσή του ως σύστημα πειθαρχικού μηχανισμού. Άλλωστε, δεν είναι αμελητέο κριτικής πως σε όλες τις ιστορικές περιόδους, η πλειοψηφία των φυλακισμένων κατηγοριοποιείται κοινωνιολογικά σε υποδεέστερες, περιθωριοποιημένες ή επικίνδυνες για την πολιτική εξουσία κοινωνικές ομάδες (Χαΐδου, 2002 σ. 45) και ειδικά σε περιόδους πολιτικοκοινωνικής κρίσης.

1.3.1. Η Φυλακή και οι Συνθήκες της

Το κατάστημα κράτησης, ο χώρος στον οποίο εκτίεται μια ποινή στερητική της ελευθερίας, κοινώς φυλακή, αποτελεί την υλικοτεχνική πραγμάτωση του σωφρονιστικού συστήματος (Δημόπουλος, 2003 σ. 589). Η φυλακή ανάγεται σε ρυθμιστικό μηχανισμό που θα μετασχηματίσει την ποινή με χρονική ωρίμανση σε συνέτιση και προετοιμασία επαναφοράς στο κοινωνικό σύνολο (Foucault, 1976 σ. 327) καταλήγοντας στην απόλυση. Η πραγματική κατάσταση των φυλακών είναι αυτή που εντέλει θα κρίνει την ουσία, την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα του κείμενου στα νομοθετήματα και ζητούμενου σωφρονισμού (Δημόπουλος, 2003 σ. 704).

Η αυτόνομη λειτουργία της φυλακής (Council of Europe, 2006 σ. 115) χαρακτηρίζεται από μια γραφειοκρατική οργάνωση μαζικής μεταχείρισης του φυλακισμένου πληθυσμού (Goffman, 1961 σ. 26) εντός της οποίας θα πρέπει – συχνά αντιφατικά - να εξασφαλίζεται η εξατομικευμένη προσαρμογή κάθε κρατούμενου (Κουράκης, και συν., 2000 σ. 475). Η ιδιάζουσα αυτή συνθήκη εναλλάσσει τον φυλακισμένο από τη θέση του υποκειμένου στη θέση του αντικειμένου μεταχείρισης. Ως μεταχείριση³² νοείται η λήψη κάθε απαραίτητου μέτρου και ανάπτυξη δραστηριοτήτων που προάγουν την κοινωνική επανενσωμάτωση και την υγεία των κρατουμένων (Δημόπουλος, 2004 σ. 97) σε συνάφεια με τη διατήρηση της τάξης και της δημόσιας ασφάλειας (Coyle, 2008 σ. 4).

³¹ Και του επιστημονικού (Αλοσκόφης, 2010 σ. 9)

³² Όρος που αμφισβητείται ως προς την ορθότητά του και στη σωφρονιστική επιστήμη και φέρει αρνητικό πρόσημο

Παρότι οι φυλακές σε κάθε χώρα διαφέρουν δεδομένου του κοινωνικού και πολιτιστικού περιγύρου τους, τα κοινά τους χαρακτηριστικά, ιδίως στην προβληματική τους διάσταση, είναι αρκετά παγκοσμίως (Coyle, 2008). Σύμφωνα με πορίσματα εκθέσεων³³ σχετικά με τις συνθήκες φυλάκισης, μείζον ζήτημα αποτελεί ο υπερπληθυσμός των φυλακών με σταθερά αυξητική τάση (UNODC, 2011 σ. 6). Ο συνωστισμός των κρατούμενων, παραβλέποντας τον απαιτούμενο νόμιμο διαχωρισμό³⁴, προσομοιάζει τις φυλακές με «αποθήκες ανθρώπων» (Δημόπουλος, 2003 σ. 703), ενώ η προβληματική διοργανική επικοινωνία μεταξύ δικαστικού και σωφρονιστικού μηχανισμού τον επιδεινώνει (UNODC, 2011 σ. 7).

Η συνθήκη αυτή σε συνδυασμό με το προφίλ της πλειοψηφίας των κρατούμενων - άτομα ως επί το πλείστον χαμηλών κοινωνικών τάξεων, περιθωριοποιημένων, αλλοδαπών, με οικονομικά προβλήματα ή σχέση με ναρκωτικά (Coyle, 2009 σ. 88) - οδηγεί νομοτελειακά σε χειροτέρευση της κατάστασης, εξάγοντας τη βία³⁵ και τη νοσηρότητα (UNODC, 2011 σ. 6). Εύλογο συνεπακόλουθο είναι η προσπάθεια καταστολής με πολλαπλές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων πέραν αυτών που δικαιολογούνται ως παρεπόμενες της στέρησης ελευθερίας (UNODC, 2011 σ. 11).

Είναι επίσης γεγονός πως οι συνθήκες φυλακής σε πολλές χώρες δεν πληρούν τις ελάχιστες απαιτήσεις υγιούς διαβίωσης βρίθοντας από ελλείψεις επαρκούς χώρου, φυσικού φωτός, καθαρού αέρα, πόσιμου νερού και διατροφής και κακή υγιεινή (UNODC, 2011 σ. 7). Σε αυτά προστίθεται επιβαρυντικά η αναχρονιστική και ανεπαρκής υλικοτεχνική υποδομή που θεωρείται ασυμβίβαστη με τα νέα πρότυπα (United Nations, 1955 σ. 3). Οι περισσότεροι χώροι των φυλακών είναι απαρχαιωμένοι, αισθητικά αποκρουστικοί και πολιτισμικά προσβλητικοί³⁶ (Δημόπουλος, 2003 σ. 704).

Η ποιότητα αλλά και η ποσότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, όπως κοινωνικής επανένταξης (εκπαίδευσης, ψυχαγωγίας, και επαγγελματικής κατάρτισης), των παροχών σωματικής άσκησης, υγειονομικής περίθαλψης, θεραπείας για άτομα με προβλήματα τοξικομανίας ή αρωγής για εισοδηματικά πληγέντες κρατούμενους, που

³³ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)

³⁴ Άρθρο 8 (United Nations, 1955)

³⁵ Συχνά καταγράφονται στάσεις και εξεγέρσεις εντός των φυλακών όπως επίσης και συνομωσίες

³⁶ Εκφράζοντας με την απαξίωσή τους την τιμωρητική πεποίθηση ότι δεν αξίζουν οι εγκληματίες κάτι καλύτερο

είναι αναγκαίες για την απρόσκοπτη κοινωνική επάνοδο (Δημόπουλος, 2003 σ. 609) είναι υποβαθμισμένη με επίκληση ανεπάρκειας πόρων³⁷ (Coyle, 2008 σ. 4). Ωστόσο, πραγματικά αίτια είναι η αμεθόδευτη διαμόρφωση ή ο ανεπαρκής σχεδιασμός, η έλλειψη επαρκούς αναγνώρισης των στόχων της αποκατάστασης (UNODC, 2011 σ. 7) και η συνήθης πολιτειακή αδιαφορία σε συνδυασμό με την απουσία αυτόνομου και διαφανούς μηχανισμού εποπτείας και ελέγχου λειτουργίας και αποτελεσματικότητας (Δημόπουλος, 2003 σ. 722). Το τελευταίο είναι σημαντικό τόσο για την ορθή λειτουργική πρακτική όσο και για την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας ως προς την απομόνωση των κρατούμενων και τις συνθήκες κράτησης (Foucault, 1976 σ. 321).

Κομβικός παράγοντας στη σωφρονιστική μεταχείριση είναι επίσης το προσωπικό. Η απαίτηση για άσκηση θετικού ρόλου του σωφρονιστικού προσωπικού (Foucault, 1976 σ. 323) έρχεται αντιμέτωπη με την ελλιπή εκπαίδευση (Δημόπουλος, 2004 σ. 331) και αντιεπιστημονικότητα (Δημόπουλος, 2004 σ. 225), ένα συχνά νοσηρό ηθικό πλαίσιο με διαφθορά (Αλεξιάδης, 2007 σ. 26) και μια αδιάφορη ή αυταρχική συμπεριφορά με αίσθημα υπεροχής (Foucault, 1976 σ. 351) βασισμένη σε προνόμια που δεν οριοθετούνται ρητώς νομικά ή σε καθεστώς συγκάλυψης. Στο όνομα του κοινωνικού λειτουργήματος καταχρηστικά και αυθαίρετα συχνά μεταχειρίζεται την άσκηση των δικαιωμάτων των εγκλειστών ως ανταμοιβή ή ευεργέτημα καλής συμπεριφοράς (Πανούσης, 2018 σ. 17).

Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά της αδιαφάνειας και της καταστρατήγησης αρχών ενισχύουν το επιχείρημα πως η φυλακή εντέλει συνιστά θερμοκοιτίδα κατασκευής και αναπαραγωγής εγκληματιών (Foucault, 1976 σ. 351:353) με συνθήκες (και περιβάλλον) διαβίωσης μόνο κατ' επίφαση συμβατές με το πολιτιστικό επίπεδο για το οποίο επαίρεται υποκριτικά και επιτηδευμένα ο σύγχρονος κόσμος (Αλεξιάδης, 2007 σ. 25).

1.3.2. Ο Εγκλεισμός και τα Αποτελέσματά του

Εκ των πραγμάτων η φυλακή συνυφάνεται με όλες τις πτυχές του φυλακισμένου ατόμου σε μια ολιστική, αδιάλειπτη σχέση επιβολής πειθαρχίας και επιτήρησης (Foucault, 1976 σ. 309). Ο εγκλεισμός στη φυλακή, με όλη την ακολουθία περιορισμών που συνεπάγεται,

³⁷ Που αντιτίθεται σαφώς στους ελάχιστους τυπικούς κανόνες μεταχείρισης κρατούμενων

είναι μια πιο προσεκτικά διαρθρωμένη μορφή κολασμού που σε καμία περίπτωση δεν βιώνεται ευχάριστα (Foucault, 1976 σ. 349).

Με την είσοδό του φυλακισμένου στον χώρο της φυλακής, ο δεσμός του με την κοινωνία διαρρηγνύεται (Goffman, 1961 σ. 78). Η φυλακή, ως ολοπαγές ίδρυμα, τον θέτει αυστηρά κάτω από ένα καθεστώς διαβίωσης και καθημερινής διαχείρισης που είναι στερεότυπα καθορισμένο και κατευθυνόμενο (Goffman, 1961 σ. 19). Η εισδοχή αυτή πλήττει με αυτοματισμό τον πυρήνα του εαυτού του νεοεισερχόμενου προξενώντας έναν ατέρμονα κύκλο επιζήμιων συνεπειών (Goffman, 1961 σ. 33).

Σπουδαιότερο όλων είναι η υπαγωγή σε καθεστώς ιδρυματισμού. Ο κρατούμενος αποστερείται ανεπιτήδευτα και υποτιμητικά ό,τι ορίζει τη ταυτότητά του και του δικαιώματος αυτεξουσιότητάς του και ετεροκαθορίζεται, γεγονός που τον καθιστά ευάλωτο (Goffman, 1961 σ. 58). Απολύει παράλληλα κάθε ιδιότητα ικανή να τον (επανα)προσαρμόσει στην κοινωνική ζωή (Κροπότκιν, 2002 σ. 40). Η κατάσταση αυτή, με την ανάγκη προσαρμογής στο νέο περιβάλλον που φέρει περικλειστική τάση (Goffman, 1961 σ. 29), ευνοεί την πολιτισμική αφομοίωση³⁸, συνειδητά ή μη, της υποκουλτούρας³⁹ που ευδοκίμει εντός της μικροκοινωνίας της φυλακής (Goffman, 1961 σ. 9).

Η απόθεση στη φυλακή εύκολα μπορεί να οδηγήσει σε προβλήματα ψυχικής και σωματικής υγείας των κρατούμενων. Σε όλα τα καταστήματα κράτησης σημειώνονται περιστατικά άγχους, κατάθλιψης, αυτοκαταστροφικές, αυτοκτονικές ή επιθετικές τάσεις, ψυχικές διαταραχές, παραφροσύνη, φοβίες, καθώς επίσης και λοιμώξεις ή αυτοάνοσες παθήσεις (UNODC, 2011 σ. 10)· ενδείξεις που φανερώνουν τη μείωση σωματικής και πνευματικής ζωτικότητας λόγω καθηλωτικής έκθεσης σε αυστηρά περιορισμένα και επαναλαμβανόμενα ερεθίσματα (Κροπότκιν, 2002 σ. 44). Όλα αυτά καταλήγουν σε αυξημένα ποσοστά θνησιμότητας, εθισμό σε ουσίες και ψυχοφάρμακα, όπως επίσης και σε βίαιες εξεγέρσεις ή συγκρούσεις μεταξύ των κρατούμενων και τάσεις εγκληματικής υποτροπής (Αλοσκόφης, 2013 σ. 5).

³⁸ Η αλλιώς πρόσκτηση ή «προσπολιτισμό», όρο (του Clemmer D.) που σημαίνει την ιδιοποίηση στοιχείων λόγω συνεχούς και αναγκαστικής επαφής μεταξύ διαφορετικών υποκειμένων (Αλοσκόφης, 2010 σ. 30)

³⁹ Η υποκουλτούρα της φυλακής, για την ακρίβεια των εγκλείστων, αναφέρεται στο ιδιότυπο σύνολο κανόνων-στάσεων που δημιουργείται ως αντίβαρο στο θεσμικό πλαίσιο της φυλακής, αποτελεί ιδρυματικό παράγωγο και εκφράζει το αίσθημα κοινωνικής απόρριψης (Αλοσκόφης, 2010 σσ. 21-25)

Η δυναμική της φυλακής και του εγκλεισμού δεν περιορίζεται μόνο σε αυτή την εσωτερική. Αντιθέτως, η δεινότητα της κοινωνικής απομόνωσης που φέρει, διαταράσσει όλα τα είδη κοινωνικών δεσμών του κρατούμενου, δηλαδή οικογενειακών, φιλικών και επαγγελματικών (Goffman, 1961 σ. 78) επιφέροντας έκπτωση από όλους τους μέχρι πρότινος κοινωνικούς ρόλους (Δασκαλάκης, 1985). Δεν είναι μόνο η αντικειμενική αδυναμία επικοινωνίας και φυσικού συγχρωτισμού με τον εξωτερικό κόσμο, αλλά και το ισχυρό επικαθήμενο στερεότυπο του εγκληματία και ο στιγματισμός του φυλακισμένου που επιτείνουν το πρόβλημα (Αλοσκόφης, 2013 σ. 7). Και δεν υφίσταται μόνο στη διάρκεια της έκτισης της ποινής, αλλά και μετά την αποφυλάκιση, και μάλιστα με διαγενεακή εμβέλεια. Ο εγκλεισμός συντελεί άμεσα στην εξαθλίωση του ίδιου του κρατούμενου και της οικογένειάς του⁴⁰, αφού τους θυματοποιεί και περιορίζει τυχόν μελλοντικές επιδόσεις (UNODC, 2011 σ. 10).

1.4 Επίμετρο για τον Σωφρονισμό

Το σωφρονιστικό σύστημα, παρά τις όποιες διασυνδέσεις με την εκάστοτε κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική πραγματικότητα αντανακλά (European Committee On Crime Problems, 2016 σ. 12), εντέλει επικυρώνει διαχρονικά, υπόρρητα και αυταπόδεικτα τη σύμφυτη τιμωρητική του υπόσταση. Η αποκαταστατική του δυναμική καταλήγει εκ των πραγμάτων να φαίνεται αμφίβολη. Το μείζον ζήτημα που αναφύεται επομένως επιτακτικά ως σύγχρονη πρόκληση είναι το πώς το εξιδανικευμένο πολιτισμένο πρόταγμα της κοινωνικής επανένταξης με μηδενισμό υποτροπής δύναται να υλοποιηθεί και να επιτευχθεί με ορθολογικές αξιώσεις μέσα στα τείχη της φυλακής, όπως αυτό διακηρύττεται διεθνώς ευκαταία και παραιναιτικά.

Στον σύγχρονο κόσμο μάλιστα, όπου ο θεσμός της φυλακής λογίζεται αξιολογικά ως ο «πολιτισμένος» πειθαρχικός μηχανισμός που σωφρονίζει «εκπολιτίζοντας» τον φυλακισθέντα, καθιστώντας τον ικανό για αυτοσυντήρηση και νομοταγή (Χαΐδου, 2002 σ. 47), η θεώρηση του ανωτέρω ερωτήματος δεν θα μπορούσε να σταθεί χωρίς την ίδια τη μετουσίωση και προβολή του σε πολιτιστικές πρακτικές εντός του σωφρονιστικού συστήματος, ιδίως αν αναλογιστεί κανείς την πολυδιάστατη φύση και δυναμική του πολιτισμού.

⁴⁰ Π.χ. αδυναμία απόκτησης εισοδήματος, έξοδα (μετα)δικαστικής πορείας, στίγμα και στην οικογένεια κ.ά.

Αν δεχθούμε επίσης πως ο πολιτισμός της κάθε τοπικής κοινωνίας αντικατοπτρίζεται, εκτός από το θεσμικό περιεχόμενο, και σε κάθε εγκληματική μορφή που παράγεται (Foucault, 1976 σ. 379), εύλογα προκύπτει σαν απαίτηση το βάρος που φέρει, ως ηθικό καθήκον, να διακόψει και να εξαλείψει μια τέτοιου είδους παραγωγή εντρυφώντας στις υφιστάμενες δομές αντίδρασης στο έγκλημα, δηλαδή τη φυλακή, με οργανικό και ενεργητικό ρόλο, αντιμετωπίζοντας παράλληλα τη δεινότητα του εγκλεισμού και την καταστρατήγηση των θεσμικών αρχών.

Κεφάλαιο 2

Πολιτισμός

2.1 Πολιτισμός

Ο πολιτισμός είναι μια έννοια πολυδιάστατη και μπορεί να προσεγγιστεί ευρύτατα με διάφορες αξιολογικές ή περιγραφικές ερμηνείες ανάλογα με τα ιστορικά συμφραζόμενα (Philip, 2006 σ. 11). Σε κάθε περίπτωση, έχει εδραιωθεί ως μια θεμελιώδης ιδέα για την ανθρώπινη ύπαρξη (Eagleton, 2016 σ. 7). Ο πολιτισμός ενέχει τόσο υλική όσο και πνευματική υπόσταση, αντικατοπτρίζοντας τα συνεκτικά εκείνα στοιχεία που νοηματοδοτούν και διακρίνουν την ταυτότητα⁴¹ κάθε ατόμου και κοινωνικού μορφώματος (Eagleton, 2016 σ. 17) διέποντας όλες τις πτυχές και τους εξελικτικούς μετασχηματισμούς της.

Μέσα από ένα εξευγενισμένο ολιστικό πρίσμα, πολιτισμός είναι τα πνευματικά και καλλιτεχνικά επιτεύγματα και προϊόντα, η διαδικασία της πνευματικής ανάπτυξης, ο τρόπος ζωής των ατόμων και των κοινοτήτων, όπως αντικατοπτρίζεται στις κοινές πεποιθήσεις, στη γλώσσα, στις παραδόσεις, αξίες, τα έθιμα και τις συμβολικές πρακτικές (Donders, 2012 σ. 4). Μέσα από μία πιο επιμεριστική δομική ανάλυση, είναι γενεσιουργός συνθήκη συμπεριφορών (Χάιδου, 2002 σ. 21)– είτε κυρίαρχης ιδεολογίας ή υποκουλτούρας -, ακόμη και των παραβατικών - εγκληματικών (Hayward, 2016 σ. 298), και παράγοντας διαμόρφωσης πολιτικών, νομικών, δικαιοκτικών συστημάτων και θεσμικών προϊόντων, όπως η φυλακή (Philip, 2006 σ. 15). Είναι πηγή και μέσο εξουσίας, μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου, αλλά και αντίστασης (Eagleton, 2016 σ. 39).

Τα τελευταία χρόνια ο πολιτισμός, με την ποικιλομορφία και τον παράδοξο πλουραλισμό που τον διακρίνουν, μέσα από τη διαχείρισή του έχει αναδείξει την εγγενή δυναμική του, η οποία συναρτάται με την κοινωνική συνοχή και τη βιώσιμη ανάπτυξη (Unesco, 2001 σ. 3). Με βάση τα παραπάνω, η αξία του πολιτισμού θεωρείται αδιαχώριστη από την

⁴¹ Σύμφωνα με τον Kai Erikson, η ταυτότητα ως συλλογική συνείδηση μιας κοινότητας επιβεβαιώνεται και συγκροτείται μέσα από τον εντοπισμό των παραβατών, που αποκλίνουν από αυτήν (Philip, 2006 σ. 155)

ανθρώπινη αξιοπρέπεια, γι' αυτό και ως εγγύηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών προκρίνονται όλες οι πολιτικές που προωθούν και διασφαλίζουν την ισότιμη πρόσβαση και συμμετοχή όλων, ιδίως των μειονεκτούντων, στον πολιτισμό (Unesco, 2001 σ. 4).

Ειδικά στο σύγχρονο περιβάλλον, όπου οι λόγοι της αποδοχής και του αποκλεισμού προσδιορίζουν κρίσιμα την ιδιότητα του πολίτη (Philip, 2006 σ. 19), την κοινωνική τοποθέτηση και το πολιτισμικό κεφάλαιο καθενός, η θεσμική αφομοίωση και η οργανική ένταξη του πολιτισμού σε όλα τα πεδία ως καταλύτη δημιουργικών αλλαγών (Unesco, 2001 σ. 6) είναι κομβική· πόσο μάλλον όταν η τέχνη κι ο πολιτισμός αναγνωρίζεται πως δύνανται να αντιμετωπίζουν κάθε μορφής κοινωνικό αποκλεισμό και να συμβάλλουν στη μείωση της εγκληματικότητας και στην αύξηση της ασφάλειας στην κοινωνία (Jermyn, 2001 σ. 21).

2.2 Ο Πολιτισμός ως Δικαίωμα

Η αναγνώριση του πολιτισμού ως συνισταμένη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας οδήγησε στην κατοχύρωσή του ως καθολικό δικαίωμα με πολλές εκφάνσεις. Η διάσπαρτη ανίχνευση της πολιτιστικής διάστασης των υπόλοιπων δικαιωμάτων συνοψίστηκε στον επίσημο όρο «πολιτιστικά δικαιώματα», τα οποία διακρίνονται σε αυτά που αναφέρονται ρητά στον πολιτισμό και σε αυτά που σχετίζονται με την ευρύτερη έννοια του όρου. Δικαιώματα που δεν λογίζονται αμιγώς πολιτιστικά έχουν ωστόσο πολιτιστικές επιπτώσεις, καθώς η πολιτιστική τους συμβατότητα αποτελεί προϋπόθεση επάρκειας⁴² (Donders, 2012 σ. 169). Η αλληλεξάρτηση αυτή δημιουργεί ένα πλέγμα δικαιωμάτων που εκκινεί από τον πολιτισμό.

Πιο συγκεκριμένα, τα πολιτιστικά δικαιώματα συνίστανται στην ατομική ή συλλογική αξίωση σεβασμού της πολιτιστικής ταυτότητας και κάθε τρόπου έκφρασής της, που διασφαλίζεται μέσω των θεμελιωδών ελευθεριών της σκέψης, γνώσης, γνώμης, επιλογής και επικοινωνίας (Unesco, 2007 σ. 5). Κάθε πρόσωπο δικαιούται πρόσβασης και συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή, άσκησης πολιτιστικών πρακτικών της αρεσκείας του

⁴² Π.χ. δικαιώματα σίτισης, στέγασης, υγείας πρέπει να ασκούνται με συνάφεια και σεβασμό στα πολιτιστικά δεδομένα

(Unesco, 2001 σ. 4), απόλαυσης της τέχνης, διαμοιρασμού της επιστημονικής προόδου και ανάπτυξης της πολιτιστικής του κληρονομιάς (United Nations, 1948).

Η εξασφάλιση των πολιτιστικών δικαιωμάτων ενθαρρύνεται, σε όλους τους τομείς τόσο σε τοπικό όσο και ευρύτερο επίπεδο, χωρίς διακρίσεις και περιορισμούς (Unesco, 2007 σ. 3) και συνεπάγεται ανάλογη υποχρέωση για τους ιθύνοντες φορείς (Unesco, 2007 σ. 8). Η θετική αυτή υποχρέωση έγκειται τόσο στην πληροφόρηση των ίδιων των φορέων για τα δικαιώματά τους, όσο και στην ευαισθητοποίηση-ενημέρωση του κοινωνικού συνόλου και του ίδιου του προσωπικού που επωμίζεται το έργο αυτό (Unesco, 2007 σ. 9). Κυριότερο όλων όμως είναι ο σχεδιασμός και η ενσωμάτωση συγκεκριμένων πολιτιστικών πολιτικών στην οικονομική, κοινωνική και εκπαιδευτική πολιτική κάθε κράτους (Donders, 2012 σ. 172).

Ειδικά για όσους βρίσκονται σε κοινωνικά μειονεκτική θέση, όπως τα άτομα που βάζονται από συνθήκες οικονομικής ένδειας, κοινωνικής απομόνωσης και διακρίσεις, υπάρχει θεωρητικά σαφής αναφορά για κρατική υποχρέωση θετικής δράσης (Unesco, 2007 σ. 9). Ωστόσο, είναι γεγονός πως τα πολιτιστικά δικαιώματα, παρότι επιβεβαιώνονται πλέον ως κατηγορία δικαιωμάτων ισότιμη με τα πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά, λαμβάνουν λιγότερη πολιτική προσοχή στην προάσπιση της εφαρμογής τους (Donders, 2012 σ. 168) και κυρίως ως προς τις μειονοτικές κοινότητες καταστρατηγώντας την αρχή της ισότητας (Γιοβάνογλου, 2006 σ. 49).

2.3 Ο Πολιτισμός στα Σωφρονιστικά Κείμενα

Ο όρος πολιτισμός, με κάθε πιθανή ρητή αναφορά του, είναι σχεδόν ανύπαρκτος στα πρώιμα σωφρονιστικά κείμενα. Στα νεότερα καταχωρίζεται περιορισμένα, κυρίως ως δικαιωματικά προβλεπόμενη παροχή μαζί με ψυχαγωγικές δραστηριότητες εντός της φυλακής προς όφελος της υγείας των κρατούμενων (United Nations, 2015 σ. 31). Δίχως να αποσαφηνίζεται σε τι συνίσταται, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως, σκοπίμως ή μη, υποεκτιμάται ο ρόλος του στο σωφρονιστικό σύστημα. Από την άλλη πλευρά δε επιτρέπεται και μια διευρυμένη ερμηνευτική προσέγγιση συγκείμενης στα δικαιώματα των φυλακισμένων.

Ως εφαλτήριο για την ένταξη του πολιτισμού αποτελεί ένα συνεχές δικαιωμάτων, σύμφωνα με το οποίο είναι αναγκαίο στη φυλακή να διασφαλίζονται όλα τα δικαιώματα

των φυλακισμένων, πολιτικά, ατομικά και αναλογικά και τα πολιτιστικά (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012 σ. 10). Επίσης, το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της προστασίας της επιτάσσει την πολιτιστική συνδιαλλαγή απαιτώντας την εξασφάλιση αυτής (Γαλανού, 2011 σ. 32). Ατομικό δικαίωμα τεκμαίρεται και η κοινωνική επανένταξη του εγκλείστου⁴³ την οποία η κάθε σωφρονιστική διοίκηση οφείλει να διευκολύνει με την απρόσκοπτη άσκηση όλων των συγγενών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα στην εκπαίδευση, την εργασία, τον ελεύθερο χρόνο, την ψυχαγωγία, την επικοινωνία, την ενημέρωση, τις άδειες κ.ά. (Γιοβάνογλου, 2006 σ. 45).

Συνεκδοχικά, απαιτείται οι φυλακές να μην αποτελούν χώρους μονοτονίας και πλήξης. Αντιθέτως, διατείνεται πως ο χρόνος εγκλεισμού πρέπει να αξιοποιείται θετικά με πολιτιστικά και καλλιτεχνικά προγράμματα και δράσεις που εμπλουτίζουν την εκπαίδευση των κρατούμενων, προσφέρουν πόρους, ατομικές και κοινωνικές δεξιότητες και προετοιμάζουν ουσιαστικά για την επάνοδό τους στην κοινωνία (Council of Europe, 2006 σ. 116). Σε καμία περίπτωση τα προγράμματα αυτά δεν πρέπει να είναι χαμηλής ποιότητας, να στερούνται αποκαταστατικής αξίας, να είναι ασυσχέτιστα με τις πραγματικές τρέχουσες πολιτιστικές συνθήκες και ανάγκες και να αφορούν σε μικρό μόνο ποσοστό εγκλείστων αποκλείοντας την πρόσβαση σε άλλους (American Correctional Association, 2017 σ. 10).

Όλοι οι κρατούμενοι φέρουν το δικαίωμα συμμετοχής σε πολιτιστικές δραστηριότητες και στην εκπαίδευση με στόχο την πλήρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας (UNODC, 2011 σ. 9). Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται η πρόβλεψη βιβλιοθήκης⁴⁴ με ψυχαγωγικά και εκπαιδευτικά βιβλία (United Nations, 1955) και κάθε θεσμικό όργανο υποχρεούται να διασφαλίζει όλα αυτά με παροχή κάθε βοήθειας και ενθάρρυνση συμμετοχής των κρατούμενων (Coyle, 2009 σ. 87).

Επιπλέον, προβλέπεται η ελαχιστοποίηση των διαφορών μεταξύ της ζωής στη φυλακή και στην ελεύθερη κοινωνία προσεγγίζοντας όσο το δυνατόν περισσότερο τις θετικές πτυχές της ζωής στην κοινότητα (United Nations, 1955 σ. 9). Η εξομοίωση με το εξωτερικό της φυλακής γίνεσθαι επιβάλλει συνεπαγωγικά την εισροή πολιτιστικών

⁴³ Ελληνικός Σωφρονιστικός κώδικας αρ.2§3

⁴⁴ Η πρόβλεψη των βιβλιοθηκών θεσμοθετείται μεταξύ 1950-1960 (Gardner, και συν., 2014 σ. 6)

στοιχείων εμπλουτίζοντας και εξανθρωπίζοντας την αυστηρή καθημερινότητα της φυλακής και τις κοινωνικές δεξιότητες των φυλακισμένων (Council of Europe, 2006).

Παρότι η πολιτιστική πρόβλεψη ενέχει φιλότιμη προοπτική ανάπτυξης και ευόδωσης, δεν αποσαφηνίζεται σε κανένα κανονιστικό κείμενο ο τρόπος πραγμάτωσής της, οι ελάχιστες προϋποθέσεις και εγγυήσεις υλοποίησής της, τα κριτήρια που οφείλουν να την ορίζουν ώστε να καθίσταται ορθή και αποτελεσματική ως πολιτική ή πρακτική, καθώς και η μεθοδολογία σχεδιασμού και αξιολόγησής της. Επιπλέον, επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια των οργάνων της φυλακής⁴⁵ και σε πρωτοβουλίες άλλων φορέων (UNODC, 2018 σ. 5) για την επίτευξή της, καθιστώντας την επισφαλή. Η αναγκαιότητα υποστήριξης του πολιτισμού με τη δικαιωματική του διάσταση, ωστόσο, ειδικά στη σύγχρονη κοινωνία, είναι απόλυτη και προκύπτει από μια ευρύτερη κριτική προσέγγιση (Γιοβάνογλου, 2006 σ. 57).

Οποιαδήποτε δε υπέρβαση στον προβλεπόμενο σε επιτρεπτά όρια νομικό περιορισμό των πολιτιστικών δικαιωμάτων, ως αναγκαιότητα στο όνομα της προώθησης της γενικής ευημερίας της κοινωνίας (United Nations General Assembly, 1966), και ειδικά ως μέτρο τήρησης της τάξης στο σωφρονιστικό σύστημα, δεν μπορεί να νοηθεί. Η πιθανή στέρησή τους ως τιμωρητικό μέσο εκ της σωφρονιστικής διεύθυνσης αντίκειται στους σωφρονιστικούς σκοπούς και η φύση τους άλλωστε είναι τέτοια που δεν προκύπτει μορφή διακινδύνευσης ζωτικότερων στοιχείων που να δικαιολογεί κάτι τέτοιο (Cheliotis, 2014 σ. 24). Αντιθέτως, η κενότητα ανάλογης σωφρονιστικής πολιτικής συνιστά από μόνη της ταπεινωτική μεταχείριση (Γιοβάνογλου, 2006 σ. 26).

2.4 Η Χρησιμότητα του Πολιτισμού στον Σωφρονισμό

Ο πολιτισμός διεκδικεί τη θέση του εντός του σωφρονιστικού συστήματος όχι απλά γιατί αναγράφεται στα κείμενα⁴⁶ του σαν μια ανθρωπιστική παροχή στους φυλακισμένους ή επειδή έχει τη δικαιωματική και δημοκρατική φύση του σαν νομιμοποιητικό έρεισμα πολιτιστικών δράσεων. Η αναγνώριση της δυναμικής του και της αναγκαίας οργανικής εισχώρησης σε αυτό δέχεται τη συνηγορία πολλών επιχειρημάτων, με γνώμονα πάντα την ουσιαστική, και όχι κατ' επίφαση, συσχέτιση του πολιτισμού με τους

⁴⁵ Στα οποία δεν συγκαταλέγεται με πρόβλεψη οργανικής θέσης η παρουσία επαγγελματία επί του πολιτιστικού

⁴⁶ Βλ. παραπάνω σελ. 8

σωφρονιστικούς σκοπούς. Τόσο η επανένταξη και η βελτίωση με την κοινωνικοποιητική διάσταση όσο και η άμβλυση των συνεπειών του εγκλεισμού, της φυλάκισης και της οργανωτικής πειθαρχίας, μπορούν να βρουν απάγκιο στον πολιτισμό με οποιαδήποτε μορφή, εκπαιδευτική, καλλιτεχνική, ψυχαγωγική ή θεραπευτική (Γαλανού, 2011 σ. 17).

Οι κρατούμενοι αντιμετωπίζουν σημαντικές κοινωνικές, οικονομικές και προσωπικές προκλήσεις⁴⁷ που, είτε πηγάζουν από τον πρότερο της φυλακής βίο είτε από τις συνθήκες εγκλεισμού και τη μετέπειτα στάση της κοινότητας απέναντί τους, ίσως διακυβεύουν την προοπτική κοινωνικής επανένταξης (UNODC, 2018 σ. 19). Επομένως, είναι αναγκαία η ενσωμάτωση αυτής της προσέγγισης στα σωφρονιστικά εργαλεία. Αναλογικά λοιπόν, η εξατομικευμένη μεταχείριση των κρατούμενων κατά τη διάρκεια της φυλάκισης, με τα κατάλληλα υποβοηθητικά μέσα, που θα λαμβάνουν υπόψη σφαιρικά το υπόβαθρο - και το πολιτιστικό - των κρατούμενων, πρέπει να καλλιεργεί τη βούληση και την αυτοπεποίθηση για κοινωνική επανένταξη και βελτίωση (United Nations, 2015 σ. 27) και χρειάζεται επιτακτικά κοινωνικοποιητικά στοιχεία.

Κοινωνικοποιητικές νοούνται οι διαδικασίες που «εγκυμνάζουν» και ενισχύουν το αίσθημα υπευθυνότητας, της αυτοπεποίθησης, του ανήκειν, της διάθεσης συμμόρφωσης με το ευρύτερο περιβάλλον και της αποδοχής του κοινωνικού προτύπου (Κορώσης, 1986 σ. 129). Η βελτίωση συνίσταται σε αλλαγές πνευματικές και σε ανάπτυξη δεξιοτήτων που μελλοντικά καλλιεργούν ευκαιρίες, διεξόδους και αποθαρρύνουν εγκληματικές συμπεριφορές ακυρώνοντας το ενδεχόμενο υποτροπής (Αλεξιάδης, 1983 σ. 66). Η κατάκτηση όλων αυτών λειτουργεί (εκ)τονωτικά, διαμορφώνοντας ένα λιγότερο ασφυκτικό και δυσανεκτικό περιβάλλον και μια υποφερτή διαβίωση μέσα σε αυτό (Γιοβάνογλου, 2006 σ. 27), καθώς και εργονομικά ως προς τη διαχείριση των κρατουμένων από τη σωφρονιστική διοίκηση.

⁴⁷ Δεν είναι τυχαίο πως στα στάδια της δικαστικής επιμέτρησης της ποινής συνυπολογίζονται στοιχεία όπως τα αίτια, ο χαρακτήρας, οι σχετιζόμενες με την πράξη ατομικές και κοινωνικές περιστάσεις (Ποινικός Κώδικας, 2019). Στοιχεία τέτοια, ατομικά και κοινωνικά συνιστούν μεταβλητές που καταδεικνύουν μέσα από ενδελεχή εξέταση τους εν δυνάμει μεταβαλλόμενους παράγοντες που επιτρέπουν τον εντοπισμό τρόπου αντιμετώπισης και προγνωστικού ελέγχου υποτροπής (ΕΠΑΝΟΔΟΣ, 2017 σ. 20). Είναι αποδεδειγμένο πως οι αντικοινωνικές αξίες, αντιλήψεις και συμπεριφορές λόγω ψυχικών διαταραχών γεννημένων μέσα σε ένα φτωχό κοινωνικό, πολιτιστικό, οικονομικό περιβάλλον είναι βασική παράμετρος παραβατικότητας και υποτροπής (ΕΠΑΝΟΔΟΣ, 2017 σ. 30) και οι κοινωνικοί δεσμοί συντελούν κομβικά στην αποχή από το έγκλημα (ΕΠΑΝΟΔΟΣ, 2017 σ. 38).

Ενδοσυστημικές της φυλακής διαδικασίες με αυτά τα χαρακτηριστικά λογίζονται η εκπαίδευση⁴⁸, η εργασία (Γαλανού, 2011 σ. 19) και οι πολιτιστικές - ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Ο πολιτισμός ειδικά φέρει ισχυρή κοινωνικοποιητική δυναμική, δεδομένου πως κάθε του έκφραση είναι φορέας ταυτότητας, νοήματος, γνώσης και αξιών (Unesco, 2002 σ. 69). Μέσω της εκπαίδευσης μάλιστα καθίσταται δυνατότερη η προώθηση της συνειδητοποίησης της θετικής αξίας του πολιτισμού (Unesco, 2002 σ. 70) και του διαπλαστικού του βεληνεκούς (Clements, 2004 σ. 172) που εντός της φυλακής διαθλώνται σε μια δέσμη εκφάνσεων.

Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να γίνει αποδεκτό πως οι πολιτιστικές εκφάνσεις αποτελούν θεμελιώδες και εγγενές στοιχείο της φυλακής (Johnson, 2007 σ. 73). Η αναγκαιότητα νοερής «διαφυγής» ή και «αντίστασης» των κρατούμενων, γεννά συχνά νέες πολιτιστικές και καλλιτεχνικές εκφράσεις⁴⁹, πιστοποιώντας τον πολιτισμό ως πηγή δημιουργίας (Gussak, 2007 σ. 445) αλλά και ως φυσική, βασική ατομική ανάγκη που χρήζει ικανοποίησης (Art Et Prison, 2015). Ως μέσο αυτό-έκφρασης καλλιεργεί κάθε πτυχή της ταυτότητας του ατόμου που πλήττεται στον αυτοπροσδιορισμό της κατά την εισδοχή του στη φυλακή (Clements, 2004 σ. 177). Η δε δημιουργικότητα που ενυπάρχει στο πολιτιστικό - καλλιτεχνικό στοιχείο χαρακτηρίζεται από αυθορμητισμό, αυτονομία και αυτοπειθαρχία, αισθήσεις εφάμιλλες της ελευθερίας και τόσο απαραίτητες για τον έγκλειστο (Clements, 2004 σ. 176). Μάλιστα, δεδομένου ότι ο πολιτισμός, κυρίως ως καλλιτεχνική έκφραση, δεν προαπαιτεί ιδιαίτερες γνώσεις και κάθε νόημα που φέρει κατανοείται και αφομοιώνεται αμεσότερα (Gussak, 2007 σ. 446). Αν μια τέτοια δημιουργική παραγωγή κατευθυνθεί κατάλληλα μέσω μίας δομημένης σωφρονιστικής - πολιτιστικής πολιτικής μπορεί να έχει περισσότερα επωφελή αποτελέσματα (Johnson, 2007 σ. 66).

Επιπρόσθετα, η πολιτιστική ώσμωση μέσω πολιτιστικών δράσεων, μπορεί να προκαλέσει στενή επαφή και συνδιαλλαγή τόσο μεταξύ των ίδιων των συγκαταρούμενων⁵⁰ όσο και με την υπόλοιπη κοινότητα (Council of Europe, 2006 σσ. 12,52). Αντικειμενικά ο κοινωνικός και πολιτιστικός συγχρωτισμός μεταξύ κρατουμένων

⁴⁸ Η ευρωπαϊκή Σύσταση No R 89 ορίζει ως περιεχόμενα της εκπαίδευσης τη γραμματική διδασκαλία, την επαγγελματική κατάρτιση, τις πολιτιστικές και δημιουργικές δραστηριότητες, την άθληση, την κοινωνική εκπαίδευση και χρήση βιβλιοθηκών.

⁴⁹ Π.χ. ρεμπέτικο, τοιχογραφίες-γκράφιτι, ζωγραφική κ.ά.

⁵⁰ που βάσει του σύγχρονου προφίλ είναι πολυπολιτισμικό κράμα

ομαλοποιεί τις συνθήκες διαβίωσης (Tett, και συν., 2012 σ. 173) καλλιεργώντας ομαδικότητα και αλληλεγγύη, και η επανασύνδεση των κρατούμενων με τους συγγενικούς και φιλικούς κύκλους ευνοείται, μειώνοντας την κοινωνική απομόνωση (Jermyn, 2001 σ. 14). Σταδιακά δε δύναται να αναπτυχθεί μια θετική προβολή και ένας αποχρωματισμός του στίγματος των φυλακισμένων σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο με ευαισθητοποίηση του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου και προετοιμασία εκατέρωθεν για την επανένταξη τους (UNODC, 2018 σ. 40). Τα πολιτιστικά προϊόντα άλλωστε χρησιμοποιούνται ως πηγές πληροφόρησης και επίδρασης στην αντίληψη της κοινωνία, γεγονός που συνηγορεί υπέρ της ίδιας αξιοποίησής τους στους κρατούμενους (Ζαραφωνίτου, 2018 σ. 2).

Η πολιτιστική ενασχόληση και συμμετοχή παρέχει επιπλέον στους κρατούμενους εχέγγυα για πνευματική, συναισθηματική, ηθική και ψυχική ανάταση. Εμπνέει θετικά συναισθήματα, ψυχαγωγεί και «ψυχοθεραπεύει⁵¹» λειαίνοντας τις σκληρές συνέπειες και συνθήκες του εγκλεισμού (United Nations, 2015 σ. 30). Ως διαδικασία δημιουργεί μια αφοσίωση και προσωπική δέσμευση που αποσοβεί πιθανές παρεκκλίσεις και ενισχύει την ωρίμανση της ενσυναίσθησης καθώς και γενικών, μεταβιβάσιμων κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων, όπως η πνευματική ευελιξία, ο συναισθηματικός έλεγχος, η πρωτοβουλία, η αυτοπεποίθηση, η διαχείριση χρόνου κ.ά. (Brewster, 2014 σ. 15), στοιχεία βασικά για κάθε κοινωνική συνύπαρξη,

Κάθε πολιτιστική παροχή και δραστηριότητα εντός της φυλακής μπορεί να εντυπώνεται στους κρατούμενους ως ανταμοιβή για την προσωπική προσπάθεια προσαρμογής που μπορεί να εντατικοποιείται γι' αυτό (Djurichkovic, 2011 σ. 5), αλλά προασπίζει ταυτόχρονα τον εξανθρωπισμό των συνθηκών φύλαξης, τον οποίο στερούν οι από-κοινωνικοποιητικές τάσεις της φυλακής (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012 σ. 11), και τον εκδημοκρατισμό του θεσμού (De Reymaeker, 2014 σ. 3). Στο ίδιο πλαίσιο, εντάσσεται και η απαίτηση πολιτιστικής αναδιαμόρφωσης του εσωτερικού των φυλακών που με την υφιστάμενη μορφή τους προκαλεί αισθητικό έλλειμμα στους κρατούμενους (Piotrowski, και συν., 2015 σ. 94), ενώ έστω και ασυνείδητα δύναται να επενεργήσει στην πολιτισμική αντίληψη καθενός.

⁵¹ Ως τέχνη ο πολιτισμός χρησιμοποιείται εργαλειακά για ψυχοθεραπεία (Djurichkovic, 2011 σ. 7)

Ο πολιτισμός ως πρακτική δύναται να αναχαιτίσει την υποκοουλτούρα που καλλιεργείται και διέπει τη φυλακή. Ως αντίβαρο του φερόμενου φτωχού υπόβαθρου της υποπολιτισμικής ομάδας των φυλακισμένων διευρύνει το φάσμα αναγκών τους (Tett, και συν., 2012 σ. 183). Η χαμένη πνευματική ζωτικότητα και ενεργητική διάθεση ανανήφουν με κάθε νέα ποικιλία εντυπώσεων (Κροπότκιν, 2002 σ. 44). Η έκθεση σε πολιτιστικά και καλλιτεχνικά στοιχεία ωθεί την οικειοποίησή τους, ενώ τονώνει το θυμικό για ευρύτερη μάθηση, καθώς είναι πιο εύκολο, αποδεκτό και δημοκρατικό εκπαιδευτικό μέσο (Djurichkovic, 2011 σ. 6). Αναβιβάζει εντέλει το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο (Philip, 2006 σ. 217) που εδραιώνεται ως κύριος παράγοντας αποτροπής εγκλημάτων και επομένως απαραίτητος τόσο για τον ίδιο τον φυλακισμένο όσο και για την κοινωνία (Nugent, και συν., 2011 σ. 359)⁵².

Η εξοικείωση των κρατούμενων με τον πολιτισμό στο εσωτερικό της φυλακής, εκτός από την ομαλή επάνοδο στην κοινωνία, μπορεί δυνητικά να τους κατευθύνει προς μια πολιτιστική δράση με πολλαπλά οφέλη ατομικά, οικογενειακά, επαγγελματικά, οικονομικά και κοινωνικά και μετά την απελευθέρωσή τους (Cheliotis, και συν., 2016 σ. 8). Σε αντίστιξη με την υφιστάμενη τριτογενοποίηση της οικονομικής παραγωγής, που προωθεί την επαγγελματική αποκατάσταση μέσω πολιτιστικά προσανατολισμένης απασχόλησης (UNDP, 2013 σ. 20), η κατοχύρωση τέτοιων δεξιοτήτων⁵³ – επαγγελματικών εφοδίων εντός της φυλακής⁵⁴ τους διατηρεί παραγωγικούς, προσανατολίζει και παρέχει ευκαιρίες για οικονομική εξασφάλιση και καλύτερη ποιότητα ζωής, αποτρέποντας την πιθανότητα υποτροπής, εφόσον αποδεχόμαστε ως εγκληματογόνους παράγοντες την οικονομική ένδεια και την ανεργία⁵⁵ (UNODC, 2018 σ. 36). Μορφές πολιτιστικής παραγωγής από τους φυλακισμένους σε συνέργεια με την τοπική κοινότητα μπορεί να σταθούν αμοιβαία κερδοφόρες⁵⁶ αποδίδοντας αξία και νόμιμα εισοδήματα (Johnson, 2007 σ. 76).

Γενικά, τα οφέλη του πολιτισμού όπως παρατέθηκαν παραπάνω αποτελούν νόμισμα δύο όψεων. Η θετική επιρροή ως προς τους ίδιους τους κρατούμενους διαχέεται και στο ευρύτερο περιβάλλον της φυλακής. Από μεριάς διεύθυνσης και σωφρονιστικού

⁵² Η πολιτιστική φτώχεια αναγνωρίζεται ως ισχυρότερος παράγοντας κοινωνικού αποκλεισμού από την οικονομική (Art Et Prison, 2015)

⁵³ Ακόμη και η ικανότητα ανάληψης πρωτοβουλίας με αξιοπιστία

⁵⁴ μέσω της εργασιακής οδού – θεσμού της φυλακής ή άλλων προγραμμάτων

⁵⁵ Που βασίζονται σε τέτοιες ελλείψεις

⁵⁶ Ίσως και εμπορευματοποιημένη

προσωπικού η διαχείριση της φυλακής καθίσταται πιο λειτουργική και η μεταχείριση των κρατούμενων πιο αποτελεσματική. Η πολιτιστική ευκαιρία συγχρωτισμού μεταξύ συγκρατούμενων περιορίζει τις μεταξύ τους συγκρούσεις και εξομαλύνει τη διαβίωση (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012 σ. 11), διαμορφώνοντας ένα περιβάλλον ομαλά διαχειρίσιμο από τα θεσμικά όργανα και οικονομικότερο⁵⁷.

Παράλληλα, κάθε πολιτιστική πρακτική συνιστά ένα μέσο διακριτικού και λανθάνοντος ελέγχου, εργαλείο κατευθυνόμενης διοχέτευσης των αρνητικών συναισθημάτων⁵⁸ (Gussak, 2007 σ. 446) και μέθοδο περισπασμού που απορροφά τη συνειδητοποίηση της θέσης του κρατούμενου (Goffman, 1961 σ. 78). Η δυναμική του να απαλύνει τον εσωτερικό κόσμο του φυλακισμένου και να εκτονώνει με ασφαλή και αποδεκτό τρόπο κάθε δυσβάσταχτο συναίσθημα (Brewster, 2014 σ. 4) συντελεί στον κατευνασμό πιθανών αντιδράσεων, στη βελτίωση της διάθεσης, της συμπεριφοράς και της συνεργασίας με το προσωπικό (Djurichkovic, 2011 σ. 9). Ως πειθαρχικός δε μηχανισμός, αποποιείται κάθε επιτακτικό, υποχρεωτικό και καταναγκαστικό χαρακτήρα και μεταφέρει πιο πειθήνια και προσιτά κάθε μήνυμα συμμόρφωσης και επανένταξης στην οικονομική παραγωγή και το συμβατικό κοινωνικό πρότυπο (Foucault, 1976 σ. 317).

Με την ίδια λογική, όλες οι μετασφρονιστικές αρωγές για τους αποφυλακισθέντες δύνανται να είναι αποτελεσματικότερες⁵⁹, εάν η περίοδος φυλάκισης αξιοποιείται για την προετοιμασία ενός φυλακισμένου για την επανένταξή του στην κοινωνία με όλες τις σκόπιμες δραστηριότητες, όπως οι πολιτιστικές, που προωθούν και διευκολύνουν την κοινωνικοποίηση των κρατούμενων (UNODC, 2011 σ. 12). Ένας κρατούμενος θεωρείται αποκατεστημένος, όχι όταν καταφέρνει να επιβιώσει επιτυχώς μέσα στη φυλακή ή απλά δεν χειροτερεύει, αλλά όταν καταφέρνει να επιβιώσει αξιοπρεπώς έξω από αυτήν (Coyle, 2009 σ. 88).

Σύμφωνα δε με τα ζητούμενα των διεθνών κανονιστικών κειμένων, η ποινή της φυλάκισης τείνει να αντικατασταθεί με εναλλακτικά μέσα (Griffiths, και συν., 2009 σ. 14). Μάλιστα, έρευνες έχουν δείξει πως το ποσοστό των υπότροπων είναι υψηλότερο σε όσους είχαν επιβληθεί ποινές στερητικές της ελευθερίας από ό,τι εκείνους που εξέτισαν

⁵⁷ Εξοικονομείται το κόστος των ψυχοφαρμάκων, νοσηλείας και θεραπειών και της ασφάλειας (Djurichkovic, 2011 σ. 12)

⁵⁸ Θυμού, απογοήτευσης, άγχους, αγωνίας, ενοχής, εκδίκησης, ηττοπάθειας, πλήξης κ.ά.

⁵⁹ Ως συνέχεια και λογική αλληλουχία

εναλλακτικές ποινές (ΕΠΑΝΟΔΟΣ, 2017 σ. 13). Στην πράξη δεν υιοθετείται η τάση αυτή διότι δεν προβλέπεται τρόπος διαχείρισης, απαιτεί κόστος υποδομών και επάνδρωσης και η υλοποίηση και η προοπτική αποτελεσματικότητας είναι μακροπρόθεσμη. Επομένως, η σταδιακή μετάβαση μπορεί να ενθαρρυνθεί με την ενσωμάτωση αλληλεπιδραστικών μέσων πολιτιστικού χαρακτήρα εντός των υπάρχουσών δομών με άμεση κοινοτική συνδιαλλαγή προσομοιάζοντας ίσως τις συνθήκες με της ελεύθερης διαβίωσης και καθιστώντας τη φυλακή πιο ανοιχτή.

2.5 Ο Πολιτισμός ως Σωφρονιστική Πρακτική

Η παρουσία πολιτιστικών στοιχείων, και ειδικά της τέχνης, υφίσταται από την ίδια τη δημιουργία της φυλακής, όπως προαναφέρθηκε (Gardner, και συν., 2014 σ. 5). Η αρχή ανάπτυξης και ένταξης τους ως πρακτικές εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων εντοπίζεται μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, γύρω στο 1950. Οι πρώιμες μορφές περιλαμβάνουν κυρίως χειροτεχνίες, ενώ η μετάβαση σε πιο δημιουργικά είδη και καλλιτεχνικές πρωτοβουλίες με συνέργειες κοινωνικών, πολιτιστικών και εκπαιδευτικών φορέων καταγράφεται μετά το 1980⁶⁰. Μόλις από τη δεκαετία του 1990 αρχίζει να αναδύεται εντονότερα θεωρητικό ενδιαφέρον με έρευνες ως προς τον ευεργετικό αντίκτυπο των εν λόγω προγραμμάτων στο σωφρονιστικό σύστημα (Gardner, και συν., 2014 σ. 6) και, παρά το θετικό πρόσημο αυτής της εξίσωσης, δεν ακολουθεί προσδοκώμενη ανάπτυξη. Απεναντίας, ευκαιρίες περιορίζονται και υπάρχοντα προγράμματα καταργούνται. Παράλληλα, η θεωρητική βάση για τον προωθητικό ρόλο του πολιτισμού στην ενταξιακή διαδικασία παραμένει ακόμη λιγοστή για να τον στοιχειοθετήσει (CERA, 2007 σ. 4).

Από το 2000 και έπειτα, η ένταση του σχετικού αναστοχασμού σε συνάρτηση με την (θεσμική) αναγνώριση της πολυδιάστατης αξίας του πολιτισμού, αναδιαμορφώνει τα δεδομένα και καθιστά το έδαφος προσφορότερο για λειτουργική ενσωμάτωση του πολιτισμού στο σωφρονιστικό σύστημα κατά τη διάρκεια της φυλάκισης. Πράγματι, ο πολιτισμός εισέρχεται πολυειδώς, αλλά ταυτόχρονα χαρακτηρίζεται από κατακερματισμό, έλλειψη συντονισμού και μια άτυπη ιεραρχία στην οικονομία της φυλακής που ορίζει τον βαθμό υποδοχής της κάθε του μορφής (CERA, 2007 σ. 19), πάντα εις το όνομα της εξισορρόπησης μεταξύ της ασφάλειας και επανένταξης.

⁶⁰ Περίοδος που υφίστανται αυξανόμενα ποσοστά φυλάκισης (Harford, 2014 σ. 16)

Από τη διοίκηση και το προσωπικό του σωφρονιστικού καταστήματος είθισται να προτιμώνται τα πιο εύκολα υλοποιήσιμα, λιγότερο απαιτητικά και οικονομικά προγράμματα, ενώ εύλογα ορισμένα αποκλείονται λόγω υλικών, χωροταξικών, οικονομικών ανεπαρκειών και ελλείψεων ανθρωπίνων πόρων. Παρόλα αυτά, η ποικιλία πολιτιστικών πρακτικών είναι δεδομένη και μάλιστα συχνά είναι αποτέλεσμα διαφοροποίησης και εξειδίκευσης, ώστε να προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες ανάγκες συγκεκριμένων ομάδων⁶¹ κρατούμενων (UNODC, 2018 σ. 2).

Οι εν λόγω πολιτιστικές πρακτικές διακρίνονται σε αυτές που είναι εξωγενείς και πραγματοποιούνται στη φυλακή θέτοντας τους φυλακισμένους σε ρόλο ακροατή, θεατή ή κοινού, σε αυτές που επιτρέπουν στους κρατούμενους την έξοδό τους από το σωφρονιστικό κατάστημα με επισκέψεις σε μουσεία, αρχαιολογικούς ή πολιτιστικούς χώρους που δεν δύνανται να προσεγγιστούν χωρίς τη διαζώσης παρουσία και σε αυτές που δημιουργούνται εσωτερικά αυτής με τους κρατούμενους ενεργούς συμμετέχοντες (Νικολόπουλος, 2016 σ. 29). Η διάρκεια, η συχνότητα και η επαναληψιμότητά τους είναι στοιχεία πάντοτε σχετικά, ενώ άλλες τελούνται ατομικά και άλλες συλλογικά.

Στην πρώτη περίπτωση αναφερόμαστε κυρίως σε εκδηλώσεις ψυχαγωγικού χαρακτήρα και τύπου συναυλιών, χορευτικών δρώμενων, θεατρικών παραστάσεων, προβολών κινηματογραφικών ειδών, σεμιναρίων-ημερίδων, εκθέσεων καλλιτεχνικών συλλογών και βιβλιοπαρουσιάσεων με πρόσκαιρο και αποσπασματικό χαρακτήρα. Ως επί το πλείστον, οι πρακτικές αυτές αναψυχής αφορμώνται από φιλανθρωπικές αντιλήψεις και κίνητρα⁶², βασίζονται σε εθελοντικές πρωτοβουλίες συλλόγων και οργανώσεων, αλλά χαρακτηρίζονται από παθητικοποίηση των άμεσα ενδιαφερόμενων, δηλαδή των κρατούμενων, χωρίς ωστόσο να καθίστανται αμελητέες. Η πολιτιστική δίοδος των κρατούμενων σε χώρους εκτός του σωφρονιστικού καταστήματος είναι λιγότερη συχνή ως πρακτική, καθώς εγείρει ζητήματα ασφάλειας. Ωστόσο, ενέχει μεγάλη δυναμική διότι διευρύνει την προοπτική ανοιχτότητας της φυλακής και της πολιτιστικής συνδιαλλαγής με την υπόλοιπη κοινότητα.

⁶¹ Περισσότερα σε ποσότητα προγράμματα αφορούν ανήλικους παραβάτες και λιγότερα σε άνδρες ενήλικες

⁶² Συχνά και θρησκοληπτικά

Μεγαλύτερη βαρύτητα φέρουν τα πολιτιστικά προγράμματα που διαμορφώνονται και εκτελούνται εντός της φυλακής, καθώς εμπλέκουν άμεσα, βιωματικά και πιο μακρόχρονα τους κρατούμενους. Αυτά συνήθως διενεργούνται είτε με εθελούσια συμμετοχή είτε με συνεργατικές συμφωνίες του σωφρονιστικού καταστήματος με τοπικούς ή (δια)κρατικούς φορείς⁶³ (The Justice Arts Coalition, 2018) και κυρίως υπό την επίβλεψη των κοινωνικών λειτουργών που εργάζονται στη φυλακή. Τα θεματικά αντικείμενα αυτών ποικίλλουν και κυμαίνονται από αμιγώς καλλιτεχνικές δραστηριότητες, όπως το θέατρο και η ζωγραφική, έως ευρύτερα εκπαιδευτικές και πολιτιστικές, όπως η σχεδίαση και κατασκευή επίπλων και μουσικών οργάνων. Ενδεικτικά αναφέρονται δρώμενα και δράσεις που έχουν πραγματοποιηθεί σε διάφορα σωφρονιστικά ιδρύματα ανά τον κόσμο και αφορούν σε (Gardner, και συν., 2014): κινηματογραφική εκπαίδευση και παραγωγή ταινιών - ντοκιμαντέρ, θεατρικές παραστάσεις, έντυπες εκδόσεις περιοδικών με συγγραφικά έργα των ίδιων των κρατούμενων (ποίηση, λογοτεχνία), χορωδίες και μουσικά σύνολα με ζωντανές συναυλίες, ραδιοφωνικές παραγωγές, τεχνικές φωτογραφίας - πλαστικές τέχνες (κεραμική, γλυπτική) - εικαστικές τέχνες (ζωγραφική με διάφορες τεχνικές και μέσα: τοιχογραφία-γκράφιτι, εικονογράφηση, αγιογραφία, κινούμενα σχέδια, , λαϊκή τέχνη κ.ά.) και εκθέσεις αυτών, δερματοστιξία, υφαντική, δημιουργική γραφή και αφήγηση, ιστοσελίδες, επιτραπέζια παιχνίδια, γαστρονομικές δραστηριότητες και άλλες κατασκευές που πιθανόν να διατίθενται προς πώληση ή ως κοινωφελής παροχή στο πλαίσιο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης ή της κοινωνικής πρόνοιας (Mer, 2011).

Ως προς τις τελευταίες πρακτικές, είναι γεγονός πως, στον βαθμό που έχουν πρόσβαση, οι κρατούμενοι επιλέγουν πρωτίστως τις δραστηριότητες που είναι κυρίως προσοδοφόρες για αυτούς⁶⁴, επομένως οι αμιγώς πολιτιστικές και καλλιτεχνικές ενασχολήσεις έρχονται συνήθως τελευταίες σε επιλεξιμότητα, μετά από αυτές της βασικής εκπαίδευσης (Beaudot, 2012 σ. 61). Τα συμπληρωματικά κίνητρα για την ανάληψή τους έγκεινται στην ανθρώπινη περιέργεια και στην πρόθεση να εκμεταλλευτούν την ευκαιρία αποστασιοποίησης από το κελί (Beaudot, 2012 σ. 58). Γίνεται επομένως αντιληπτό πως δεν νοείται ταύτιση εκ πρώτης ως προς το φέρον νόημα της πολιτιστικής προσφοράς μεταξύ δότη και δέκτη και ίσως αυτό αποτελεί το μείζον

⁶³ Μουσεία, εθνικό θέατρο – λυρική σκηνή, πανεπιστήμια, ΜΚΟ, ιδρύματα κ.ά.

⁶⁴ Αμείβονται ή καταλήγουν σε πιστοποίηση επαγγελματικών προσόντων ή συνεκτιμώνται για μείωση της φυλάκισης

διακύβευμα⁶⁵ τόσο για τους υπεύθυνους χάραξης πολιτιστικής πολιτικής όσο και για τους αρμόδιους υλοποίησής της· το πώς δηλαδή θα ενθαρρυνθεί και θα υιοθετηθεί ανεπιτήδευτα από τους κρατούμενους η πολιτιστική συμμετοχή⁶⁶.

Σε κάθε περίπτωση, πιο πετυχημένα λογίζονται τα προγράμματα που είναι ανοιχτά και αλληλεπιδραστικά προς την τοπική κοινότητα, διαχέονται και επικοινωνούνται εμπλέκοντας όσο το δυνατόν μεγαλύτερο ποσοστό κρατούμενων. Συχνά, η δημοσιοποίηση αυτών, υπό το κύρος, την αναγνωρισιμότητα και δημοτικότητα του φορέα που τα οργανώνει, είναι κομβική (CERA, 2007 σ. 25) τόσο για την υλοποίησή τους όσο και για την ευρύτερη αποδοχή τους.

2.6 Ο Πολιτισμός ως Σωφρονιστική Πολιτική

Η φιλολογία γύρω από τη σχέση σωφρονισμού και πολιτισμού, ειδικά με τη καλλιτεχνική του μορφή, επικυρώνεται σταδιακά με εμπειρικά βασισμένη θεωρία (Johnson, 2007 σ. 74) και μάλιστα παρατηρείται αυξανόμενη χρήση πολιτιστικών προγραμμάτων σε φυλακές παγκοσμίως (Nugent, και συν., 2011 σ. 360) και προσπάθεια δικτύωσης προς ανταλλαγή γνώσεων και πρακτικών (GHK, 2012 σ. 8). Άλλωστε, μια τέτοια τακτική είναι απόλυτα συμβατή με τις αρχές των νεότερων κανονιστικών κειμένων που επιτάσσουν την ανάπτυξη πολιτιστικών πολιτικών, ιδίως υπέρ των μειονεκτούντων (Unesco, 2002 σ. 64).

Ωστόσο, προκύπτει πως οι τέχνες και οι πολιτιστικές πρακτικές δεν αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των βασικών σωφρονιστικών προγραμμάτων, δεν συντάσσονται με ορισμένη θεσμοθετημένη, κρατική, σωφρονιστική πολιτιστική πολιτική εφαρμοζόμενη από αρμόδια πρόσωπα και με συγκεκριμένο τρόπο (Parkes, και συν., 2010 σ. 99) ούτε με δημόσια οικονομική ενίσχυση⁶⁷ (Hillman, 2011 σ. 6). Καταγράφονται σποραδικές εμφανίσεις που, όταν δεν δίνουν προτεραιότητα και έμφαση στη σχετική κατάρτιση του σωφρονιστικού προσωπικού⁶⁸ ή τη βασική εκπαίδευση των κρατούμενων, έχουν ευκαιριακό χαρακτήρα, στερούνται θεωρητικής και μεθοδολογικής βάσης και εξαρτώνται από ιδιωτική πρωτοβουλία (Hughes σ. 19). Σχεδόν σε κάθε πολιτιστικό

⁶⁵ Μετά την εξασφάλιση φυσικά της διαθεσιμότητας προγραμμάτων και πρόσβασης σε αυτά

⁶⁶ Η φυσικότητα θα προκύψει με την αντίστοιχη φυσική ενσωμάτωση των πρακτικών στο βασικό πρόγραμμα (Nugent, και συν., 2009 σ. 22)

⁶⁷ Η οποία παραδόξως περικόπτεται συνεχώς (Justice Action, 2017)

⁶⁸ Που είναι μεν απαραίτητη, αλλά κυρίως ως προϋπόθεση

εγχείρημα παραβλέπεται η πολιτιστική ανάγκη επανασχεδίασης των κτιρίων για επαρκείς και κατάλληλους χώρους. Εν ολίγοις, στον σύγχρονο μηχανισμό ποινικής δικαιοσύνης δεν έχει προβιβαστεί επαρκώς η πολιτιστική επένδυση στον παραβάτη και ίσως ο πολιτισμός ως ανάγκη δεν θεωρείται πρωτογενής (Cheliotis, 2006 σ. 397).

Η κριτική γύρω από τα υπάρχοντα προγράμματα υποστηρίζει πως παραβλέπουν την κοινωνικοπολιτική διάσταση του περιεχομένου και των συνεπειών τους⁶⁹ και πως χρησιμοποιούνται ωφελιμιστικά μόνο με τη χειραγωγίσιμη δυναμική τους ή τη «διακοσμητική», επικαλύπτοντας επιμελώς τη σαθρή εικόνα της πραγματικής φυλακής (Cheliotis, 2014 σ. 17). Το πολιτικό ενδιαφέρον στρέφεται πρωτίστως στην ποσοτικοποίηση της μείωσης υποτροπής, ενώ ελκύεται λιγότερο από την έμπρακτη αποκατάσταση των κρατούμενων (Cheliotis, 2014 σ. 21).

Η επιμεριστική αυτή συρρίκνωση υφίσταται στηριζόμενη σε επιχειρήματα πως οι πολιτιστικές-καλλιτεχνικές δραστηριότητες είναι πολυτέλεια και αντίθετες στο τιμωρητικό πνεύμα της φυλακής, ή απεναντίας, παρέχουν την απαιτούμενη απενοχοποίηση στην κοινωνία ως προς την τιμωρητική υπόσταση της φυλακής ενδυναμώνοντας την ύπαρξή της. Υποστηρίζεται εξίσου, πως ενισχύουν τις εγκληματικές δεξιότητες των κρατούμενων ή χρησιμοποιούνται για ιδιοτελείς σκοπούς τους, επικυρώνουν την κατώτερη πολιτισμική τους ταυτότητα ως έχοντες ανάγκη για επιμόρφωση και εντρύφηση με ανώτερη κουλτούρα και πως υποβόσκει ένα συμβολικό κεφάλαιο ικανό να διαταράξει το ισχύον κοινωνικό γίνεσθαι (Cheliotis, 2014 σ. 22).

Για να πειστούν οι διαμορφωτές πολιτικής για την αξία του πολιτισμού στο σωφρονιστικό σύστημα πρέπει να γίνει αντιληπτός ο παραλληλισμός και η αιτιώδης συνάφειά του με τους στόχους του (Hughes σ. 35) κι όχι μόνο το οικονομικό κόστος μιας αποτυχημένης (ή προσπάθειας) επανένταξης των παραβατών (UNODC, 2018 σ. 7) ή η φαινομενικότητα ενδιαφέροντος. Δεδομένης της κατάστασης των φυλακών θα πρέπει να αναλογίζονται ότι τέτοια προγράμματα είναι απαραίτητα όχι μόνο για τους παραβάτες, αλλά και για τη δημόσια ασφάλεια και τελικά για την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη των χωρών (UNODC, 2018 σ. 8)

⁶⁹ Άλλωστε η πρόβλεψη του πολιτισμού αναφέρεται ρητά στην υγεία των κρατούμενων βλ. παραπάνω 2.2

Κεφάλαιο 3

Πολιτισμός και Σωφρονισμός

Συνοψίζοντας γίνεται αντιληπτό πως δεν υφίσταται σαν τάση η συστηματοποίηση πρακτικών μέσω μιας θεσμοθετημένης πολιτιστικής πολιτικής εντός του σωφρονιστικού συστήματος⁷⁰. Ενώ καλλιεργείται εντατικότερα σαν ιδέα η οργανική ένταξη του πολιτισμού στο σωφρονισμό, το θεωρητικό αυτό πρόταγμα ανακόπτεται στην πράξη από μια σειρά προβλημάτων που χαρακτηρίζουν το ισχύον σωφρονιστικό καθεστώς. Η αντικειμενική πρόκυψη πολιτιστικών εκφάνσεων υποδηλώνει την αντίστοιχη αναγκαιότητα, ενώ η δυσχέρεια εντοπισμού επίσημων στοιχείων⁷¹ και τυπολογικής συνάθροισής τους επιβεβαιώνει αντιστοίχως τη μη καθιέρωση πρότυπων πρακτικών ακόμη.

Η ποικιλία και η ένταση αυτών, όπως αυτή καταγράφεται από αναφορές σε διαφορετικά σωφρονιστικά καταστήματα διαφόρων χωρών, εξαρτάται και καθορίζεται ευρύτερα από το επίπεδο ανοιχτότητας της εκάστοτε φυλακής ως κρατικού θεσμού και ειδικότερα από τη διακριτική ευχέρεια ή ριζοσπαστική πρωτοβουλία της σωφρονιστικής διοίκησης και του προσωπικού του κάθε καταστήματος κράτησης (Nugent, και συν., 2009 σ. 10). Η δε άφεση σημαντικού μέρους της διοργανωτικής διαδικασίας σε εθελοντικές πρωτοβουλίες - ως υποκατάστατο κρατικής πολιτικής βούλησης - δεν μπορεί να νοηθεί απαραίτητως ως θετική συνιστώσα⁷². Ειδικά, όταν το κίνητρο αυτών των πρωτοβουλιών από την κοινωνική και πολιτιστική μόχλευση (Harford, και συν., 2008) εκπίπτει στην απλή φιλανθρωπία, τότε λανθάνει ο «ελεήμων» χαρακτήρας κάθε δράσης προς τους «αναξιοπαθούντες» της φυλακής. Γενικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως η άτυπη παράδοση της αποκαταστατικής λειτουργίας της φυλακής στην εθελοντική δράση

⁷⁰ Σε ορισμένες χώρες υφίσταται εθνικό πρόγραμμα π.χ. ΗΠΑ ή εδραιωμένες πρακτικές π.χ. Ιταλία, Ιρλανδία (Nugent, και συν., 2009 σ. 5)

⁷¹ Να επισημανθεί πως η δυσκολία έγκειται και στην εμπλοκή των πολιτιστικών δράσεων με θεραπευτικές μεθόδους (Gardner, και συν., 2014 σ. 8)

⁷² Η υλικότεχνική προσφορά για κάλυψη αναγκών είναι σημαντική υποστήριξη

αντίκειται στον ίδιο τον συλλογισμό δόμησης όλου του θεσμικού σωφρονιστικού συστήματος.

Συνεπώς, η σύνταξη και θεσμοθέτηση μιας διαρθρωμένης πολιτιστικής πολιτικής που θα ενυλώνεται σε εύθετες και συμπαγείς πρακτικές προκρίνεται ως καίρια συνιστώσα για τη βιωσιμότητα κάθε εγχειρήματος, που κάθε άλλο από εφήμερο πρέπει να είναι (Beaudot, 2012 σ. 73). Η απαιτούμενη μακροπρόθεσμη⁷³ και σε βάθος σχεδίαση σαφών, συνεκτικών και ευπροσάρμοστων προγραμμάτων (CERA, 2007 σ. 21) προϋποθέτει, επίσης, σταθερές δομές συντονισμού ή ορισμό πολιτιστικού παράγοντα ως διεπαφή που θα συνδέει τη φυλακή με την εξωτερική κοινότητα και θα κατευθύνει όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη (CERA, 2007 σ. 14). Με τον τρόπο αυτό θα μπορέσει να συγκροτηθεί τόσο η κατάλληλη μεθοδολογία στη διαμόρφωση επιτυχών πολιτιστικών πρακτικών όσο και η ορθή αξιολογική διαδικασία, ώστε να συνταχθούν αρμονικά με όλα τα στάδια του σωφρονιστικού συστήματος.

Η ασφάλεια και η τάξη του ιδρύματος και η επανένταξη των κρατούμενων δεν είναι ούτε αντιστρόφως ανάλογες ούτε αντίθετες συνιστώσες. Απεναντίας, κάθε πολιτιστική δράση με την εργαλειοποίησή της συνηγορεί υπέρ και των δύο πτυχών και πλεονεκτεί, καθώς χαρακτηρίζεται από σχετικά χαμηλό κόστος, υψηλό επίπεδο, δεν είναι απειλητική, αλλά νόμιμη και εποικοδομητική παρέμβαση που καθιστά παραγωγικό τον χρόνο έκτισης της ποινής, έχει μετρήσιμα, άμεσα και μακροπρόθεσμα αποτελέσματα και ολιστική μετασχηματιστική και διεισδυτική δυναμική τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό-κοινωνικό επίπεδο (Hughes σ. 56) με άρτια συμβατότητα με κάθε εγκληματολογική θεωρία⁷⁴. Προσαρμόζεται σε όλες τις ατομικές ανάγκες των φυλακισμένων και σε κάθε σωφρονιστικό περιβάλλον χωρίς να προκαλεί διαχωριστικές κατηγορίες πολιτών, φέρει καινοτομία και προσφέρει πολλές δημιουργικές λύσεις, διότι μπορεί να μεταμορφωθεί σε ποικίλα και εύπλαστα υβριδικά είδη (Hillman, 2011 σ. 1) που βελτιώνουν την ποιότητα ζωής και το αίσθημα ασφάλειας (Johnson, 2007 σ. 75). Χωρίς (αποτελεσματικά) πολιτιστικά προγράμματα η πιθανότητα σωφρονιστικής επαγωγής είναι ελαττωμένη, όπως και το ενδεχόμενο της εκ των έσω αναμόρφωσης του σωφρονιστικού θεσμού ως δημοκρατικού στοιχείου (De Reymaeker, 2014 σ. 3).

⁷³ Οι πιο μειονεκτούσες ομάδες, όπως οι φυλακισμένοι, απαιτούν μακροπρόθεσμη ενασχόληση (Poncin, 2010 σ. 4)

⁷⁴ Η γνώση του αιτίου καθορίζει και τη στρατηγική αντιμετώπισης και υφίστανται πολλές αντικρουόμενες θεωρίες (Δασκαλάκης, 1985 σ. 21:24)

Κεφάλαιο 4

Μεθοδολογία έρευνας

Η ερευνητική προσέγγιση του ζητήματος που διαπραγματεύεται η παρούσα διατριβή στηρίζεται πρωτίστως σε κριτική βιβλιογραφική επισκόπηση που συνίσταται τόσο σε βιβλία, νομικά και κανονιστικά κείμενα, όσο και σε έγκριτες δημοσιευμένες έρευνες και μελέτες, άρθρα, καθώς και επιστημονικές εκθέσεις και αναφορές σχετικές με τις θεωρητικές παραμέτρους του θεματικού αντικειμένου. Συνεπικουρικά, χρησιμοποιείται η ποιοτική μέθοδος της ημιδομημένης συνέντευξης ατόμων που σχετίζονται άμεσα με την υπόθεση της εργασίας προσφέροντας χρήσιμη στοιχειοθέτηση, ήτοι της κα. Όλγας Σακαλή, αρχαιολόγου - μουσειολόγου, του τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟΑ υπεύθυνης για τη διεξαγωγή προγραμμάτων που αφορούν και στις φυλακές, και της κα. Γιολάντας Κωνσταντινίδου, κοινωνιολόγου στο κ.κ. Κορυδαλλού, υπεύθυνης για τις τοπικές πολιτιστικές δράσεις. Επίσης, υπήρξε προσωπική επικοινωνία με τον κ. Ουίλιαμ Αλοσκόφη, κοινωνιολόγο στο κ.κ. Κορυδαλλού, τον κ. Στρατή Πανούριο, σκηνοθέτη του Εθνικού Θεάτρου και υπεύθυνου για το πρότυπο ερευνητικό εργαστήριο στο κ.κ. Κορυδαλλού και την κα. Christine Maerkl ψυχολόγου στο ΥΔΔΑΔ, καθώς και επίσκεψη στο κ.κ. Κορυδαλλού με πρόσβαση στον προαύλιο χώρο διεξαγωγής πολιτιστικών εκδηλώσεων⁷⁵.

Χωρίς να γίνεται άμεση αναφορά, χρήσιμη συνεισφορά στη διαμόρφωση επιχειρημάτων για την ανάπτυξη και υποστήριξη του ερευνητικού ζητήματος παρείχαν οι κάθε είδους προσωπικές βιωματικές εμπειρίες, όπως αυτές συντέθηκαν μέσα από την εσκεμμένη παρακολούθηση συναφών θεματικά κινηματογραφικών ταινιών, ντοκιμαντέρ, καλλιτεχνικών δρώμενων, το διάβασμα λογοτεχνικών έργων, τη συζήτηση με ανθρώπους από το οικείο περιβάλλον, αλλά και την ευρύτερη παρατήρηση του περιρρέοντος κοινωνικού γίνεσθαι ως μέλος αυτού.

⁷⁵ Με συναίνεση και αδειοδότηση των εν λόγω προσώπων για τη δημοσίευση των ονομάτων και του περιεχομένου των συνεντεύξεων – πληροφοριών, στο πλαίσιο της διατριβής.

Το αιτιολογικό της επιλογής του καταστήματος κράτησης του Κορυδαλλού (κ.κ. Κορυδαλλού) ως περιπτώσιολογία της εργασίας είναι διττό. Κατ' αρχάς, πρόκειται για ανδρικές δικαστικές φυλακές, όπου αυτονόητα ο εγκάθειρκτος πληθυσμός δεν περιλαμβάνει κατηγορίες ατόμων, όπως γυναίκες ή ανήλικους, οι οποίες λογιζόμενες ως χρήζουσες μεγαλύτερης προσοχής αναμένεται εύλογα οι ιθύνοντες να επιδεικνύουν ίσως περισσότερη μέριμνα. Εφόσον επαληθευτεί ενδεχομένως η υπόθεση του ερευνητικού ζητήματος στο πιο κοινότοπο δείγμα, στο έλασσον, όπου δεν συντρέχουν ειδικότεροι λόγοι ενδιαφέροντος και δεν καλλιεργούνται ιδιαίτερες προσδοκίες σε ζητήματα ευαισθητοποίησης, τότε μπορεί να προβληθεί αναλογικά παντού. Δεύτερον, συνιστά τη μεγαλύτερη και πολυπληθέστερη φυλακή της χώρας, όπου εύλογα μπορούν να προκύψουν δράσεις είτε για λόγους επικοινωνιακούς είτε λόγω της τοποθέτησής της στον αστικό πυρήνα της πρωτεύουσας που εξασφαλίζει εύκολη πρόσβαση σε ανθρώπινο δυναμικό και υποδομές. Η ύπαρξη προγραμμάτων στον Κορυδαλλό, και ειδικά με το υπάρχον καθεστώς παθογένειας που δυσχεραίνει αντικειμενικά κάθε υλοποίηση, μπορεί να σταθεί πρότυπο για μετέπειτα δράσεις και σε άλλα καταστήματα κράτησης.

Κεφάλαιο 5

Η Πολιτιστική Πρόβλεψη στο Ελληνικό Σωφρονιστικό Σύστημα

5.1. Το Κανονιστικό Πλαίσιο

Το Σωφρονιστικό σύστημα της Ελλάδας προσδιορίζεται από το Σύνταγμα, τις διεθνείς συμβάσεις, τους νόμους, τα προεδρικά διατάγματα και τις υπουργικές αποφάσεις. Σύμφωνα με το ισχύον οργανόγραμμα του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος, η Γενική Διεύθυνση Αντεγκληματικής και Σωφρονιστικής Πολιτικής, που πλέον με το πρόσφατο υπ' αριθμ. 81 αρ.2§5.1 προεδρικό διάταγμα (ΦΕΚ 119/Α', 08-07-2019) υπάγεται στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη - και όχι στο Υπουργείο Δικαιοσύνης - ορίζει την σωφρονιστική πολιτική που διέπει τα καταστήματα κράτησης. Στα αρμόδια όργανα εξειδικευμένης ανά κατάσταση κράτησης άσκησης της εν λόγω πολιτικής ανήκουν τα Συμβούλια της Φυλακής και το Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο Φυλακών (ΚΕΣΦ) (Υπουργείο Δικαιοσύνης).

Η προσπάθεια σκιαγράφησης του ελληνικού κανονιστικού πλαισίου, προσεγγίζοντάς το από την πολιτιστική πρόβλεψη της σωφρονιστικής πολιτικής, καταλήγει στα κύρια νομοθετήματα του ισχύοντος Σωφρονιστικού Κώδικα (ΣΚ) Ν.2776/1999 (ΦΕΚ 291/Α', 24-12-1999), του εσωτερικού κανονισμού λειτουργίας των καταστημάτων κράτησης (ΥΑ 58819/7.4.2003 (ΦΕΚ 463/Β', 17-04-2003) και της πρόσφατης υπ' αριθμ. 2357/2019 υπουργικής απόφασης για την οργάνωση και υλοποίηση επιμορφωτικών και πολιτιστικών προγραμμάτων (ΦΕΚ 327/Β', 08-02-2019).

Ο ΣΚ Ν.2776/1999 εισήγαγε και καθιέρωσε την πρόβλεψη των εκπαιδευτικών, μορφωτικών και ψυχαγωγικών προγραμμάτων και προκήρυξε την αναγκαιότητα ύπαρξης ελεύθερου χρόνου για τους κρατούμενους προς αξιοποίηση (Αλεξιάδης, και συν.,

2002 σσ. 42,56). Πιο συγκεκριμένα, στο τιτλοφορούμενο «Μορφωτικά προγράμματα και ελεύθερος χρόνος των κρατούμενων» κεφ. 5 αναγνωρίζεται το δικαίωμα του κάθε κρατούμενου στις εντός του καταστήματος πολιτιστικές δραστηριότητες και στη δημιουργική απασχόληση (αρ.34§1), προβλέπεται η διοργάνωση διαλέξεων από πολιτιστικούς φορείς (αρ.37§2), καθώς και η δημιουργική απασχόληση και ψυχαγωγία με συμμετοχή σε καλλιτεχνικές εκδηλώσεις (θίασο, χορωδία, εκθέσεις ζωγραφικής, κινηματογραφικές προβολές και χειροτεχνήματα) που συνεκτιμάται θετικά για τη χορήγηση ευεργετικών μέτρων ή προνομίων (αρ.38§2,4) (ΦΕΚ 291/Α', 24-12-1999). Η ευκαιρία αυτού αντικρίσματος του δικαιώματος αυτού απαιτεί εύλογα τη διοργάνωση τέτοιων προγραμμάτων εντός των καταστημάτων κράτησης, που θεωρητικά διαθέτουν κατάλληλα διαμορφωμένους χώρους (αρ.36 §2), εξοπλισμό και υποδομές, καθώς επίσης την ενθάρρυνση και διευκόλυνση⁷⁶ συμμετοχής των κρατούμενων (αρ.36 §3) (ΦΕΚ 291/Α', 24-12-1999).

Αντίστοιχα, στον εσωτερικό κανονισμό λειτουργίας των καταστημάτων κράτησης προβλέπεται η προαιρετική συμμετοχή σε ψυχαγωγικές ή καλλιτεχνικές εκδηλώσεις (αρ.19§1) και η δυνατότητα συνεργασίας στον σχεδιασμό προγραμμάτων επικοδομητικής μεταχείρισης (αρ.35§1) μαζί με τους κοινωνικούς λειτουργούς, που είναι αρμόδιοι για την ανάπτυξη πολιτιστικών προγραμμάτων και δραστηριοτήτων (αρ.51-53) και τη μέριμνα διασφάλισης της δυνατότητας ένταξης σε αυτούς τους θεσμούς έκτισης των ποινών με τους οποίους αξιοποιείται δημιουργικά ο χρόνος κράτησης, ελαχιστοποιούνται οι δυσμενείς συνέπειες του εγκλεισμού (αρ.32§7) και ενισχύονται οι δεσμοί των κρατουμένων με το κοινωνικό περιβάλλον (αρ.35§2) (ΦΕΚ 463/Β', 17-04-2003).

Ήδη από το πρώιμα σωφρονιστικά κείμενα, όπως το ΣχΣωφρΚ 1991, η πρόβλεψη όσων προαναφέρθηκαν εμφορείται από ένα πνεύμα εκσυγχρονισμού που ανταποκρίνεται θεωρητικά στην ελληνική πραγματικότητα και το επίπεδο πολιτισμού της χώρας (Αλεξιάδης, και συν., 2002 σ. 93). Η αιτιολογική έκθεση πίσω από το τελικό σχέδιο νόμου του Σωφρονιστικού Κώδικα προτάσσει την πολιτιστική πρόβλεψη εξίσου ως δικαίωμα συμμετοχής των κρατούμενων σε ψυχαγωγικά, δημιουργικά και πολιτιστικά προγράμματα, ως καθηκοντολογία του προσωπικού και ως παραπάνω παροχή πολιτειακού καθήκοντος με το επιχείρημα πως η ενίσχυση των ενδιαφερόντων

⁷⁶ Απροσδιόριστο από ποιον και πώς

συμβάλλει στην ανάπτυξη και διατήρηση ικανοτήτων. Η ανάμειξη τρίτων φορέων ερμηνεύεται ως πολιτική ανοίγματος των φυλακών στην κοινωνία και διαφάνειας των συνθηκών λειτουργίας τους (Αλεξιάδης, και συν., 2002 σ. 107:108). Επίσης, αναγνωρίζεται ότι επιφέρουν ως συνέπεια την ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων από την εκτέλεση της ποινής κατά της ελευθερίας (Αλεξιάδης, και συν., 2002 σ. 162).

Την πιο συνεκτική και πληρέστερη προσέγγιση στο θέμα των πολιτιστικών προγραμμάτων, που μάλλον ήταν αναγκαία και ασφαλιστική δικλείδα για την ουσιαστική εφαρμογή των παραπάνω προβλέψεων, προσδίδει η νεότερη υπουργική απόφαση 2357/2019. Το νέο νομοθέτημα (περι)ορίζει τη διαδικασία διοργάνωσης των πολιτιστικών προγραμμάτων στην πρωτοβουλιακή διαμόρφωση και υποβολή προτάσεων από το επιστημονικό ή αρμόδιο προσωπικό των καταστημάτων κράτησης, που καταλήγουν για έγκριση - εποπτεία στο Τμήμα Εργασίας και Εκπαίδευσης Κρατούμενων της Διεύθυνσης Αντεγκληματικής Πολιτικής⁷⁷ (ΦΕΚ 327/Β', 08-02-2019). Στις πολιτιστικές δράσεις συγκαταλέγονται ομάδες τέχνης και πολιτισμού (ενδεικτικά θεάτρου, εικαστικών, μουσικής, φωτογραφίας, κινηματογράφου κ.ά.) και συνδυάζονται με αυτές τις δημιουργικής απασχόλησης (αρ.1§2). Αμφότερες, διακρίνονται από όλες τις εκπαιδευτικές που υλοποιούνται από άλλους φορείς εντός ή εκτός φυλακής⁷⁸. Η συμμετοχή σε αυτές πλέον αναβιβάζεται, καθώς υπόκειται επιτέλους επίσημα στον ευεργετικό υπολογισμό της ποινής, όπως στις λοιπές εκπαιδευτικές κι εργασιακές δραστηριότητες (αρ.3) κάτι που δεν ίσχυε πριν την ΥΑ⁷⁹. Επιπλέον, η εθελοντική συνεργασία στις εν λόγω δραστηριότητες προσηπικυρώνεται υπαγόμενη στην ίδια διαφανή διαδικασία ανάληψης καθηκόντων με το εργαζόμενο προσωπικό (αρ.5). Καθορίζοντας με λεπτομερειακό⁸⁰ τρόπο τις παραμέτρους της οργάνωσης, υλοποίησης αλλά και της αξιολόγησης των πολιτιστικών προγραμμάτων στα καταστήματα κράτησης, αποκαθίσταται υποτυπωδώς η υφιστάμενη γενικολογία και αδιαφάνεια που

⁷⁷ Παραδόξως, στο επίσημα δημοσιοποιημένο οργανόγραμμα της σωφρονιστικής δομής, κατά την περιγραφική παρουσίαση του εν λόγω υπαγόμενου τμήματος δεν καταγράφεται καμία αναφορά «πολιτιστικής» αρμοδιότητας πλην όσων υπονοούνται με την ελλειμματική λεκτική διατύπωση «προγράμματα απασχόλησης» (ΥΔΔΑΔ, n.d.).

⁷⁸ Π.χ. επαγγελματικής κατάρτισης του ΟΑΕΔ, του Υπ. Παιδείας (αρ.1§3)

⁷⁹ Η μη εφαρμογή του θεσμού ευεργετικού υπολογισμού θεωρείτο μάλλον ως τότε μεθόδευση συντόμησης της ποινής που ευτελίζει την ιδέα του ποινικού κολασμού και της σωφρονιστικής διαδικασίας (Αλεξιάδης, και συν., 2002 σ. 46).

⁸⁰ Διάρκεια, ελάχιστες/μέγιστες προδιαγραφές, διδακτικό προσωπικό, διαδικασία διαμόρφωσης – υλοποίησης - αξιολόγησης κλπ.

χαρακτήριζαν το κανονιστικό πλαίσιο και υποβοηθούσαν γραφειοκρατικά προσκόμματα να καθιστούν ανενεργές τις πολιτιστικές προβλέψεις, προσφέρεται εγγύηση υλοποίησης των βασικών κατευθύνσεων και έδαφος για διαμόρφωση μεθοδολογίας.

5.2. Η Σωφρονιστική Πολιτιστική Πολιτική

Η καινοτομία της ΥΑ συνιστά έκφανση μιας πρωτόλειας συλλογικής προσπάθειας αναπροσανατολισμού του σωφρονιστικού συστήματος που υπήρξε τα τελευταία χρόνια και εκφράστηκε επίσης με μια δημόσια διαβούλευση επί νέου σχεδίου σωφρονιστικού κώδικα και ένα στρατηγικό σχέδιο σωφρονιστικού συστήματος (ΓΓΑΠ, 2018). Αμφότερα, παρότι βρίσκονται σε μετέωρη κατάσταση λόγω αλλαγής πολιτικής συγκυρίας που καθορίζει κάθε φορά άμεσα και τελικά τη σωφρονιστική κατεύθυνση, συνηγορούν υπέρ της ανοιχτότητας και του εξανθρωπισμού της φυλακής θέτοντας στο επίκεντρο την επανένταξη και τον πολιτισμό ως μέσο αυτών των αλλαγών (Φυτράκης, 2018).

Εκτός από νομοθετικές διατυπώσεις, μια σειρά από πρωτοβουλίες και συνεργασίες φορέων⁸¹ με καταστήματα κράτησης προσπάθησε να επιστεγάσει τη νέα προσέγγιση με πυλώνα το τετράπτυχο «Ασφάλεια – Ανθρώπινα Δικαιώματα – Επανένταξη – Διαφάνεια» (Φυτράκης, 2018) αναπτύσσοντας διάφορα πολιτιστικά προγράμματα που συνάδουν με τις διεθνείς επιταγές. Οι εντός των τειχών δραστηριότητες ενισχύθηκαν με εξωστρεφείς συμμετοχές σε καλλιτεχνικά δρώμενα⁸² και ιδέες - προτάσεις μουσειοποίησης φυλακών ιστορικού χαρακτήρα (Φυτράκης, 2018). Ενδεικτικές είναι επίσης οι δράσεις⁸³ αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και μουσειακής εκπαίδευσης από κρατικά μουσεία⁸⁴ και Εφορείες Αρχαιοτήτων του ΥΠΠΟΑ σε καταστήματα κράτησης, που μέχρι πρότινος ωστόσο αποτελούσαν κυρίως πρωτοβουλίες των εργαζομένων - ειδικών επιστημόνων⁸⁵ στην προσπάθειά τους να «ανοίξουν» τα μουσεία και τα μνημεία σε όλο και περισσότερες διαφορετικές κατηγορίες κοινού, στο πλαίσιο της κοινωνικής-εκπαιδευτικής τους

⁸¹ Εθνικό Θέατρο, την Εθνική Λυρική Σκηνή, το Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος, το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστήμιου Πελοποννήσου κ.ά.

⁸² Π.χ. συμμετοχή στο Art Athina – Διεθνή Συνάντηση Σύγχρονης Τέχνης

⁸³ Το σεμινάριο σχεδιασμού πολιτιστικών εκπαιδευτικών δράσεων σε καταστήματα κράτησης «Πολιτισμός χωρίς δεσμά», που πραγματοποιήθηκε συνεργατικά από ΥΠΠΟΑ & ΥΔΔΑΔ, η διημερίδα «Πολιτισμός για όλους: Μουσεία και μνημεία χωρίς αποκλεισμούς» για ενδιαφερόμενους υπαλλήλους του Υπουργείου Πολιτισμού και σωφρονιστικό προσωπικό.

⁸⁴ Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, ΒΧΜ, Αρχαιολογικό Θεσσαλονίκης κ.ά.

⁸⁵ μουσειολόγων, μουσειοπαιδαγωγών, αρχαιολόγων

πολιτικής (Σακαλή, 2019). Είναι σημειωτέο ότι οι εν λόγω δράσεις διαμορφώνονται κυρίως από το ίδιο το προσωπικό του ΥΠΠΟΑ ή των φυλακών και στοχεύουν στην επιμόρφωσή του ως προς τη διαμόρφωση πολιτιστικών εκπαιδευτικών δράσεων στα καταστήματα κράτησης (ΥΠΠΟΑ, 2018). Σε όλα τα παραπάνω προστίθενται και οι δράσεις κοινωνικής ενσωμάτωσης και στήριξης αποκλεισμένων ομάδων από Μη Κυβερνητικές ή εθελοντικές Οργανώσεις⁸⁶ που διεξάγονται σε καταστήματα κράτησης (και όχι μόνο μετασφρονιστικά) με μορφή είτε εργαστηρίων είτε σεμιναρίων εκπαιδευτών, καθώς και ευρωπαϊκά καλλιτεχνικά προγράμματα⁸⁷ με διακρατικές συνεργασίες.

Η επί του πρακτέου εικόνα όλων των παραπάνω είναι σαφώς ανομοιογενής ποσοτικά και ποιοτικά ανάμεσα στα καταστήματα κράτησης, δεδομένης της άμεσης εξάρτησης από τη διακριτική ευχέρεια των επιτελικών οργάνων καθενός (Κουλούρης, 2009 σ. 129), της διαφοροποίησης των συνθηκών λειτουργίας - υποδομών και αναγκών των κατηγοριών κρατούμενων και της προθυμίας-δυνατότητας συνδρομής από φορείς της τοπικής κοινότητας.

5.3. Οι Πολιτιστικές Πρακτικές του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού

Η κεντρικότερη και μεγαλύτερη ανδρική δικαστική φυλακή της χώρας στεγάζεται στο κ.κ. Κορυδαλλού και αποτελεί το ενδεικτικότερο και πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα προς μελέτη στην παρούσα έρευνα. Η προσπάθεια διερεύνησης των πολιτιστικών δράσεων στο κ.κ. Κορυδαλλού περιορίστηκε βάσει (έλλειψης) στοιχείων και πηγών σε βάθος δεκαετίας. Από το 2009, στο εν λόγω κατάστημα λαμβάνουν χώρα πολιτιστικές πρακτικές, η πορεία των οποίων παρουσίασε την τελευταία τριετία μια αξιοσημείωτη εκθετική αύξηση σε ποσοτική και ποιοτική κλίμακα, χωρίς ασφαλώς να μπορεί να επισφραγιστεί στο διηνεκές. Η εκτίμηση αυτή δεν στηρίζεται σε κάποια συγκριτική έρευνα ή εργασία ποιοτικής αξιολόγησης των δεδομένων, καθώς δεν υφίστανται τέτοιες μέχρι στιγμής (Σακαλή, 2019), αλλά κυρίως στην αξιολόγηση της εκ των έσω

⁸⁶ Π.χ. Κλίμακα, Δίκτυο για τον Πολιτισμό & την Εκπαίδευση στις Φυλακές "Γεώργιος Ζουγανέλης", AMAKA κ.ά.

⁸⁷ Π.χ. PAROL - writing and art beyond borders, beyond walls, E.U.R.O.P.E. – European Union Rapprochement for Offenders and Pupils Education

παρεχόμενης πληροφόρησης από το επιστημονικό προσωπικό που ασχολείται με τις σχετικές δράσεις στη φυλακή.

Πιο συγκεκριμένα, στη χρονική περίοδο 11/2009-8/2018 εντός των τειχών του κ.κ. Κορυδαλλού⁸⁸ πραγματοποιείται για πρώτη φορά «ένα «πείραμα» γνωριμίας με την ελευθερία του λόγου και της τέχνης στη φυλακή» (Αλοσκόφης, 2018). Το εγχείρημα συνίσταται στη δημιουργία μιας Λέσχης Ανάγνωσης (2009) – Κινηματογράφου (2011) – Εικαστικών⁸⁹ (2015) με άδεια λειτουργίας⁹⁰ από το ΥΠΔΔΑΔ, κατόπιν πρωτοβουλίας των κοινωνιολόγων της φυλακής, χωρίς εξωτερική χρηματοδότηση. Αντικείμενό της αποτέλεσε η παρουσίαση, ανάγνωση, συζήτηση και ανάλυση βιβλίων⁹¹ κλασικής και σύγχρονης λογοτεχνίας κάθε είδους, οι προβολές ταινιών/ντοκιμαντέρ σε ομαδικές συναντήσεις και με προσκεκλημένους δημιουργούς, συγγραφείς, σκηνοθέτες κ.ά. και η ζωγραφική με εκθέσεις έργων αντίστοιχα. Οι αναφερθείσες δράσεις πλαισιώθηκαν επίσης από μαθήματα δημιουργικής γραφής, στιχουργικής, συγγραφής σεναρίου κ.ά. Στο διάστημα αυτό⁹² έγιναν 350 ομαδικές συζητήσεις βιβλίων και ταινιών, οι 80 με εθελοντική και αφιλοκερδή παρουσία ανθρώπων των γραμμάτων και των τεχνών και περίπου 450 κρατούμενοι συμμετείχαν χωρίς τον ευεργετικό υπολογισμό ημερών ποινής⁹³, καθώς τότε δεν ίσχυε.

Το 2016 είναι το ορόσημο κατά το οποίο μια αλληλουχία συντονισμένων άνωθεν πολιτιστικών δράσεων ξεκινά με πρωτοστάτη το εργαστήρι θεάτρου. Αποτέλεσμα της πρώτης και μοναδικής ως τώρα συνεργασίας μεταξύ Εθνικού Θεάτρου και ΥΔΔΑΔ, το εργαστήρι ερευνητικού χαρακτήρα, μέσα από τακτικές συνεδρίες, επιλέγει και παρουσιάζει εντός φυλακής παραστάσεις θεατρικών έργων που ερμηνεύει η θεατρική ομάδα των κρατούμενων με επαγγελματική αρωγή (Εθνικό Θέατρο, 2018). Ορισμένες θεατρικές δράσεις μάλιστα, υποστηρίχθηκαν από φορείς, όπως το Μουσείο Μπενάκη, με παράλληλη παρουσίαση εκθεσιακού υλικού (Αλοσκόφης, 2018). Ακολούθως, το 2017,

⁸⁸ Σε αίθουσα εκδηλώσεων που ανακαινίστηκε με καλαίσθητο τρόπο χάρη σε χορηγία των επιχειρήσεων IKEA και ΧΥΤΗΡΟΓΛΟΥ

⁸⁹ Με εμπυχωτή τον ζωγράφο Νίκο Σημάκο

⁹⁰ αρ. απόφ. 154810/16-12-2009. Το πλαίσιο λειτουργίας τροποποιήθηκε σε άτυπο εκπαιδευτικό σεμινάριο, με τίτλο «Θέματα Λογοτεχνικής, Κινηματογραφικής και Θεατρικής Παιδείας», με την απόφαση αρ. 80290/6-11-2014 της Διεύθυνσης Αντεγκληματικής Πολιτικής (Αλοσκόφης, 2018)

⁹¹ Τα οποία αγοράστηκαν με έκπτωση από τον εκδοτικό οίκο για τη δανειστική βιβλιοθήκη ή διαβάστηκαν μεγάλωφωνα στην ομάδα (Αλοσκόφης, 2018)

⁹² Δεν είναι δεδομένη η συνέχεια της Λέσχης Ανάγνωσης Και Κινηματογράφου

⁹³ εφόσον προέκυψε, όπως προαναφέρθηκε, μόλις τον 2/2019

ανακύπτει η συνεργασία με την Εθνική Λυρική Σκηνή, στο πλαίσιο εκπαιδευτικού-κοινωνικού προγράμματός της⁹⁴, και το πειραματικό μουσικό⁹⁵ εργαστήριο της φυλακής (Εθνική Λυρική Σκηνή, 2019). Σε όλους τους κύκλους των δράσεων αυτών εξασφαλίζεται τόσο η θεωρητική όσο και η πρακτική εκπαίδευση με διαλέξεις και μαθήματα (Εθνικό Θέατρο, 2018). Το 2018 υλοποιείται πρωτότυπο κινηματογραφικό πρόγραμμα υπό τη Διεύθυνση Παραστατικών Τεχνών και Κινηματογράφου του ΥΠΠΟΑ σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Κινηματογράφου, που καταλήγει σε δύο παραγωγές⁹⁶ ταινιών μικρού μήκους με πρωταγωνιστές τους ίδιους τους κρατούμενους (Τζεβελέκου, 2018).

Σε όλες τις παραπάνω δράσεις οι συναντήσεις είναι σχεδόν καθημερινές 3ωρες σε μεσημβρινό ωράριο, ενόσω δεν υφίστανται άλλες ασχολίες, για να είναι θεωρητικά δυνατή η πρόσβαση σε όλους τους κρατούμενους, Έλληνες και αλλοδαπούς, όλων των πτερύγων (Αλοσκόφης, 2018). Στην πράξη, οι συμμετέχοντες είναι κυρίως Έλληνες, διότι η παράμετρος γλώσσα αποτελεί άτυπη εισιτήρια προϋπόθεση (Κωνσταντινίδου, 2019). Κάθε ομάδα αποτελείται από 20-30 άτομα όλων των ηλικιών, των οποίων το κοινωνικό – ποινικό προφίλ είναι ετερόκλιτο, ενώ διαθέτουν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης⁹⁷ (Αλοσκόφης, 2018). Για τις θεατρικές και μουσικές πρόβες δανείζονται τον ειδικά διαμορφωμένο χώρο του παλιού σιδηρουργείου των φυλακών Κορυδαλλού ή την αίθουσα εκδηλώσεων του 2ου Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Κορυδαλλού «Γιώργος Ζουγανέλης», ενώ οι θερινές εκδηλώσεις τελούνται στον προαύλιο χώρο (Κωνσταντινίδου, 2019).

Όλος ο συντονισμός των δράσεων εντός του Κορυδαλλού γίνεται κυρίως από τους κοινωνιολόγους της φυλακής και η επικοινωνήσή τους με εσωτερικές ανακοινώσεις. Οι ίδιοι φέρουν επίσης τον ρόλο του παρακινητή-εμπυχωτή συμμετοχής μέσα από προσωπική επαφή και ατομικές συνεντεύξεις με τους κρατούμενους κατά τη διαδικασία υποβολής εκ μέρους τους αιτήσεων εκδήλωσης ενδιαφέροντος. Στην τελική επιλογή προσώπων και δράσεων λαμβάνονται υπόψη προτάσεις και ανάγκες των κρατούμενων (Κωνσταντινίδου, 2019). Οι περισσότερες δράσεις έχουν ελάχιστο οικονομικό κόστος και δεν προκαλείται επιπλέον δαπάνη για τον κρατικό προϋπολογισμό (ΦΕΚ 327/Β', 08-02-

⁹⁴ Και δωρεά του ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος

⁹⁵ Τα όργανα παραχωρούνται δανειστικά με διαρκή μεταφορά από επιχείρηση διαρκούντος του προγράμματος (Κωνσταντινίδου, 2019)

⁹⁶ « το Χριστινάκι» του Χρ. Παπαθανασίου και «ο Θανατοποινίτης» του Κ. Ξύδη 2018

⁹⁷ Από λύκειο και πάνω

2019), καθώς, αν δεν είναι ακτιβιστικού τύπου (Αλοσκόφης, 2018), τότε σίγουρα όλα τα αναγκαία μέσα εξασφαλίζονται με συνεργασίες με τοπικούς φορείς και οργανισμούς της κοινωνίας των πολιτών, με δωρεές και χορηγίες από ιδρύματα, επιχειρήσεις και ιδιώτες που επιδιώκονται και για τις οποίες οφείλουν να μεριμνούν οι συντονιστές (ΦΕΚ 327/Β', 08-02-2019 σ. αρ.2§6).

Σύμφωνα με τους κοινωνιολόγους του κ.κ. Κορυδαλλού, που κινητοποίησαν τον μηχανισμό της φυλακής, ο σκοπός υλοποίησης αυτών των δράσεων ήταν η μείωση των δυσμενών συνεπειών του εγκλεισμού στην προσωπικότητά τους (Αλοσκόφης, 2018) που οι ίδιοι το έφεραν περισσότερο ως προσωπικό ηθικό καθήκον παρά επαγγελματικό (Κωνσταντινίδου, 2019). Μέσα από τη μορφωτική, ψυχαγωγική και δημιουργική αυτή απασχόληση στόχευαν στη μείωση του αισθήματος κοινωνικής απόρριψης, στην ελευθερία έκφρασης, στην ενίσχυση δεξιοτήτων και ικανοτήτων, στον ενίσχυση του αυτοσεβασμού και στην κοινωνική επανασύνδεση των κρατούμενων (Αλοσκόφης, 2018).

Αντιστοίχως, το Εθνικό Θέατρο, στο όνομα της κοινωνικής του πολιτικής, αποβλέπει στο να διευκολύνει την πρόσβαση στην τέχνη του θεάτρου⁹⁸ ομάδων που στερούνται αυτής της δυνατότητας (Εθνικό Θέατρο, 2018). Η Εθνική Λυρική Σκηνή αποσκοπεί, μέσα από την καθοδήγηση και τον πειραματισμό, στην καλλιέργεια της δημιουργικότητας, της ομαδικότητας και της ελεύθερης έκφρασης των συμμετεχόντων μαζί με μουσικές και ερμηνευτικές δεξιότητες (Εθνική Λυρική Σκηνή, 2019), ενώ η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής στην εδραίωση της πολιτικής «ανοίγματος» των φυλακών προς την κοινωνία και τη δημιουργική απασχόληση των κρατούμενων (Πανούριος, 2017).

Οι εντυπώσεις των ίδιων των κρατούμενων συμμετεχόντων ορίζουν την ευκαιρία πολιτιστικής τους ενασχόλησης ως μια διαδικασία αγχολυτική, ως διαφυγή αλλά και ως πολιτική πράξη αντίστασης στις συνθήκες της φυλακής και στη φθοροποιό επίδραση του υποπολιτισμού των κρατούμενων. Είναι τρόπος αυτομόρφωσης και αναβίβασης του πολιτιστικού κεφαλαίου τους. Τους δημιουργεί αισθητική απόλαυση, πνευματική

⁹⁸ Σκοπός της θεατρικής τραγωδίας σύμφωνα με τον Αριστοτέλη είναι να οδηγήσει τον θεατή, μέσα από τον έλεο και τον φόβο, στην κάθαρση - εξαγνισμό— ώσπου να γίνουν ελεύθεροι και ανώτεροι άνθρωποι. (Δερμάτη, 2018)

ανάταση, αυτοεκτίμηση, μείωση του αισθήματος κοινωνικής απόρριψης, ενσυναίσθηση, αυτονομία και ευκαιρία έκφρασης. Μέσα από αυτήν μαθαίνουν να αλληλοεπιδρούν θετικά και να συμπαρίστανται ηθικά, ενημερώνονται και διατηρούν επαφή με την κοινωνία (Αλοσκόφης, 2018). Εν ολίγοις, πρόκειται για μία απόλυτα θετική βίωση μέσα στο αρνητικό περιβάλλον της φυλακής.

5.4. Αποτίμηση της Ελληνικής Σωφρονιστικής Πραγματικότητας

Από την παράθεση των δράσεων προκύπτει πως το έναυσμα υπήρξε η πρωτοβουλία ανθρώπων κατευθυνόμενη κυρίως από προσωπικά και ηθικά κίνητρα, υποκινήθηκε από κάτω προς τα πάνω σε ένα περιβάλλον απύσας τότε πολιτικής βούλησης στον τομέα αυτό και υποστηρίχθηκε εθελοντικά από ανθρώπους της τέχνης και των γραμμάτων. Συγκυριακά, η ακόλουθη και πιο συντονισμένη ανάπτυξη δράσεων με αναστροφή ιεραρχικής κατεύθυνσης – από πάνω προς τα κάτω – συμπίπτει με κυβερνητική αλλαγή και στροφή σε μια (εναλλακτική συγκριτικά με ό,τι προϋπήρχε) σωφρονιστική προσέγγιση (Φυτράκης, 2018), που στην πραγματικότητα δεν καινοτομεί, απλά επιχειρεί να εφαρμόσει τα κανονιστικά πρότυπα.

Η πολιτική διακύμανση που συντελείται με τις κυβερνητικές διαδοχές και την αντίστοιχη ιδεολογική διαφοροποίηση στη σωφρονιστική προσέγγιση⁹⁹ καθιστά τυχόν προσπάθειες βελτίωσης του σωφρονιστικού συστήματος ανεπαρκείς είτε λόγω περιορισμένου χρόνου προετοιμασίας και υλοποίησης είτε βραχυπρόθεσμης σχεδίασης, ή απαγορευτικές¹⁰⁰. Η πολιτική βούληση άλλωστε δεν αποκρυσταλλώνεται μόνο στη χάραξη σωφρονιστικής πολιτικής εντός των καταστημάτων κράτησης, αλλά σε κάθε προσπάθεια ανάπτυξης πολιτικών διαχείρισης πολιτιστικών αγαθών, που είθισται να εξαιρεί τους φυλακισμένους (Σακαλή, και συν., 2008 σ. 68). Τη βουλευσιαρχία αυτή επιτείνει η έλλειψη ενδιαφέροντος του ακαδημαϊκού κόσμου που μεταφράζεται σε απουσία σχετικών μελετών, ενώ κάθε τυχόν απόπειρα ενασχόλησης με την «αθέατη» κοινωνικά αυτή ομάδα έρχεται αντιμέτωπη είτε με την άγνοια είτε την αδιαφορία της κοινωνίας και των ιθυνόντων (Αλοσκόφης, 2010 σ. 9).

⁹⁹ Όσο πιο απολυταρχική είναι η εξουσία τόσο πιο σκληρή είναι η μεταχείριση του εγκληματία (Δασκαλάκης, 1985 σ. 4)

¹⁰⁰ Συνήθως σε πολιτικές που ανάγοντας την ασφάλεια σε ύψιστη προτεραιότητα υποβιβάζουν την εξασφάλιση άλλων αναγκών

Παρόλα αυτά, δεν παραγνωρίζεται ότι τόσο το πνεύμα του νόμου όσο και η πραγματικότητα μέσα από τη μικρή δειγματοληψία έχουν ως κοινό παρονομαστή την αναφορά της αναγκαιότητας ένταξης του πολιτισμού στο σωφρονιστικό σύστημα. Η στοιχειοθέτησή του ωστόσο δεν μπορεί να αρκестεί απλώς στην καταγραφή προθέσεων, πρακτικών ή εντυπώσεων. Απαιτείται η αξιολογική παράμετρος της επιτυχίας της πολιτιστικής παρουσίας, που εκτιμάται όχι μόνο σε επίπεδο αποδοχής, αλλά επιπλέον προσφοράς και επενέργειας.

Για τους διοργανωτές των δράσεων κριτήρια επιτυχίας συνιστούν η αυξημένη ζήτηση συμμετοχής (Κωνσταντινίδου, 2019) και η ενεργή συμμετοχή των κρατούμενων (Σακαλή, 2019). Για τους συμμετέχοντες κρατούμενους είναι απλά η ύπαρξη ευκαιρίας. Η πραγματικότητα εντούτοις φανερώνει ότι δεν απευθύνονται ισότιμες και επαρκείς ευκαιρίες σε όλους τους κρατούμενους (Κουλούρης, 2009 σ. 116). Η αναλογία¹⁰¹ προσφερόμενων προγραμμάτων, φέρουσας χωρητικότητας συμμετεχόντων και αριθμού διευκολυντών προς τον εγκάθειρκτο πληθυσμό είναι απογοητευτικά μικρή και συντηρεί μια άτυπη ιεραρχία προνομιούχων και μη κρατούμενων, όπου στη δεύτερη κατηγορία πάλι καταλήγουν οι περισσότερο μειονεκτούντες¹⁰².

Αδιαμφισβήτητα η συνέχιση, η επανάληψη, η επαύξηση¹⁰³ και ο εμπλουτισμός των δράσεων αποτελούν εγγυητικούς όρους επιτυχίας μειώνοντας τις εσωτερικές ανισότητες, όμως το καταληκτικό αντίκρισμα των δράσεων αφορά αλληλένδετα και ισότιμα στους κρατούμενους και στην κοινωνία. Οι απολήξεις των πολιτιστικών δράσεων¹⁰⁴ τις καθιστούν επιτυχείς γεμίζοντας περιορισμένης χωρητικότητας τόπους εκδηλώσεων αποκλειστικά με πρόσωπα στενού οικογενειακού κύκλου και επιφανείς ανθρώπους των τεχνών, των γραμμάτων και της πολιτικής (Κωνσταντινίδου, 2019). Η δημοσιότητα και η προσβασιμότητα από το ευρύ κοινό δεν προωθούνται και δεν γίνονται αντικείμενο επαρκούς διαχείρισης, με αποτέλεσμα η προοπτική της ανοιχτότητας και της γεφύρωσης μεταξύ φυλακής και κοινωνίας να ματαιώνεται ούσα πλασματική. Αποσιωπείται δε η αμυδρή¹⁰⁵ έστω, αλλά αξιόλογη ένδειξη πως αποφυλακισθέντες που

¹⁰¹ Σε έναν αριθμό 2000 εγκλειστων στο κ.κ. Κορυδαλλού (Αλοσκόφης, 2012), 3 προγράμματα χωρητικότητας 20-30 ατόμων μόνο για όσους γνωρίζουν την ελληνική γλώσσα

¹⁰² Βάσει αξιολόγησης του προφίλ συμμετεχόντων

¹⁰³ Χαρακτηριστικά η ΥΑ απαιτεί τουλάχιστον ένα πρόγραμμα/έτος (ΦΕΚ 327/Β', 08-02-2019)

¹⁰⁴ Οι παραστάσεις, οι συναυλίες προς το κοινό

¹⁰⁵ Ανεπιβεβαίωτη με επίσημα στοιχεία στην Ελλάδα, αλλά δημιουργεί βάσιμη υπόνοια

συμμετείχαν σε αντίστοιχα προγράμματα παρουσιάζουν μηδενικά ποσοστά υποτροπής (Κωνσταντινίδου, 2019), γεγονός που χρήζει ερευνητικής προσοχής γιατί επιστεγάζει τη βασιμότητα του ερευνητικού ζητήματος.

Σε γενικές γραμμές όλες οι αναφερθείσες πρακτικές σε σχέση με το προηγούμενο καθεστώς χαρακτηρίζονται μεν ενθαρρυντικές, αλλά αναφορικά με τη σύγχρονη διάσταση, ελλειμματικές και αποσπασματικές μέσα σε μια ανάγκη οργανικής τους προσάρτησης σε μια κεντρική συνεκτική πολιτική που θα θέτει και θα διασφαλίζει τους όρους και τις προϋποθέσεις τελεσφόρου πραγματοποίησής τους. Μπορούν να αποτελέσουν το ικανό υπόβαθρο για ανάπτυξη νέων και πρότυπων επιμορφωτικών πολιτιστικών δράσεων με συνεργατικό τρόπο σε καταστήματα κράτησης που θα θεμελιώσει εντέλει θεσμοθετημένη πολιτική (Σακαλή, 2019), εφόσον υπάρξει στην πορεία ανάλογη πολιτική βούληση και συναίνεση στη διατήρηση και ανάπτυξη αυτών των προτεραιοτήτων που μένει να επαληθευτεί εν καιρώ.

Κεφάλαιο 6

Επίλογος

6.1 Συμπεράσματα

Συνεκτιμώντας όλα τα παραπάνω, γίνεται αντιληπτό πως η πολιτιστική πρόβλεψη τόσο στο σωφρονιστικό σύστημα όσο και στους σωφρονιστικούς κανόνες εντοπίζεται μάλλον συγκεχυμένα. Τυπικά προβλέπεται ως δικαιωματική παροχή – και αντίστοιχα ως μέρος καθηκοντολογίας - και νοηματικά κυμαίνεται μεταξύ μορφωτικών προγραμμάτων και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων¹⁰⁶. Η ενδογενής μεθόδευση των περισσότερων δράσεων συνηγορεί στην ανυπαρξία συντεταγμένης πολιτιστικής πολιτικής στο σωφρονιστικό πλαίσιο, ενώ η διακριτική ευχέρεια σε αυτές τις πρωτοβουλίες τονίζει τον προαιρετικό-δευτερεύοντα ρόλο του πολιτισμού στον σωφρονισμό. Μολονότι η θεωρία διατείνεται αφειδώς για την προσφορά ευκαιριών, η υστέρηση πολιτιστικών δράσεων, παρά την παρατηρούμενη πρόσφατη έμπρακτη αύξηση σε σχέση με άλλου είδους δραστηριότητες, καταδεικνύει την απαξίωσή τους στις συλλογικές παραστάσεις. Η όποια ύπαρξη πολιτιστικών προγραμμάτων είναι ανεπαρκής, αποτελεί προνόμιο λιγοστών και προσκρούει στη σαθρότητα των πραγματικών συνθηκών των φυλακών¹⁰⁷. Η απουσία πρόβλεψης κρατικής οικονομικής υποβοήθησης των πολιτιστικών προγραμμάτων¹⁰⁸ υποδηλώνει την προσχηματικότητα του ενδιαφέροντος. Η προσέγγιση αυτή εύκολα αποκλείει από την έννοια του πολιτισμού την ουσιαστική αναγνώρισή του ως ζωτικού στοιχείου του «ενδιαιτήματος» της φυλακής και στερεί μεγάλο μέρος της δυναμικής του ως χρήσιμο και λειτουργικό μέσο σε κάθε πρακτική μετουσίωσή του, εφόσον δεν προκρίνονται με συγκεκριμένους αξιολογικούς όρους και εχέγγυα η ποιότητα, η ποσότητα των μορφών πολιτιστικών δράσεων που επιλέγονται.

Η όποια νομοθετική πρόβλεψη ένταξης του πολιτισμού στα σωφρονιστικά καταστήματα αποδεικνύεται πως αφορμάται και αποσκοπεί αφενός, με έναν καθαρά κανονιστικό

¹⁰⁶ Είναι προβληματικός ακόμη και ο ορισμός του τι είναι και τι αντιμετωπίζεται ως πολιτιστικό ή όχι

¹⁰⁷ Π.χ. φυλακές Νορβηγίας άλλο πολιτιστικό επίπεδο σε σχέση με τις ελληνικές (Moore, 2017)

¹⁰⁸ Και ως απροβλεψία δημιουργίας θέσης πολιτιστικού υπευθύνου με διορισμό

χαρακτήρα, στη σύντμηση της ποινής και στην ταχύτερη απόλυση του κρατούμενου και αφετέρου στην αντιμετώπιση των δεινών του εγκλεισμού. Όμως, επισημαίνεται πως ο σωφρονιστικός σκοπός της επανένταξης δεν (πρέπει να) ταυτίζεται απλουστευτικά με τη χρονική μετάβαση του αποφυλακισθέντος στην κοινωνία κατά την αποφυλάκιση, αλλά (πρέπει να) συνάδει με την ετοιμότητα του ατόμου για την ομαλότητα αυτής της μετάθεσης, όπως (θα έπρεπε να) προετοιμάζεται κατά το στάδιο του εγκλεισμού.

Η ετοιμότητα προφανώς δεν προκύπτει από την αριθμητική μείωση των ημερών ποινής μέσω ευεργετικού υπολογισμού, αλλά έγκειται σε ποιοτικά κυρίως χαρακτηριστικά στα οποία ο πολιτισμός με κάθε μορφή μπορεί να επέμβει διεισδυτικά και ολοκληρωτικά. Αφορά στην από κάθε πτυχή ισορροπημένη ιδιοσυστασία του κρατούμενου και στην αδιάλειπτη, διαλεκτική και ανοιχτή επαφή του με την κοινωνία, η οποία θα διασκεδάσει κάθε δραματοποιημένη και κατασκευασμένη αντίληψη περί εγκληματία και θα τον απομαγνητίσει από προβληματικά περιβάλλοντα και μια δευτερογενή παρέκκλιση (Δασκαλάκης, 1985 σ. 152:154). Η νεότερη δε παράμετρος του ευεργετικού υπολογισμού ημερών ποινής για τις πολιτιστικές δράσεις λόγω ανυπαρξίας εμπειρικής εφαρμογής της και αποτίμησης λειτουργικότητας μπορεί να ιδωθεί ως προσχηματική στο γενικότερο πλαίσιο προσπάθειας αποσυμφόρησης των φυλακών.

Η βαρύτητα λοιπόν κάθε πολιτιστικού εγχειρήματος κλίνει προς τη δεύτερη συνθήκη, δηλαδή προς την επίρρωση της ψυχικής υγείας, θέτοντας έτσι αδιαμφισβήτητα ως παραδοχή τη δυστοπία και την τιμωρητικότητα της φυλακής και την άμεση και δεδομένη αλγεινή επιρροή στον έγκλειστο. Διαφαίνεται η συνθλιπτική της δυναμική και η ικανότητά της να (ανα)παράγει τον κοινωνικό αποκλεισμό από τη στιγμή και μόνο της απόθεσης σε αυτή ανεξίτηλα. Η διαπίστωση αυτή, λογιζόμενη ως αυθύπαρκτη, εύλογα οδηγεί στην εντύπωση πως η φυλακή δεν επανεντάσσει τους έγκλειστους με όρους κοινωνικής ισοτιμίας. Το σωφρονιστικό ιδανικό δεν επιτυγχάνεται μέσα από τον θεσμό της φυλακής όπως υφίσταται. Ο πολιτισμός καταλήγει μεν να χρησιμοποιείται επιτελικά και εργαλειακά, αλλά όχι υπηρετώντας το σωφρονιστικό ιδεώδες¹⁰⁹, μα το υπάρχον σωφρονιστικό σύστημα. Συνιστά περισσότερο προσπάθεια με εξευγενισμένες μεθόδους να αντιμετωπιστούν επιφανειακά όλες οι εγγενείς ή μη συσσωρευμένες εξελικτικά παθογένειες του σωφρονιστικού συστήματος που το καθιστούν αναχρονιστικό, προβληματικό και ατελέσφορο. Παράλληλα επιχειρείται κι ως καλλωπισμός της

¹⁰⁹ Όπως αυτό αναλύθηκε παραπάνω, και το οποίο μπορεί να εξασφαλίσει με άλλους όρους & εκτός φυλακής

«βιτρίνας» των φυλακών που εναρμονίζεται κατ' επίφαση με τα προτάγματα των σύγχρονων σωφρονιστικών αρχών.

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί πως το ισχύον σωφρονιστικό σύστημα κατά τη θεσμική διαμόρφωσή του εγκατέλειψε θεωρητικά κάθε ίχνος πολιτειακού πατερναλισμού, ώστε να αντιμετωπιστεί η φυλακή μόνο ως τόπος έκτισης της ποινής, όπου η μεταχείριση των κρατουμένων δεν εξυπνοεί επέμβαση στην προσωπικότητα. Γι' αυτό και καταβλήθηκε προσπάθεια να αποχαρακτηριστούν προγράμματα πολιτιστικού ή ψυχαγωγικού χαρακτήρα ως συστατικά στοιχεία ή παρακολουθήματα της ποινής κατά της ελευθερίας και να θεωρηθούν ως γενικές προσφορές αντίστοιχες προς τους ελεύθερους πολίτες (Αλεξιάδης, και συν., 2002 σ. 125). Το επιχείρημα αυτό ωστόσο, και σύμφωνα με όσα προαναφέρθηκαν, θα είχε αντίκρισμα μόνο αν οι συνθήκες κράτησης προσομοίαζαν στη ζωή εκτός φυλακής και, αν ίσχυε αυτό το ενδεχόμενο, πιθανώς να ήταν άνευ λόγου ύπαρξης οι φυλακές. Όμως τα αρνητικά αποτελέσματα του εγκλεισμού συνιστούν εντέλει πραγματική, και ίσως μόνιμη, επέμβαση στην ιδιοσυστασία του κρατούμενου καθιστώντας αυτό το επιχείρημα άτοπο.

Η όποια αποστέρηση δε της ελευθερίας αφαιρεί τον ελεύθερο προσανατολισμό των πράξεων κι επιλογών ενός ανθρώπου, που σε μία φυλακή είναι εκ των πραγμάτων περιορισμένες και στερούνται κάθε φυσικής επιρροής από τον έξω κόσμο (Κγοροτκίν, 1887). Με τον τρόπο αυτό λοιπόν οποιαδήποτε επιλογή συμμετοχής σε τέτοια παρεχόμενα προγράμματα δεν είναι πραγματικά εκούσια κι ουδέτερη, όπως ορίζει το πνεύμα του νόμου, αλλά «εξαναγκάζεται» έμμεσα από την ίδια αυτή αποφαιτική βίωση του εγκλεισμού και διαμεσολαβείται από την κάθε παρακινούμενη προσπάθεια διευκόλυνσης – παρότρυνσης από το σωφρονιστικό προσωπικό χωρίς εναλλακτικές διεξόδους.

Επιπλέον, εφόσον επισήμως προσεπικαλείται ο πολιτισμός να αντιμετωπίσει τα «δεινά» της φυλακής, τότε λογικά τεκμαίρεται δυνητικά ικανό μέσο για να τα αναχαιτίσει, και επαγωγικά μάλιστα να τα καταστείλει σε κάθε αντίστοιχη συνθήκη δεινότητας. Θα μπορούσε να αντιπαραβάλλει κανείς όλες τις κοινωνικές περιστάσεις¹¹⁰ που ωθούν αιτιωδώς σε τέτοιες ψυχικές καταστάσεις και πυροδοτούν εγκληματικές συμπεριφορές. Και σε αυτές τις περιπτώσεις, ο πολιτισμός θα μπορούσε να δράσει ανασταλτικά και

¹¹⁰ Φτώχεια, ανεργία, ρατσισμός, ναρκωτικά κλπ.

προληπτικά κατά του εγκληματικού φαινομένου και ό,τι έπεται αυτού. Επομένως, δεν περιορίζεται η «καλή» διάσταση του πολιτισμού και η θετική αναδιαμορφωτική - συγκολλητική του επίδραση στο κελί της φυλακής, αλλά επεκτείνεται σε όλο το ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον, διασφαλίζοντας όρους κοινωνικής ισοτιμίας για όλους, και μάλιστα χωρίς τους κατασκευασμένους διαχωρισμούς εγκάθειρκτου πληθυσμού και μη, τους χαρακτηρισμούς των παρείσακτων και φυσιολογικών και την αναπαραγωγή αυτών των κοινωνικών ρόλων¹¹¹. Επίσης, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η φυλακή δεν συγκεντρώνει όλον τον παραβατικό πληθυσμό, καθώς παραμένει αθέατο από τον κατασταλτικό μηχανισμό ένα μεγάλο τμήμα του, που, εφόσον δεν έχει ανακαλυφθεί, παραμένει ενταγμένο στο κοινωνικό δίκτυο με τις ίδιες ωστόσο ανάγκες ομαλής κοινωνικοποίησης.

Ο συλλογισμός αυτός οδηγεί, ως κατάληξη του παρόντος ερευνητικού διαβήματος, νομοτελειακά στη θεώρηση του πολιτισμού ως εν δυνάμει δραστικού μέσου που μπορεί λυσιτελώς να εξυγιάνει προβληματικές καταστάσεις εκτρέποντας πιθανότητες εγκληματικότητας και να αντιμετωπίσει με ανθρωποκεντρικό τρόπο όσους (τείνουν να) παρεκκλίνουν, αλλά στερείται ουσιαστικής ευκαιρίας να το αποδείξει εμπράκτως λόγω συστημικής παθογένειας και έλλειψης ορθής διαχείρισης. Στην πραγματικότητα, η κατ' ουσία «σωφρονιστική» αυτή δυναμική είναι ισχυρότερη εκτός χώρων εγκλεισμού, που φέρουν και δημιουργούν πρόσθετα προβλήματα και μάλιστα, σε ένα λιγότερο κατασταλτικό κοινωνικό περιβάλλον. Η κοινωνική ισοτιμία δεν προασπίζεται μέσα σε δομές που αναπαράγουν εξουσιαστικές και άνισες σχέσεις, όπως η φυλακή, η οποία καταλήγει να φαντάζει ως «απολίτιστο» κατάλοιπο μιας παρερχόμενης εποχής.

Ιδανικά, τα οφέλη θα μεγιστοποιηθούν αν το υπάρχον σωφρονιστικό σύστημα αλλάξει άρδην, αναμορφωθεί ο ίδιος ο θεσμός της φυλακής ως το σημείο της πλήρους αποδόμησής του και διαμορφωθούν υποκατάστατες υποστηρικτικές δομές «φιλοξενίας» για όσους παρουσιάζουν (τάση προς) αποκλίνουσα συμπεριφορά με πυρήνα τον πολιτισμό, διότι στην υπόθεση οποιασδήποτε προσήκουσας πολιτιστικής παροχής, γίνεται λόγος για στοιχεία που μόνο θετική επιρροή δύνανται να προκαλέσουν σε σχέση με κάθε πιθανό εγκληματογόνο παράγοντα, ατομικό ή κοινωνικό. Και σε κάθε περίπτωση ο πολιτισμός φέρει μια ολιστική δυναμική στον σημασιολογικό και οντολογικό

¹¹¹ Η ιδιότητα του εγκληματία απονέμεται ταυτοποιημένη με τον κοινωνικό ρόλο από τον κρατικό μηχανισμό και δεν αποτελεί χαρακτηριστικό συμπεριφοράς και προσωπικότητας (Δασκαλάκης, 1988 σ. 52)

καθορισμό κάθε τάξης πραγμάτων που επιτρέπει να του αποδοθεί επιτακτικά ένας επιτελεστικός ενεργητικός ρόλος θετικά προσανατολισμένος. Η ρεαλιστική όμως εφαρμογή αυτής της θέσης προϋποθέτει αναγκαστικά συγκερασμό πολλών αλλαγών που εκτείνεται εντός και εκτός φυλακής, αλλά απαιτεί μακροπρόθεσμη και σταδιακή προετοιμασία για να καλλιεργηθεί ως ορθολογικά σκόπιμη μέθοδος και αποτελεσματική πρακτική στη συλλογική συνείδηση η μετάβαση από τον θεσμό της φυλακής σε ένα θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής υπεροχής.

Στο εσωτερικό του σωφρονιστικού συστήματος επιβάλλεται λοιπόν ως όχημα γι' αυτήν τη μετάβαση η οργανική ένταξή του πολιτισμού και η λειτουργική εργαλειοποίησή του, εναρμονισμένες με τη διαμόρφωση και καθιέρωση μιας σωφρονιστικής πολιτιστικής πολιτικής που θα χαρακτηρίζεται από ορθή διαχείριση, άρτια μεθόδευση, συνέχεια και συνέπεια σε όλα τα στάδια του σωφρονιστικού μηχανισμού, θα περιορίζει την πιθανότητα εγκληματικής παλινδρόμησης και θα συμβάλλει στην ουσιαστική επανακοινωνικοποίηση των κρατούμενων αποτελώντας τον συνδετικό και αγωγίμο κρίκο του με την κοινωνία, καταλύοντας τις στερεοτυπικές στεγανότητες και τις τιμωρητικές μεθόδους. Η επίμονη και σταθερή εντατικοποίηση της πολιτιστικής παρουσίας είναι η αίρεση για να μην ισχύσει απλώς ως μια βελτιωμένη εκδοχή της υπάρχουσας κατάστασης. Παράλληλα, απαιτείται η συγκρότηση μιας ευρύτερης προσήκουσας πολιτιστικής πολιτικής που θα συμερίζεται και συμπεριλαμβάνει στις διαχειριστικές της πρακτικές όλες τις κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες, άρα και τους φυλακισμένους-εγκληματίες.

6.2 Προτάσεις

Η παρατιθέμενη θεώρηση για να σταθεί υποδειγματικά προϋποθέτει ευρεία επένδυση στον πολιτισμό. Χρειάζεται να καταστεί μια κεντρική πολιτιστική πολιτική που θα συντονίζει διεπιστημονικά και διαθεσμικά όλα τα πεδία δράσης εστιάζοντας παράλληλα στοχευμένα σε κάθε ένα ξεχωριστά, περιλαμβανομένου του σωφρονιστικού. Ενόψει αυτής της πολιτιστικής αναγωγής, η σωφρονιστική στρατηγική πρέπει να επαναθεωρηθεί προσκείμενη σε μια φιλελεύθερη παιδαγωγικού κι ανοιχτού χαρακτήρα κατεύθυνση και να εντυπωθεί στα κανονιστικά κείμενα¹¹² και στη σωφρονιστική δομή με τέτοιο δεδομένο τρόπο, ώστε να δεσμεύει κάθε πολιτική επάνοδο, διατηρώντας τη

¹¹² Με γενική ανασκευή

μακρόχρονη συνέχειά της, και να εμπλέκει πιο ενεργά και δεσμευτικά έγκριτους ανθρώπους του πανεπιστημιακού χώρου ή της τοπικής κοινότητας εξασφαλίζοντας τη φερεγγυότητά της.

Η αναγκαιότητα τέτοιων σταθερών επεκτείνεται και στην πάγια κρατική οικονομική υποστήριξη που θα διασφαλίζει τη θεσμική επαύξηση των προσφερόμενων προγραμμάτων αναλογικά με τον εγκάθειρκτο πληθυσμό με σωστό σχεδιασμό και προετοιμασία. Αναγκαία θεωρείται επίσης η πρόβλεψη τοποθέτησης πολιτιστικού διαχειριστή¹¹³ ως καθ' ύλην αρμόδιου για τη διοργάνωση, τον συντονισμό και την αξιολόγηση των πολιτιστικών δράσεων που θα οριοθετεί και την όποια εθελοντική συμβολή. Όλα αυτά θα χαράξουν το πλαίσιο όπου θα μπορέσουν να στοιχειοθετηθούν υποδειγματικές τακτικές με δυνατότητα διαφανούς εποπτείας με στάθμιση των αντικειμενικών δυνατοτήτων, θεώρηση των διατιθέμενων μέσων και εκτίμηση κόστους – οφέλους.

Στον αντίποδα, το περιβάλλον και οι συνθήκες λειτουργίας της φυλακής καθορίζουν την απτότητα των προτάσεων. Για να ταιριάζει με τον ευφημισμό των λέξεων, η πραγματική κατάσταση των καταστημάτων κράτησης απαιτεί εξανθρωπισμό, τήρηση των κανόνων και επιμόρφωση προσωπικού. Εκτός από τον λειτουργικό εξοπλισμό¹¹⁴, ο αισθητικός εξωραϊσμός των φυλακών είναι εξίσου σημαντικός. Στο ίδιο πνεύμα προτείνεται η τοποθέτηση ή και η έκθεση κινητών μνημείων - τέχνηργων¹¹⁵. Για να καταργηθεί η οροθετική γραμμή μεταξύ φυλακής και έξω κόσμου τα προγράμματα πρέπει να προωθούν τη συνδιαλλαγή με την κοινότητα μέσω περισσότερων προσκλήσεων ανοιχτών στο κοινό, αλλά και ενεργειών με χαρακτήρα κοινωνικής προσφοράς και αλληλεγγύης. Προκρίνεται επίσης τα προγράμματα να είναι προϊόν ερευνητικής διαδικασίας και να υπόκεινται σε διαρκή αξιολόγηση και ανατροφοδότηση¹¹⁶, που θα προσιδιάζουν στα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες των κρατούμενων και της κοινωνίας και θα φέρουν γνωρίσματα παιδαγωγικής, ψυχοθεραπείας, ψυχαγωγίας, επιμόρφωσης και συνομάδωσης σε μια λογική αλληλουχία μετάβασης σε ελεύθερο καθεστώς. Συνδυαστικά προτείνεται εντατική προώθηση πολιτιστικών προγραμμάτων ως προληπτική παροχή κράτους δικαίου και πρόνοιας σε μειονεκτούντες που περιβάλλονται

¹¹³ Κατ' αντιστοιχία με τους εκπαιδευτικούς στον τομέα γραμματικής μόρφωσης κλπ.

¹¹⁴ Και κτιριολογικές εγκαταστάσεις, υλικές υποδομές κλπ.

¹¹⁵ Όπως γλυπτό του Μικελάντζελο που τοποθετήθηκε σε φυλακή της Ιταλίας (The Art Newspaper, 2013)

¹¹⁶ Συμμετοχή κρατούμενων

από περισσότερους παράγοντες εγκληματοποίησης, μεγαλύτερη έρευνα και συντηρητική χαρτογράφηση όλων των συσχετισμών.

Το εγκληματικό φαινόμενο είναι πολιτισμικό γέννημα που δεν περιορίζεται μόνο στους στατιστικούς δείκτες και αν εμβάλλουμε σε αυτό, μέσα από πολιτιστικές πρακτικές, τις πρέπουσες κοινωνικές αξίες για ομαλή συμβίωση και ανάπτυξη τότε θα μπορέσει να καταστεί «αυτο-ιατό» και να εξαλειφθεί.

«Δεν χρειάζονται οι φυλακισμένοι αναμόρφωση. Αναμόρφωση χρειάζονται οι φυλακές»

¹¹⁷ (Wilde, 2011 σ. 12)

¹¹⁷ Από την 24/05/1987 δημοσιευθείσα επιστολή του στην αγγλική εφημερίδα Daily Chronicle, μία εκ των δύο που έστειλε επηρεάζοντας το νομοσχέδιο ("Νόμος περί Φυλακών") της Βουλής των Κοινοτήτων της Αγγλίας ως προς την αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος με τη συμπερίληψη βελτιώσεων που εισηγήθηκε.

Βιβλιογραφία

Albrecht, Hans Jörg. 2002. Εξελίξεις στο σύγχρονο σωφρονισμό: Φυλακή και εγκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες. *Το Σωφρονιστικό Σύστημα*. Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, σσ. 191-232.

American Correctional Association. 2017. *Public Correctional Policies*. Washington : American Correctional Association;, 2017.

Art Et Prison. 2015. Art Et Prison. [Ηλεκτρονικό] 2015. [Παραπομπή: 9 5 2019.] <http://www.artetprison.be/vertige/spip.php?rubrique9>.

Beaudot, Lucile. 2012. *Caverne et démocratie*. Bruxelles : Culture & Démocratie, 2012.

Brewster, Larry. 2014. The Impact of Prison Arts Programs on Inmate Attitudes and Behavior: A Quantitative Evaluation. *Justice Policy Journal*. 2014, Τόμ. 11, 2, σσ. 1-28.

CERA. 2007. Art et Prison échos et résonances. [Ηλεκτρονικό] 3 2007. [Παραπομπή: 11 5 2019.] http://www.cultureetdemocratie.be/documents/Art_et_prison/Echos_et_resonances.pdf.

Cheliotis, Leonidas. 2014. Decorative Justice: Deconstructing the Relationship between the Arts and Imprisonment. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*. 2014, Τόμ. 3, 1, σσ. 16-34.

— . 2006. Penal managerialism from within: Implications for theory and research. *ScienceDirect - International Journal of Law and Psychiatry*. 2006, Τόμ. 29, σσ. 397–404.

Cheliotis, Leonidas και Jordanoska, Aleksandra. 2016. The arts of desistance: assessing the role of arts-based programmes in reducing reoffending. *The Howard Journal of Criminal Justice*. 2016, Τόμ. 55, 1-2, σσ. 25-41.

Clements, Paul. 2004. The Rehabilitative Role of Arts Education in Prison: Accommodation or Enlightenment? *JADE*. 2004, Τόμ. 23, 2, σσ. 169-178.

Council of Europe. 2006. *European Prison Rules*. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2006.

Coyle, Andrew . 2008. Managing prison overcrowding: A European perspective. [Ηλεκτρονικό] 11 07 2008. [Παραπομπή: 23 03 2019.] <http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/presentation1.pdf>.

Coyle, Andrew. 2009. *A Human Rights Approach to Prison Management*. 2nd. London : International Centre for Prison Studies, 2009.

De Reymaeker, Baptiste. 2014. Des artistes en prison, certes. *Le journal de Culture & Démocratie*. 2014, Τόμ. 34, σσ. 2-3.

Djurichkovic, Alexandra. 2011. *Art in Prisons: A literature review of the philosophies and impacts of visual arts programs for correctional populations*. s.l. : Arts Access Australia, 2011.

- Donders, Y.M. 2012.** Cultural rights in the Convention on the Diversity of Cultural Expressions: included or ignored? *The UNESCO Convention on the Diversity of Cultural Expressions: a tale of fragmentation of international law?* s.l. : Cambridge-Antwerp-Portland: Intersentia, 2012, σσ. 165-182.
- Eagleton, Terry. 2016.** *Culture*. Cornwall : Yale University Press, 2016.
- European Committee On Crime Problems. 2016.** *White Paper On Prison Overcrowding*. Strasbourg : Council of Europe, 2016.
- Fondazione Giovanni Michelucci. 2012.** Art and Culture in Prison project. Fiesole : European Commission, 2012.
- Foucault, Michel. 1976.** *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*. Παρίσι : Κέδρος, 1976.
- Gardner, Amanda, Hager, Lori και Hillman, Grady. 2014.** *Prison Arts Resource Project*. s.l. : National Endowment for the Arts, 2014.
- GHK. 2012.** THE REINTEGRATION OF EX-OFFENDERS COMMUNITY OF PRACTICE (EXOCOP). [Ηλεκτρονικό] 1 2012. [Παραπομπή: 11 4 2019.] https://www.exocop.eu/sixcms/media.php/13/Documents-Doc2-EACProjectsAnalysis-Updated2012_web.pdf.
- Goffman, Erving. 1961.** *Άσυλα*. Αθήνα : Ευρυαλός, 1961.
- Griffiths, Curt Taylor και Murdoch, Danielle. 2009.** *Strategies and Best Practices against Overcrowding in Correctional Institutions*. Vancouver : The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy, 2009.
- Gussak, David. 2007.** The Effectiveness of Art Therapy in Reducing Depression in Prison Populations. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 9 2007, Τόμ. 51, 4, σσ. 444-460.
- Harford, Alain , και συν. 2008.** Culture & Démocratie. [Ηλεκτρονικό] 12 12 2008. [Παραπομπή: 11 5 2019.] http://www.cultureetdemocratie.be/documents/rapport_fitapri.pdf.
- Harford, Alain. 2014.** Culture de la prison et culture en Prison. *Le Journal de Culture & Démocratie*. 5 2014, Τόμ. 34, σσ. 16-18.
- Hawley, Jo, Murphy, Ilona και Souto-Otero, Manuel . 2013.** *Prison Education And Training In Europe: Curren State Of Play And Challenges*. s.l. : GHK Consulting, 2013.
- Hayward, Keith. 2016.** Cultural criminology: Script rewrites. *Theoretical Crimonology*. 2016, Τόμ. 20, 3, σσ. 297–321.
- Hillman, Grady. 2011.** Animating Democracy. [Ηλεκτρονικό] 2011. [Παραπομπή: 14 4 2019.] <https://animatingdemocracy.org/sites/default/files/GHillman%20Trend%20Paper.pdf>.
- Hughes, Jenny.** A National Archives. [Ηλεκτρονικό] [Παραπομπή: 13 4 2019.] <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.culture.gov.uk/NR/rdonlyres/D4B445EE-4BCC-4F6C-A87A-C55A0D45D205/0/Doingartsjusticefinal.pdf>.
- Jermyn, Helen. 2001.** *The Arts and Social Exclusion: a review prepared for the Arts Council of England*. s.l. : Arts Council of England, 2001.
- Johnson, Lee Michael. 2007.** Jail Wall Drawings and Jail Art Programs: Invaluable Tools for Corrections. *International Journal of Criminal Justice Sciences (IJCS)*. 2007, Τόμ. 2, 2, σσ. 66-84.

- Justice Action. 2017.** Justice Action. [Ηλεκτρονικό] 2017. [Παραπομπή: 11 5 2019.] <https://www.justiceaction.org.au/art-in-prison>.
- Kropotkin, Pëtr. 1887.** The Anarchist Library: Are Prisons Necessary? [Ηλεκτρονικό] 1887. [Παραπομπή: 25 8 2019.] <https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-are-prisons-necessary>.
- Mer, Becky. 2011.** Arts In Prison: Lessons from the United Kingdom. [Ηλεκτρονικό] 22 12 2011. [Παραπομπή: 11 4 2019.] <https://thepisonartscoalition.files.wordpress.com/2011/07/artsinprison.pdf>.
- Moore, Michael. 2017.** Youtube. [Ηλεκτρονικό] 2017. [Παραπομπή: 6 4 2019.] <https://www.youtube.com/watch?v=0lepJqxRCZY>.
- Nugent, Briege και Loucks, Nancy. 2009.** *Evaluation of Artlink Central in HMP & YOI Cornton Vale*. s.l. : Families Outside, 2009.
- . **2011.** The Arts and Prisoners: Experiences of Creative Rehabilitation. *The Howard Journal of Criminal Justice*. 2011, Τόμ. 50, 4, σσ. 356–370.
- Parkes, Rose και Bilby, Charlotte. 2010.** The Courage to Create: The Role of Artistic and Spiritual Activities in Prisons. *The Howard Journal of Criminal Justice*. 2010, Τόμ. 49, 2, σσ. 97-110.
- Philip, Smith. 2006.** *Πολιτισμική Θεωρία. Μια Εισαγωγή*. 1. Αθήνα : Κριτική ΑΕ, 2006.
- Piotrowski, Przemysław και Florek, Stefan . 2015.** Science of Art in Prison. *Resilience and Health in a Fast-Changing World*. Kraków: : Press, Jagiellonian University, 2015, σσ. 93-106.
- Poncin, Marie. 2010.** Culture & Démocratie. [Ηλεκτρονικό] 4 2010. [Παραπομπή: 11 5 2019.] <http://www.cultureetdemocratie.be/documents/R%C3%B4le%20et%20sens%20de%20l'art%20en%20Oprison.pdf>.
- Tett, Lyn, και συν. 2012.** Learning, rehabilitation and the arts in prisons: a Scottish case study. *Studies in the Education of Adults*. 2012, Τόμ. 44, 2, σσ. 171-185.
- The Art Newspaper. 2013.** Archaeology & arts. [Ηλεκτρονικό] 2013. [Παραπομπή: 2018 12 28.] <https://www.archaiologia.gr/blog/2013/02/06/%CE%B3%CE%BB%CF%85%CF%80%CF%84%CF%8C-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CE%BB%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B6%CE%B5%CE%BB%CE%BF-%CF%80%CE%B7%CE%B3%CE%B1%CE%AF%CE%BD%CE%B5%CE%B9%E2%80%A6-%CF%86%CF%85/>.
- The Justice Arts Coalition. 2018.** The Justice Arts Coalition. [Ηλεκτρονικό] 2018. [Παραπομπή: 11 5 2019.] <https://thejusticeartscoalition.org/programs/>.
- UNDP. 2013.** *CREATIVE ECONOMY REPORT: WIDENING LOCAL DEVELOPMENT PATHWAYS*. s.l. : United Nations Development Programme, 2013.
- Unesco. 2007.** *Fribourg Declaration on Cultural Rights*. Fribourg : UNESCO, 2007.
- . **2002.** *Resolutions*. Paris : United Nations Educational,, 2002.
- . **2001.** *Universal Declaration of Cultural Diveristy*. Paris : Unesco, 2001.
- United Nations General Assembly. 1966.** *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. New York : United Nations, 1966.

United Nations. 1955. *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners.* Geneva : United Nations, 1955.

—. **2015.** *The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules).* Vienna : United Nations Office on Drug and Crime, 2015.

—. **1990.** UN A/RES/45/111 Basic Principles for the Treatment of Prisoners. [Ηλεκτρονικό] 14 12 1990. [Παραπομπή: 11 3 2019.] <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r111.htm>.

—. **1948.** Universal Declaration of Human Rights. [Ηλεκτρονικό] 6 4 1948. [Παραπομπή: 6 4 2019.] <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>.

UNODC. 2018. *Introductory Handbook on The Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders.* Vienna : United Nations, 2018.

—. **2011.** *Prison Reform and Alternatives to Imprisonment.* s.l. : UNODC, 2011.

Wilde, Oscar. 2011. Για την βαρβαρότητα των φυλακών - Δύο επιστολές στην Daily Chronicle. Πανοπτικόν. 2011, 15, σσ. 5-25.

Αλεξιάδης, Στέργιος. 2007. Η εγκληματολογία από το χθες στο αύριο. [επιμ.] ΚΨΜ. *Η Εγκληματολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη.* Αθήνα : Γεωργούλας, 2007, σσ. 19-33.

Αλεξιάδης, Στέργιος και Πανούσης, Γιάννης. 2002. *Σωφρονιστικοί Κανόνες.* Δ'. Αθήνα-Κομοτηνή : Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2002.

Αλεξιάδης, Στέργιος. 1983. *Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος.* Αθήνα, Κομοτηνή : Σάκκουλας, 1983.

—. **2001.** *Σωφρονιστική.* 4η. Αθήνα : Σάκκουλας, 2001.

Αλοσκόφης, Ουίλιαμ. 2012. Επάνοδος - Στατιστικά στοιχεία. 10 2012.

—. **2018.** Λέσχη Ανάγνωσης Κ.Κ. Κορυδαλλού: Ένα «πείραμα» γνωριμίας με την ελευθερία του λόγου και της τέχνης στη φυλακή. Αθήνα : s.n., 2018.

—. **2010.** *Ο Άτυπος Κώδικας Συμπεριφοράς των Κρατούμενων - Στρατηγικές επιβίωσης στη σύγχρονη φυλακή.* Αθήνα : Αντ. Ν. Σάκκουλα Ε.Ε., 2010.

—. **2013.** ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΗ. Αθήνα : ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΚΕΝΤΡΟ ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗΣ ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΖΟΜΕΝΩΝ, 2013.

Γαλανού, Μαρία. 2011. *Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων υπό κράτηση προσώπων.* Αθήνα, Θεσσαλονίκη : Σάκκουλας, 2011.

ΓΓΑΠ. 2018. *Στρατηγικό Σχέδιο για το Σωφρονιστικό Σύστημα 2018-2020.* Αθήνα : Εθνικό Τυπογραφείο, 2018.

Γιοβάνογλου, Σοφία. 2006. *Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων.* Αθήνα, Θεσσαλονίκη : Σάκκουλας, 2006.

Δασκαλάκης, Ηλίας. 1985. *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης.* Αθήνα : Νομικές εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1985.

—. **1988.** Η εξέλιξη της εγκληματολογικής σκέψης. 1988. Τόμ. 68, 68, σ. 48:55.

—. **1985.** *Μεταχείριση εγκληματία.* Αθήνα : Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1985.

Δερμάτη, Αλίκη. 2018. Η αριστοτελική σκέψη για το θέατρο και το χορό: Σύνδεση με το σήμερα. 2018. Τόμ. 2, 1, σσ. 21-34.

Δημόπουλος, Χαράλαμπος. 2004. *Η μεταχείριση των επικίνδυνων κρατουμένων.* Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2004.

—. **2003.** *Η φυλακή.* Αθήνα, Κομοτηνή : Σάκκουλας, 2003.

Εθνική Λυρική Σκηνή. 2019. Εθνική Λυρική Σκηνή: ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΣΤΟ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ. [Ηλεκτρονικό] 2019. [Παραπομπή: 16 5 2019.] <https://www.nationalopera.gr/ekpaideusi-koinonia/ekariseitikes-koinonikes-drases-els/item/1108-ergastirio-mousikis-sto-katastima-kratisis-tou-korydalloy>.

Εθνικό Θέατρο. 2018. Θεατρικό εργαστήριο Εθνικού Θεάτρου και Φυλακών Κορυδαλλού. [Ηλεκτρονικό] 2018. [Παραπομπή: 16 5 2019.] <https://www.n-t.gr/el/events/other/393>.

ΕΠΑΝΟΔΟΣ. 2017. *Ερευνητική Έκθεση: Το φαινόμενο της υποτροπής αποφυλακισμένων στην Ελλάδα: Εμπειρικά δεδομένα και κατευθύνσεις για την αντεγκληματική πολιτική και την κοινωνική επανένταξη.* Αθήνα : ΕΠΑΝΟΔΟΣ, 2017.

Ζαραφωνίτου, Χριστίνα. 2018. «Ο πολιτισμός ως μέσο επανένταξης των κρατουμένων»: ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ. Αθήνα : ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΑΣΤΕΑΚΗΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ, 2018.

Κουλούρης, Νικόλαος. 2009. *Η κοινωνική (επ)ανένταξη της φυλακής.* Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2009.

Κουράκης, Νέστωρ, Κουλούρης, Νίκος και Βιδάλη, Ειρήνη. 2000. *Αντεγκληματική Πολιτική I.* Αθήνα : Σάκκουλας, 2000.

Κροπότιν, Πέτρος. 2002. *Φυλακές και Καταπίεση.* Αθήνα : Ελεύθερος Τύπος, 2002.

Κωνσταντινίδου, Γιολάντα. 2019. 17 7 2019.

Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 1998. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας.* Αθήνα : Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 1998.

Νικολόπουλος, Γιώργος. 2016. Η τέχνη στη φυλακή, η φυλακή στην τέχνη. *Τέχνη και Φυλακή.* Αθήνα : Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, 2016, σσ. 28-30.

Ο θεσμός του στρατού ως φορέα δευτερογενούς κοινωνικοποίησης. **Κορώσης, Κωνσταντίνος. 1986.** 1986, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Τόμ. 61, σσ. 124-153.

Πανούριος, Στρατής. 2017. ΕΝΑ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΜΕΣΑ ΣΤΙΣ ΦΥΛΑΚΕΣ ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ. [Ηλεκτρονικό] 2017. [Παραπομπή: 18 7 2019.] <http://stratispanourios.gr/ena-theatriko-ergastiri-mesa-stis-fylakes-korydalloy/>.

Πανούσης, Γιάννης. 2018. Η κοινωνική επανένταξη ως αυτοτελές δικαίωμα των κρατούμενων - Αρχή διαλόγου. *ΕΠΑΝΟΔΟΣ.* [Ηλεκτρονικό] 2018. [Παραπομπή: 4 5 2019.] http://epanodos.org.gr/documents/10199/22195/%CE%97-%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%97-%CE%95%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%95%CE%9D%CE%A4%CE%91%CE%9E%CE%97-%CE%A4%CE%A9%CE%9D-%CE%9A%CE%A1%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A5%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%A9%CE%9D_-

Ποινικός Κώδικας. 2019. Ν. 4619/2019 Άρθρο 79 παρ.3. Αθήνα : s.n., 2019.

Σακαλή, Όλγα. 2019. 1 7 2019.

Σακαλή, Όλγα και Γιοβάνογλου, Σοφία. 2008. (2008) ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ "ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ". ΙΧΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΜΙΑΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ. *Illisia*. 11 2008, σσ. 64-68.

Σωφρονιστικός Κώδικας.

Τζεβελέκου, Βασιλική. 2018. Σινεμά ο Κορυδαλλός. *Εφημερίδα των συντακτών*. [Ηλεκτρονικό] 15 10 2018. [Παραπομπή: 17 6 2019.] https://www.efsyn.gr/tehnες/sinema/168260_sinema-o-korydallos.

ΥΔΑΔΔ. Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας & Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. [Ηλεκτρονικό] [Παραπομπή: 22 6 2019.] <http://www.sofron.gov.gr/organogramma/>.

Υπουργείο Δικαιοσύνης. Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. [Ηλεκτρονικό] [Παραπομπή: 1 6 2019.]

<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%A3%CE%A9%CE%A6%CE%9D%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%CE%A5%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9C%CE%91/O%CF%81%CE%B3%CE%AC%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7%CF%84%CF%85%CE%A3%CF%89%CF%86%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84>.

ΥΠΠΟΑ. 2018. Πολιτισμός χωρίς δεσμά. [Ηλεκτρονικό] 2018. [Παραπομπή: 18 2 2019.] <https://www.culture.gr/el/Information/SitePages/view.aspx?nID=2481>.

ΦΕΚ 119/Α'. 08-07-2019. 08-07-2019.

ΦΕΚ 291/Α'. 24-12-1999. 24-12-1999.

ΦΕΚ 327/Β'. 08-02-2019. 08-02-2019.

ΦΕΚ 463/Β'. 17-04-2003. 17-04-2003.

Φυτράκης, Ευτύχης. 2018. Χαιρετισμός Γενικού Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής στη Διημερίδα «Πολιτισμός για όλους: Μουσεία και μνημεία χωρίς αποκλεισμούς». Αθήνα : Υπό έκδοση, 2018.

Χάιδου, Ανθοζωή. 2018. *Ποινολογία-Σωφρονιστική*. Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2018.

—. **2002.** *Το Σωφρονιστικό Σύστημα*. Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2002.